

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК

**«Көркемөнерден білім беру» сериясы
Серия «Художественное образование»
№1(38)**

Алматы, 2014

Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті

ХАБАРШЫ

«Көркемөнерден білім беру: өнер –
теориясы – әдістемесі» сериясы
№1(38), 2014

2001 ж. бастап шығады.
Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір

Бас редактор:

п.ғ.д., проф.

Б.А. АЛЬМУХАМБЕТОВ

Бас редактордың орынбасары:
магистр Б.Б. Атабекова

Редакция алқасы:

п.ғ.д., проф. К.Д. Добаев
(Қырғызстан),

Reser Gulmes (Түркия),

Xie Henging (Қытай),

п.ғ.д., доцент К.О. Жеделов
магистр, аға оқыт.

Ж.Б. Шарипходжаева,

п.ғ.к., доцент Н.А. Михайлова,

п.ғ.к., проф. Т.Кожатулова,

п.ғ.к., доцент Н.Б. Рахметова,

п.ғ.к., доцент А.А. Момбек,

филос.ғ.к., проф. Ж.Т. Беристенов,

в.ғ.к., аға оқыт. А.С. Мартикьян,

п.ғ.к., доц. м.а. Л.Ш. Какимова

© Абай атындағы

Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті, 2014

Қазақстан Республикасының
мәдениет және ақпарат
министрлігінде 2009 жылы мамырдың
8-де тіркелген №10099-Ж

Басуға 19.06.2014 қол қойылды.
Пішімі 60x84 ¹/₈. Көлемі 10 е.б.т.
Таралымы 300 дана.
Тапсырыс 137.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университетінің
«Ұлағат» баспасы

**Казахский национальный
педагогический
университет имени Абая**

**М а з м ұ н ы
С о д е р ж а н и е**

Бабаев Д.Б., Сабыров Р.С. Методологические основы повышения квалификации педагогов в области информационных и коммуникационных технологий.....	3
Доолоталиева Г.С. Изучение пространственных отношений русского языка в методическом аспекте.....	6
Тәукейұлы С. Қазіргі қоғамның медициналық мәдениеті.....	10
Загинайко А.А. Развитие языкового сознания студентов в процессе военно-профессионального обучения.....	14
Жеделов Қ.О. Көркемдік білім берудегі құзыреттілік мәселелері Ақбаева Ш.Ә., Бакаиев Р.С. Қазіргі қазақстан бейнелеу өнерінің элементі мәдениет пен өркениет көрмесіндегі жаңа келбеті.....	23
Омарова Е.Ө., Джазыкпаева Ш.С. Әртүрлі әдістемелер бойынша адам тұлғасының өлшемдерін өлшеу ерекшеліктері мен айырмашылықтары.....	27
Кожабасева Б.И., Ибрагимов А.И. Формирование культуры общения студентов.....	30
Abdul Fawad Samadi. Afghan cinema after regime of taliban.....	33
Юмашева С.К., Парфенова И.Ю. Работа преподавателя со студентами с заболеванием анемия.....	36
Сейтова А.Л., Адирбекова Ж.С. Ересектердің оқу үдерісіндегі өзіндік бағалауы.....	40

ВЕСТНИК
Серия «Художественное
образование:
искусство – теория – методика»
№1(38), 2014

Выходит с 2001 года.
Периодичность – 4 номера в год

Главный редактор:
д.п.н., проф.
Б.А. АЛЬМУХАМБЕТОВ

Зам. главного редактора:
магистр **Б.Б. Атабекова**

Редакционная коллегия:
д.п.н., проф. **К.Д. Добаев**
(Кыргызстан),

Reser Gulmes (Турция),
Xie Henging (Китай)

д.п.н., доцент **К.О. Жеделов,**
магистр, ст. преп.

Ж.Б. Шарипходжаева,
к.п.н., доцент **Н.А. Михайлова,**
к.п.н., проф. **Т.Кожажулова,**
к.п.н., доцент **Н.Б. Рахметова,**
к.п.н., доцент **А.А. Момбек,**
к.филос.н., проф. **Ж.Т. Беристенов,**
к.в.н., ст. преп. **А.С. Мартикьян,**
к.п.н., и.о. доц. **Л.Ш. Какимова**

© **Казахский национальный**
педагогический университет
имени Абая, 2014

Зарегистрировано
в Министерстве культуры и
информации Республики Казахстан
8 мая 2009 г. №10099-Ж

Подписано в печать 19.06.2014.
Формат 60x84¹/₈.
Объем 10 уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 137.

050010, г. Алматы,
пр. Достык, 13. КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат»
Казахского национального
педагогического
университета имени Абая

Омарова Е.Ө. Спорттық киімдердің конструктивті параметрлерін динамикалық сәйкестіктің эргономикалық көрсеткіштері бойынша жетілдіру.....	43
Атабекова Б.Б., Сайын А. Қазақстандық елжанды ұрпақ тәрбиесінің мәселелері.....	48
Щерблюк Л.Б. Реклама и требования к ее созданию в системе подготовки современного специалиста.....	53
Коротин С.Н. Специфика постановки учебного натюрморта в системе академической живописи.....	55
Шарипходжаева Ж.Б. Возможности использования инновационных технологий в повышении качества знаний в высшем учебном заведении.....	58
Альмухамбетов Б.А., Торошов Т.К. Коммуникативная компетенция.....	62
Нарибай Р.Ж., Шынықұлов Ж. Белсенді қимыл-қозғалыс, зор денсаулық кепілі.....	64
Жақыпақынов Б.Б., Құлатаев Қ.Ә. Тұлғалық-бағдарлы білім беру технологиясы бойынша білім беру үдерісін ұйымдастыру.....	68
Оспанқұлов Е.Е. Дене тәрбиесі сабағындағы қозғалыс ойындарын өткізу.....	72
Айтуарова А.Т. Нұрғиса тілендиев – қазақтың ұлттық музыкалық мәдениетінің ұлы тұлға.....	75
Татаева А.Е. Время – в фокусе внимания художника.....	78

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ ПЕДАГОГОВ В ОБЛАСТИ ИНФОРМАЦИОННЫХ И КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Д.Б. Бабаев – *д.п.н., профессор (КАО),*
Р.С. Сабыров – *ст.преп. (КАО)*

В данной статье были анализированы основные подходы совершенствованию методологические основ повышение квалификации педагогов в области информационных и коммуникационных технологий (ИКТ). Систематизированы и обобщены составляющие ИКТ-компетентности.

Ключевые слова: информационные и коммуникационные технологии (ИКТ), компетенция, компетентность, анализ андрагогических, психологических и профессиональных особенностей, процесс повышения квалификации, технология смешанного обучения

Процесс информатизации, охвативший сегодня все стороны жизни современного общества, имеет несколько приоритетных направлений, к которым, безусловно, следует отнести информатизацию образования. Она является первоосновой глобальной рационализации интеллектуальной деятельности человека за счет использования информационно-коммуникационных технологий.

Конечные цели информатизации образования – обеспечение качественно новой модели подготовки будущих членов информационного общества, для которых активное овладение знаниями, гибкое изменение своих функций в труде, способность к человеческой коммуникации, творческое мышление и планетарное сознание станут жизненной необходимостью. Такое глубинное влияние на цели обучения опирается на потенциальные возможности компьютера как средства познавательно-исследовательской деятельности, средства, обеспечивающие личностно-ориентированный подход к обучению, способствующие развитию индивидуальных способностей обучающихся.

Середина 90-х годов прошлого века и до сегодняшнего дня, характеризуется массовостью и доступностью персональных компьютеров в Кыргызской Республики широким использованием телекоммуникаций, что позволяет внедрять разрабатываемые информационные технологии обучения в образовательный процесс, совершенствуя и модернизируя его, улучшая качество знаний, повышая мотивацию к обучению, максимально используя принцип индивидуализации обучения. Информационные технологии обучения является необходимым инструментом на данном этапе информатизации образования.

Информационные технологии не только облегчают доступ к информации и открывают возможности вариативности учебной деятельности, ее индивидуализации и дифференциации, но и позволяют по-новому организовать взаимодействие всех субъектов обучения, построить образовательную систему, в которой ученик был бы активным и равноправным участником образовательной деятельности.

Формирование новых информационных технологий в рамках предметных уроков стимулируют потребность в создании новых программно-методических комплексов направленных на качественное повышение эффективности урока. Поэтому, для успешного и целенаправленного использования в учебном процессе средств информационных технологий, преподаватели должны знать общее описание принципов функционирования и дидактические возможности программно прикладных средств, а затем, исходя из своего опыта и рекомендаций, встраивать их в учебный процесс.

В последнее десятилетие 20-го века информационные и коммуникационные технологии (ИКТ) стали одним из важнейших факторов, влияющих на развитие мирового сообщества. Их воздействие касается государственных структур и институтов гражданского общества, экономической и социальной сфер, науки, образования, культуры и образа жизни людей. Многие развитые и развивающиеся страны в полной мере осознали те колоссальные преимущества, которые несет с собой развитие и распространение этих технологий.

В настоящее время наблюдается тенденция к развитию профессиональных функций педагога, ориентированных не столько на знание предмета и способность организовать свой труд, сколько на формирование самостоятельности и ответственности учителя, его способности эффективно управлять учебно-познавательной деятельностью учащихся в условиях инновационных преобразований, проводимых в системе образования. Согласно Концепции модернизации образования Кыргызской Республики на период до 2020 года основная цель подготовки педагогических кадров заключается в становлении квалифицированного работника соответствующего уровня и профиля, конкурентоспособного на рынке труда, компетентного, ответственного, свободно владеющего своей профессией и ориентированного в смежных областях деятельности, владеющего современными педагогическими и информационными технологиями, способного к постоянному профессиональному росту, социальной и профессиональной мобильности.

В связи с реформированием образования в Кыргызской Республике, активными процессами информатизации как ведущего направления модернизации образования, усиления роли информации как стратегически важного ресурса возрастает значимость повышения квалификации учителя в области эффективного использования средств информатики и информационных технологий. Средства информатизации должны стать для школьника одними из средств формирования качественно нового типа мышления, естественным инструментом, который учащиеся смогут использовать в своей учебной и повседневной деятельности. В этих условиях особая роль отводится учителю информатики, первостепенное значение приобретает качество его профессиональной подготовки.

Современный учитель информатики должен обладать базовыми качествами учителя-предметника, к которым относится обучение основам научного мировоззрения, а именно, представлению об информации как одном из основополагающих понятий, на основе которого строится современная научная картина мира, навыкам жизни в информационном обществе, пониманию особой роли информации, информационных процессов и информационных технологий в развитии общества. Отличительной особенностью уроков информатики является необходимость подготовить школьников к осуществлению учебно-познавательной деятельности с применением информационных технологий, связанных с обработкой, хранением, передачей и дальнейшим использованием информации.

С другой стороны, учителю информатики необходимо осуществлять развитие способностей к общению, коллективной деятельности, активизацию процессов самопознания, формирование у школьников нового типа мышления – информационного, оперативного, направленного на подготовку к выбору и принятию оптимальных решений.

В этой связи профессиональным качествам учителя информатики, системе его обучения в вузе, а также в процессе повышения квалификации должно быть уделено первостепенное внимание. Все большее значение приобретает потребность описания качеств личности выпускника высшей школы в терминах компетентностного подхода и определение путей формирования этих качеств. Одним из направлений реформирования европейской и национальных систем высшего профессионального образования является Болонский процесс, в рамках которого провозглашен компетентностный подход к подготовке специалистов и отчетливо прослеживается движение от понятия «квалификация» к понятию «компетенция».

Не останавливаясь на перечислении существующих определений понятий «компетенция» и «компетентность», будем опираться на определения, сформулированные на основе анализа литературы по данной проблеме [1, 2, 3].

Компетентность – интегрированная характеристика качеств личности, имеющая процессуальную направленность и мотивационный аспект, базирующаяся на знаниях, умениях и навыках, проявляющихся в деятельности (реальной или смоделированной). Компетенция – открытая система знаний, умений и навыков, которые активизируются и обогащаются в деятельности по мере возникновения и решения реальных жизненно и профессионально важных проблем, с которыми сталкивается человек – носитель компетенции. Для дифференциации понятий «компетенция» и «компетентность» следует опираться на тезис о том, что компетенция представляет собой ресурс, а компетентность – это актуальное проявление такого ресурса в деятельности.

Преимущества подготовки учителя с позиции формирования соответствующей профессиональной компетентности заключаются: в усилении практической направленности приобретаемых знаний, умений и навыков, в понимании педагогической деятельности шире, чем только в рамках определенной конкретной профессии, в расширении возможности трудоустройства и круга выполняемых задач, в обеспечении возможности дальнейшего самообразования.

Основными направлениями нашего исследования по совершенствованию методологических основ повышения квалификации педагогов в области ИКТ являются: анализ андрагогических, психологических и профессиональных особенностей данного педагогического контингента; проектирование адаптивной педагогической системы их обучения и проведение экспериментальных исследований эффективности предлагаемых нововведений.

Наиболее существенными андрагогическими, психологическими и профессиональными особенностями, оказывающими влияние на качество и эффективность процесса повышения квалификации педагогов в области ИКТ, являются: уровень мотивации, степень компьютерной тревожности, когнитивный стиль, базовый уровень ИКТ-компетентности и социальный статус обучаемых.

Основными составляющими ИКТ-компетентности, определяющими деятельность педагогов в этой области являются: информационно-образовательная, информационно-методическая, информационно-

воспитательная, информационно-научная компетенции, имеющих различную иерархию в разных типах образовательных учреждений (школа, вуз), что определяет состав и последовательность изучения содержательных модулей в процессе повышения их квалификации.

Для формирования и повышения ИКТ-компетентности целесообразно ориентироваться на адаптивные педагогические системы повышения квалификации педагогов образовательных учреждений различных типов, при этом адаптация этих систем должна проводиться прежде всего к методическому опыту обучаемых педагогов и к условиям использования ими ИКТ в своей профессиональной деятельности.

В системе повышения квалификации педагогов целесообразно использовать вариативную методику обучения, основу которой должна составлять модульная структура, включающая в себя: модуль диагностики знаний и личностных особенностей обучаемых, модуль анализа значений показателей этой диагностики и модуль выбора образовательной траектории, построенной на основе технологий смешанного обучения.

Анализ подходов к интеграции различных форм и методов обучения и доставки образовательного контента позволяет рекомендовать для повышения квалификации педагогов старшего возраста в области ИКТ следующие модели смешанного обучения: базовую, целостную, модель обучения на рабочем месте, которые позволяют учесть личностные особенности педагогов и различную степень их базовой ИКТ-компетентности [4, 5].

В ходе организации учебного процесса повышения квалификации педагогов нами были:

- Определены основные подходы и направления работ по совершенствованию методологических основ повышения квалификации педагогов в области ИКТ: анализ особенностей обучаемых (андрагогических, психологических, профессиональных); проектирование адаптивной педагогической системы для педагогов старшего возраста (определение содержания их ИКТ-компетентности, разработка принципов построения указанной системы, вариативной методики, программ и учебно-методического обеспечения процесса повышения квалификации); проведение экспериментальных исследований (разработка методики исследования эффективности нововведений, проведение исследования, получение оценок эффективности результатов исследования).

- Получены и систематизированы соответствующие материалы, определяющие психологические особенности педагогов, выявлено, что помимо андрагогических особенностей значительное влияние на качество процесса повышения их квалификации в области ИКТ оказывают: когнитивные стили, степень компьютерной тревожности, социальный статус.

- Систематизированы и обобщены составляющие ИКТ-компетентности педагогов образовательных учреждений различного типа - школ, колледжей вузов, которые являются ориентиром для определения стратегии повышения квалификации педагогов в области ИКТ.

- Проведено научно-методическое обоснование состава смешанных технологий обучения, на основе наиболее эффективных педагогических технологий и методов (проектная технология, технология деловых игр, технология «обучения действием», «наставничество» и др.) и информационных технологий обучения; выбора содержания, организационных форм и методов повышения квалификации педагогов в области ИКТ.

- Разработаны принципы построения адаптивной педагогической системы обучения педагогов в области ИКТ, базирующиеся на положениях системного анализа, андрагогики, педагогики и психологии; система адаптируется к уровню ИКТ-компетентности обучаемых и к изменениям, обусловленным быстрым развитием ИКТ.

- Предложена вариативная методика повышения квалификации педагогов в области ИКТ, основанная на модульном подходе к обучению: диагностике личностных характеристик и базовой ИКТ-компетентности, оценке результатов этой диагностики и выборе варианта обучения, учитывающего личностный и знаниевый компоненты обучаемого.

- Обосновано содержание программ модульного процесса повышения квалификации педагогов в области ИКТ и состав необходимого учебно-методического обеспечения (учебно-методические комплексы, лабораторные практикумы, электронные учебные пособия и др.)

Анализ системы повышения квалификации педагога показало, что на современном этапе становления информационного общества Кыргызстана, когда перед системой педагогического образования стоит актуальная задача подготовки будущего педагога к профессиональной деятельности в новых информационных условиях ее дальнейшее совершенствование связано с реализацией дидактической системы формирования информационной культуры будущего учителя.

Проведенное исследование позволило выявить некоторые нерешенные проблемы, разработка которых

будет способствовать дальнейшему совершенствованию и модернизации непрерывного педагогического образования с позиции современной парадигмы образования. В частности, перспективным представляется развитие концепции формирования ИК в направлении выделения инвариантной и вариативной составляющих дидактической системы формирования информационной культуры будущих учителей различных специальностей, на последипломном уровне (магистратура, аспирантура), в системе повышения квалификации учителей.

1 Андреев А.А., Солдаткин В.И. *Дистанционное обучение: Сущность, технология, организация*. - М., 1999.

2 Байденко В.И. *Теоретико-методологические основы нормирования качества непрерывного образования: В2ч.* - М., 1998.

3 Зимняя И.А. *Педагогическая психология*. - М., 1998.

4 Заславская О.Ю. *Теория и практика обучения информатике в системе многоуровневой подготовки учителя: управленческий аспект: Монография*. – Воронеж: Научная книга, 2007. – 215 с.

5 Сабыров Р.С., Исаков Т.Э. *Совершенствование содержания подготовки будущего учителя информатики в условиях информатизации образования. «республиканский научно-теоретический журнал // наука и новые технологии» Б., 2011.*

Түйін

Мақалада оқытушылардың біліктілігін көтеру жүйесінің ғылыми-тәжірибиелік тұстары көрсетілген.

Summary

This article has analyzed the basic methodological approaches of improving the foundations of professional development of teachers in information and communication technology (ICT). And summarized composes ICT - competence.

УДК 482-5

ИЗУЧЕНИЕ ПРОСТРАНСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ РУССКОГО ЯЗЫКА В МЕТОДИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Г.С. Доолоталиева – ст.преп. кафедры официального языка БГУ им К.Карасаева, КР

В статье обсуждаются методические проблемы изучения различных способов выражения пространственных отношений русского языка и описываются сложившиеся направления в изучении семантики пространственных отношений русского языка в иностранной и нерусской аудитории.

Ключевые слова: пространственные отношения, иностранная аудитория, нерусская аудитория, предложно-падежные конструкции с пространственным значением, глаголы движения, функционально-коммуникативный подход, форма, функция, значение, этап обучения

В лингвометодической литературе отмечается, что проблема изучения способов выражения пространственных отношений – одна из интересных и сложных в теории и практике обучения русского как неродного в связи с тем, что: 1) только пространственные значения в конкретных видах их проявления позволяют человеку определить свое место во внешнем мире и направленность своих действий; 2) среди других обстоятельственных отношений только пространственные отношения отличаются большим разнообразием в русском языке и передаются многочисленными приемами и грамматическими формами.

Обзор исследований методического характера по изучению и методике преподавания пространственных отношений свидетельствует о том, что существует необходимость в специальных пособиях по активизации обучению способам выражения пространственных отношений в связи малой освещенностью изучаемой категории в научно-методических работах. Вопросы обучения основным средствам выражения пространственных отношений в русском языке – падежным и предложно-падежным формам, припредложному управлению, глаголам движения и перемещения, а также наречиям в русском языке рассматривались многими методистами.

В круге работ, рассматривающих проблемы изучения пространственных отношений можно выделить исследования по изучению данной категории в вузовской практике как в иностранной, так и нерусской (национальной) аудиториях филологических и неязыковых специальностей. Намечились следующие направления на разных этапах обучения семантике пространственных отношений русского языка 1) как иностранного; 2) как неродного в специализированных языковых вузах педагогических специальностей и 3) как неродного в неязыковых вузах (специальностях). Обзор работ свидетельствует, что всеработы велись в основном в двух планах: посредством анализа формальных средств, предложно-падежных форм, а также в структурно-семантическом аспекте – в рамках словосочетания, простого и сложного предложений.

Основываясь на лингвистических исследованиях, многие методисты рассматривали вопросы обучения падежным и предложно-падежным формам с пространственной семантикой в курсе русского языка как иностранного с разных позиций. Так, в работах исследователей:

- определены содержание и система работы по формированию и развитию навыков и умений употребления пространственных отношений в речи иностранных студентов;
- отобран грамматический материал для начального этапа обучения пространственным отношениям;
- доказана необходимость учёта интерферирующего влияния родного языка учащихся на усвоение языковых явлений;
- предложен коммуникативно-функциональный подход к обучению рассматриваемых отношений.

При анализе научно-методической литературы по русскому языку как неродному по исследуемой проблеме сложились два пути организации и подачи учебного материала (предложно-падежных конструкций, предлогов, глаголов, наречий места и т.д.): на основе смысловых отношений – от значения к смыслу и по формально-грамматическим признакам.

Среди методических исследований по русскому языку, посвященных проблеме обучения семантике пространственных отношений (или одного из способов выражения), определились следующие два направления:

- 1) как неродного в специализированных языковых вузах педагогических специальностей;
- 2) как неродного в неязыковых вузах (специальностях) на разных этапах обучения.

В методических исследованиях первого направления семантика пространственных отношений рассматривается в составе предложных, предложно-падежных конструкций с пространственным значением, предложного управления, предложных словосочетаний, осложненного и сложного предложения, а также в связи с развитием речи нерусских студентов.

Большой интерес представляет работа Алиева Э.С., который, ^{придерживаясь} традиционной методики обучения предложно-падежным конструкциям, исходя из формальных связей с падежами, полагает, что обучение предлогам желательно проводить по падежам. Автор придерживается построения материала по формально-грамматическим признакам. В его работе предлагается экспериментальная методика обучения двум падежам с предлогами – винительному и предложному, т.к., по мнению автора, методика обучения предложному управлению в основном одинакова во всех косвенных падежах [1].

В исследовании Мороз Л.И. [2] говорится, что эффективность обучения предлогам учащихся казахских групп педучилищ зависит от: четкого определения объема знаний, умений и навыков на весь период обучения; от выбора методических приемов; от поэтапности и последовательности презентации предлогов; от правильно разработанной системы упражнений, которая включает, наряду с оперативными и коммуникативными, также имитативные и мнемонические упражнения; от учета этапа обучения (продвинутой) и профессиональной подготовки учащихся-казахов в качестве учителей русского языка.

Рассмотрение языкового материала по пространственным предлогам на разных этапах обучения в педвузах на системно-функциональной основе предлагает Еременко Т.М. [3]. Еременко Т.М. считает, что совершенствование навыков употребления предлогов с пространственной семантикой можно добиться при решении следующих задач: организации изучения предлогов в связи с различными разделами курса «Современный русский язык»; учета усвоения общих и частных значений предлога в связи с взаимодействием различных уровней языка – лексического, морфологического и синтаксического, рассматривая предлоги не изолированно, а опорой на их семантику в контексте; при должном внимании синонимико-антонимическим отношениям, омонимии производных предлогов и тех частей речи, от которых они образованы.

В работе Ганиевой Р.А. предложена методика диагностики индивидуальных особенностей студентов и создана серия упражнений. Ганиева Р.А. считает, что изучение словосочетаний, в том числе и предложных, не может быть ограничено тем количеством часов, которые отводятся учебным планом, и определяет следующие этапы в системе работы над словосочетаниями: первый этап совпадает с изучением «Практического курса русского языка», второй – с изучением разделов «Морфология» и «Словообразование», третий этап начинается с систематического изучения синтаксиса словосочетания, четвертый совпадает с изучением курсов «Синтаксис» и «Стилистика» [4]. Для каждого из этапов определена своя частная цель, свой учебный материал, объем знаний, свои методы и приемы работы.

Частным вопросам методики преподавания русских служебных слов (предлогов и союзов) студентами-грузинами рассматриваются в работе Л.И. Капанадзе. Многолетние наблюдения за процессом и результатами усвоения служебных слов привели автора к твердому убеждению, что принцип «минимизации» при отборе дидактического материала для изучения русских предлогов (а также и союзов), совершенно неприемлем при отборе служебных слов. «Студенты должны знать все предлоги русского языка,

осмыслить все значения многозначных предлогов» [5]. В работе разработаны следующие методы семантизации служебных слов: метод варьирования (репрезентация конструкций с предлогами в виде вербальных схем, буквенных и графических схем; метод установления системных связей внутри предлога (синонимы, антонимы, омонимы); метод трансформации (работа над переконструированием синонимических или вариантных конструкций с предлогами; метод конструирования (наполнение новым лексическим материалом моделей (схем) предложных структур и конструирование предложений с заданными моделями; семантический анализ омонимичных структур и конструирование с ними предложений; конструирование антонимических структур; перевод и др. – эффективность которых подтверждается данными констатирующего эксперимента.

Ташев Р.Х. [6] предлагает подходить к обучению студентов-узбеков русским управляемым предложно-падежным конструкциям в комбинированной форме. Организация языкового материала представлена в виде постепенно усложняющихся блоков, в которых предлоги группируются по формально-грамматическим признакам, исходя из способности предлогов употребляться с одним или несколькими падежами, выражая одно и тоже обстоятельственное значение. При этом материал каждого из блоков располагается исходя из смысловых отношений, выражаемых падежными конструкциями.

Шейман К.Л. [7] считает, что обучение студентов-филологов структуре простого предложения с обстоятельственными детерминантами будет эффективным, если это будет связано с решением комплекса задач, требующих: исследования объективных закономерностей процесса усвоения синтаксического строя русского языка как неродного, выявления интерференции родного языка при конструировании русского предложения с детерминирующими обстоятельственными распространителями; конкретизации содержания и создания системы работы по продуцированию простых предложений, определения эффективных методических приемов ввода данных конструкций в учебный процесс, направленных на решение центральной задачи практического курса русского языка - развития и совершенствования речи студентов.

Изучение наиболее частотных беспредложных и предложных форм имени с пространственным и временным значениями, входящих в учебный план I семестра подготовительных факультетов: *на +род.п., в+предл.п., в+вин.п., на+вин.п., из+род.п., с+род.п., к+дат.п., от+род.п.*, творительный и винительные падежи без предлога со значением места и направления проводится в работе Прохоровой Н.В. [8]. Вводить пространственные (и временные) конструкции, по мнению ученого, необходимо с учетом семантико-функционального сходства и различия, учитывая при вводе синтаксических конструкций их семантическую элементарность и осложненность.

Лингвистическому обоснованию функционально-семантического подхода к изучению русских падежей имен существительных в учебных целях и методической организации обучения студентов-таджиков в практическом курсе русского языка посвящена работа Зардиева Ш.К. [9].

Шишкина И.В. [10] считает, что качественное обучение русской падежной системе нерусских студентов будет обеспечиваться при последовательном сочетании и реализации в процессе обучения русскому языку функционального подхода и принципов корректирующего обучения, а также при применении специальных упражнений, корректирующих ранее сформированные у студентов навыки в употреблении падежных форм.

Обращение Ахмадуллиной С.В. к лексико-грамматической группе слов глагольной лексики вызвано тем, что методическая организация системно-функционального подхода к изучению студентами-мари глаголов движения в практическом курсе русского языка будет решена при условии, если будут учтены три фактора: форма, функция и значение, а система упражнений будет построена с учетом поэтапного формирования умений употреблять глаголы движения [11].

В методических исследованиях второго направления семантика пространственных отношений рассматривается в точки зрения значения и формы. Здесь следует упомянуть работы по исследованию семантики пространственных отношений или одного из его аспектов: Табаевой Р.Ш., Василенко Н.А., Замчалиной В.С., рассматривающих пространственные отношения в русском языке как неродного на разных этапах обучения

Исследователь Табаева Р.Ш. [12] рассматривает изучение пространственных отношений в узбекской аудитории с точки зрения функциональной значимости предложно-падежных конструкций с пространственным значением. Организация материала для формирования активных навыков речи, по мнению исследователя, необходимо располагать исходя из смысловых отношений, которые они выражают, что в конечном итоге предоставило бы учащимся систему средств, с помощью которых могут быть выражены смысловые отношения одного порядка. Табаева Р.Ш. предлагает проводить всю тренировочную работу по усвоению способов выражения пространственных отношений с опорой на учебные единицы. В качестве учебной единицы предлагается использование типовых структурных образцов со всеми возмож-

ными их вариантами. По мнению исследователя, структурные образцы позволят сочетать три направления в формировании навыков выражения пространственных отношений: 1) формировании навыка образования морфологических форм, входящих в состав изучаемых структур; 2) усвоение лексических единиц, употребляемых в структурах изучаемого типа; 3) формирование навыка выбора нужных для выражения изучаемых отношений синтаксических структур.

По мнению Василенко Н.А., изучение пространственных обстоятельств, выраженных предложно-падежными конструкциями, эффективнее скажется на развитии русской речи студентов-узбеков, если преподавание пространственных предлогов строить не на формальных их связях с падежами, а с опорой на семантику и в тесной связи с обучением управлению. В исследовании главное внимание уделено наиболее частотным русским предлогам *в, на, из, с, к, от, по* [13].

Замчалина В.С. [14] предлагает такую методическую организацию процесса обучения структуре простого предложения с детерминирующими обстоятельственными распространителями пространственного, временного, причинного и целевого значения, при которой будет обеспечена интенсификация процесса обучения синтаксису простого предложения с обстоятельственными распространителями.

Анализ действующих учебных и рабочих программ в республике и странах-участников СНГ, а также учебников, учебных пособий по русскому языку для нерусских (национальных групп) с различным уровнем владения русским языком показал, что, несмотря на введение в программы определенного набора пространственных конструкций, результативной лингвометодической модели совершенствования навыков выражения пространства в русской речи кыргызских студентов не разработано.

До настоящего времени нет и специальных исследований, посвященных изучению пространственных отношений в кыргызской аудитории в неязыковом вузе. Неудовлетворительные знания, умения и навыки у употреблении студентами-кыргызами пространственных конструкций, недостаточная разработанность данной проблемы и практические потребности неязыковых специальностей вузов, готовящих специалистов в разных областях, обусловили разработку и создание методической системы обучения кыргызских студентов средствам выражения пространственных отношений при функционально-коммуникативном подходе, а отбор языкового материала при создании системы упражнений охватит репертуар частотных средств выражения пространства.

К настоящему времени в многочисленных исследованиях намечены:

- пути обучения рассматриваемым языковым средствам;
- система работы по формированию и развитию навыков и умений употребления их в речи;
- предложены функциональный и системно-функциональный подходы к изучению языковым единицам;
- произведен отбор грамматического материала для начального этапа обучения (в рамках подготовительного факультета или курсов);
- обоснована необходимость учета интерферирующего влияния родного языка учащихся на усвоение данных языковых единиц.

Среди исследований, посвященных методике обучения пространственным отношениям русского языка студентам в нерусской аудитории и определяющих систему работы по активизации в речи пространственных отношений можно выделить несколько работ, рассматривающих данную категорию посредством формальных средств и с функциональной точки зрения: работы Табаевой Р.Ш., Василенко Н.А., Замчалиной В.С., рассматривающих изучение пространственных отношений на неязыковых факультетах (вузах).

Вместе с тем монографические исследования, в которых представлены методические рекомендации по обучению только пространственным предложно-падежным формам, немногочисленны, и они не затрагивают проблемы системно-функционального подхода к обучению семантике пространственных отношений русского языка.

1 Алиев Э.С. *Обучение глагольному управлению студентов-узбеков: (предложные конструкции): Автореф...дис...канд.пед.наук. - М., 1975. - 21 с.*

2 Мороз Л.И. *Обучение учащихся казахских групп педучилищ употреблению предлогов: Автореф...дис...канд.пед.наук. - Ташкент, 1981. - 22 с.*

3 Еременко Т.Т. *Изучение пространственных предлогов на практических занятиях по современному русскому языку в национальных (киргизских) группах педвуза: Автореф...канд.пед.наук. - Ташкент, 1988.*

4 Ганиева Р.А. *Лингвометодические основы обучения словосочетаниям в курсе современного русского литературного языка студентов национальных групп педвузов: Автореф...дис...канд.пед.наук. - Термез, 1982. - 25 с.*

5 Капанадзе И.Л. *Методика обучения служебным словам студентов национальных групп: Автореф...дис...канд.пед.наук. - Тбилиси, 1978. - 21 с.*

6 Ташев Р.Х. Методика обучения студентов национальных групп русским предложено-падежным конструкциям, выражающим обстоятельственные значения. - М., 1980 – С. 12.

7 Шейман К.Л. Обучение студентов-филологов структуре простого предложения с обстоятельственными детерминантами :Автореф. ...канд.пед.наук. – Душанбе, 1985.

8 Прохорова И.В. Отбор пространственных и временных конструкций для начального этапа обучения русскому языку как неродному. – Киев, 1980.

9 Зардиев Ш.К. Функциональный подход к изучению падежной системы имён существительных русского языка в таджикской аудитории: Автореф. дисс. .канд.пед.наук. - М., 1995. - 22 с.

10 Шишкина И.В. Методика корректирующей работы при изучении падежной системы русского языка в полиэтнических группах подготовительных отделений вузов технического профиля: Автореф...дис...канд.пед.наук. - М., 2004. - 24 с.

11 Ахмадуллина С.В. Системно-функциональный подход к изучению глаголов движения студентами-мари в практическом курсе русского языка. – Казань, 2002. – 21 с.

12 Табаева Р.Ш. Формирование навыков выражения пространственных отношений при обучении русскому языку студентов-узбеков: Автореф. дис.канд.пед.наук. – Фрунзе, 1969. – 24 с.

13 Василенко Н.А. Основные вопросы методики развития русской речи студентов узбекских неязыковых групп вузов в связи с изучением пространственных обстоятельств, выраженных предложено-падежными конструкциями: Автореф...дис...канд.пед.наук.-Ташкент, 1972 - 17 с.

14 Замчалина В.С. Обучение обстоятельственным конструкциям студентов-нефилологов (на материале учебно-математической литературы). Автореф. ...канд.пед.наук. - М., 1981.

Түйін

Мақалада орыс тілінің шет тілдерімен қатынасының орыс емес тілдегі түрлі әдістемелік қатынастары жөнінде айтылған.

Summary

Abstract. In article methodical problems of studying of various ways of expression of the spatial relations of Russian are discussed and the developed directions in studying of semantics of the spatial relations of Russian in foreign and non-russian audience are described.

ӘОЖ 612.39+612.015.6+577.16

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМНЫҢ МЕДИЦИНАЛЫҚ МӘДЕНИЕТІ

С.Тәукейұлы – м.ғ.к., Абай атындағы ҚазҰПУ,

«Бастапқы әскери дайындық теориясы мен әдістемесі кафедрасының меңгерушісі

Қазіргі қоғам өмірінде халықтың денсаулығын сақтау және медициналық көмек көрсету жөніндегі тиімді кәсіби қызметке оған ықпал ететін әлеуметтік-мәдени факторлардың ролін барабар ұғынбайынша қол жеткізу қиын шаруа болып отыр. Медициналық білім объективті әлемнің тұрмыс-тіршілігі туралы кез-келген басқа нақты мәліметтер сияқты – теңдесі жоқ жалпы адамзаттық құндылықтар. Сондықтан да тек медициналық білім мен дәрігерлік тәжірибе адамдардың денсаулығын сақтау, тұтас халықтардың салауатты тұрмыс-салтын, сондай-ақ әрбір жеке адамның тіршілік қарекетінің мәдениетін дамытуға жәрдемдесетін процестерге тікелей ықпал етеді, медицинаның ерекше факторы бұдан да құнды әлеуметтік-гуманитарлық мәнге ие болады, өйткені ол адамның өзін өзі дамытуы мен жетілдіруіне бағытталған әлеуметтік күштерінің бәрін осы іске жұмылдыратын болады. Бұл фактор басқаларымен қоса алғанда табиғи түрде халықтың рухын, оның зияткерлігін, қоғамдағы моральдік-адамгершілік қатынастарының тазалығын нығайтуға әсер етеді. Өзге ешбір білім адамдардың дүниетанымдық және құндылық көңіл-күйін дәл медициналық білімдей айқын көрсете алмайды. Оның мазмұны ынабаттылық жағынан шарттастырылған және белгілі бір дәуірдің, нақты елдің, қайсы бір халықтың жалпы адамзаттық гуманитарлық мәдениетінің қоғам дамуының сапалы деңгейін сипаттайтын бөлінбейтін құрамдас бөлігі болып табылады.

Түйін сөздер: Қазіргі заманның медициналық мәдениеті, медицина мәдениетінің ерекшеліктері, медицина мәдениетінің өзгешелігі

Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан-2050 стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев дамушы елдерде халық өмірінің түбегейлі жаңа сапасы пайда болғанын, ал Қазақстанның сол елдердің қатарына кіруге ұмтылып отырғанын айтқан болатын. Осынау «өмірдің түбегейлі жаңа сапасының» маңызды құрамдарының бірі лайықты әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштермен бірге біздің әрқайсымыздың өміріміздің мәдени бөлшегі де болып табылары сөзсіз.

Осыған орай ол жалпы қазақстандық мәдениеттің дамуына жаңа серпін беруге шақырды. Мәдени саясаттың ұзақ мерзімді Тұжырымдамасын жасау керек. Онда қазақстандықтардың бәсекеге қабілетті

мәдени зияткерлігін қалыптастыруға, заманауи мәдени кластерлерді дамытуға бағытталған шаралар белгілеу керек, деп атап өтті Елбасы [1].

Адамзат өзінің әлеуметтік-мәдени эволюциясы барысында рухани-адамгершілік негізі мен практикалық мәні бойынша мәдениеттің бірегей түрі – медициналық мәдениетті жасап шығарды. Медициналық мәдениет күрделі, сан қырлы әлеуметтік-мәдени құбылыс болып табылады. Ол қоғам, әлеуметтік топ, жеке адам деңгейінде адамдардың денсаулық жағдайына ықпал ететін тіршілік қарекетінің ерекшеліктерін бейнелейді. Бұл мәдениет адамдардың өз денсаулығына қалай қарайтынын, адамның түрлі денсаулық сақтау мекемелерімен, медицина және фармацевтика қызметкерлерімен қарым-қатынасының ерекшеліктерін айқындайтын фактордың нәтижесі болып табылады және сайып келгенде оның көздейтіні – жеке адамның және жұртшылықтың денсаулығының белгілі бір деңгейі болып шығады.

«Медициналық мәдениет» термині қазіргі кезде заманауи ғылымда және адамдардың күнделікті өмірінде олардың әлеуметтік-мәдени тұрмыс-тіршілігінің түрлі құбылыстарды, процестері мен сапасын айқындау үшін мейлінше кеңінен қолданылуда. Адамзат мәдениеті дегенді сөздің кең мағынасында алғанда адамдар жасаған нәрсенің бәрінің – моральдік жағынан алғанда жағымды да және жағымсыз да объектілер мен құбылыстардың жиынтығы ретінде түсіну керек болады. Сөздің дәл осындай кең мағынасында алғандағы медициналық мәдениет те адамның өмірі мен денсаулығын сақтауға ықпал ететін, оның ішінде адамдардың мақсатты қызметінің барысында түрі өзгеріп отыратын табиғи ортаның өнімдерін де қоса алғанда адамзат жасаған нәрсенің бәрінің жиынтығын білдіреді. Оған адамдардың өмірі мен қызметін ұйымдастыру түрлері мен формалары, адамның қолымен жасалған рухани және материалдық құндылықтар, адамның денсаулық жағдайына әсер ететін биомедициналық және медициналық-әлеуметтік технологиялар, оның үстіне сапасын жақсартып қана қоймай адамның белсенді өмірін ұзартумен бірге денсаулыққа зиян келтіретін, адамның өлімін тездететін нәрселер де кіреді. Медициналық қызметтің адам игілігіне жұмсалған бұрыннан келе жатқан бағытын алып қарайтын болсақ, оның шынайы нәтижелері этикалық жағынан жақсылығы мен жамандығы қатар жүретін қарама-қайшылықты дүние болып шығады.

Медициналық мәдениет адамзат болмысының адамның аурушаң болып өмір сүруі, оның ішінде аурудың пайда болуының жазылып шыққаннан кейін де адамның денсаулығы мен өмірін сақтайтын шипалық заттар шығарудың әлеуетті мүмкіндіктері сияқты қырларын түсіну мен өзгертуге бағытталған процесі кезінде пайда болған. Дәрігерлік көмек көрсетудің, медициналық мәдениеттің пайда болуының ертеден келе жатқан антропологиялық себебі адамның ауырып, қиналып жатқан қандасының сырқатын жеңілдетпек болған сезімі болып табылады. Бұл сезім адамның сырқатқа көмек көрсету жөніндегі тиімді қызметінен туындайды, ол өлшеусіз нәрсе, бірақ та адамның табиғаты үшін аса күшті, терең екендігі соншалық, адамзат тарихының өн бойында медициналық қызмет пен медициналық мәдениеттің қалыптасуына жағдай жасап келеді.

Адамның сан қырлы қызметінің нәтижесінде пайда болған медициналық мәдениет саласы адамның физикалық, психикалық және рухани қырларынан көрінетін тұтас бір көңіл күйі ретінде оның денсаулығын сақтауға бағытталған. Медициналық мәдениеттің тарихи эволюциясының барлық кезеңдеріндегі адам баласының мұндай тұтас бір көңіл күйі оның әлемдегі, нақты қоғамдағы толыққанды болмысының бөлінбес, айқындаушы қасиеті деп ұғынылып келді.

Медициналық мәдениет ғылыми, философиялық және басқа білімдерді бойына сіңіре отырып, адам өмірін оның бүкіл құрамдас бөліктерімен бірге өзінің медициналық-философиялық ұғымын қалыптастырады. Медициналық мәдениеттің нақты формалары қоғамның тарихи дамуының нақты кезеңдеріне арналған белгілі бір дүниетанымдық жүйелерге ие болады. Қоғамдық, топтық, жекелік дүниетанымның осынау жүйелері медициналық мәдениеттің ықпалымен қалыптасып, дами отырып өздері оның бұдан былайғы дамуын анықтайтын әлеуметтік-мәдени факторларға айналады. Бұл дүниетанымдық жүйелер медициналық мәдениеттің өнімі болып табылады. Ол әлеуметтік-мәдени ұғымдар мен адам өмірінің құндылығы, өлім, денсаулық, ауру, норма және тағы басқа категорияларды ұғындыра алады.

Қазіргі заманғы медициналық мәдениеттің ерекшелігі – оның саласында қолданылатын әлеуметтік практикалар мен адамның өмірі мен денсаулығын сақтауды көздейтін биомедициналық технологиялар қоғамдағы билеп-төстеу қатынастарында пайдаланылатындығында. Бұл қатынастар адам болмысының тіпті шектеу қойылған қырларына – өмірдің пайда болу процестеріне және адамның өмір сүруінен биологиялық өліміне дейін қолданылады. Медициналық практикалар адам болмысының уақытша шекараларын кеңейту және осынау шекараларда адам өмірінің сапасын жақсарту мақсатымен жасалады. Дегенмен адам баласы өзінің мәдени-антропологиялық ерекшеліктеріне сай жақсылығы мен жамандығы, пайдасы мен зияны бірдей, денсаулықты қалпына келтіретін және сонымен бірге қандай да бір зиян келтіретін өнімдер шығарып жатады. Ал медициналық мәдениет өзінің барлық

формалары бойынша қарама-қайшылықты болып келетін, кейде адамның өзі шынайы өмірде басшылыққа алып отыратын тұтынуында, мүд-делерінде, нормалары мен ережелерінде кереғар шығып жатады. «...Бұл арада қызметтің әрбір жеке формасы метафизикалық қарама-қайшылығымен қауіпті болуы мүмкін: жасампаздық – бүлдіруге, пайымдау – надандыққа, еркін қызмет – қасаң нормаға, жақсылық жасауға ұмтылыс жамандыққа ұласуы мүмкін» [2].

Кейбір жағдайларда тосын пікір тудыратын қарама-қайшылықтардың болуы – медициналық мәдениетке тән ерекшелік. Бұл – дәстүрлі мәдениет пен оның адамға беретін еркіндігі арасындағы, медициналық мәдениеттің дәстүрлері мен заманауи үрдістер арасындағы, медициналық мәдениеттің жаңа өнімдерін жасау қажеттілігі мен оның субъектілерінің шынайы мүмкіндіктері арасындағы қарама-қайшылықтар. Осынау және басқа қарама-қайшылықтар медициналық мәдениеттің өзіне тән ерекшеліктерін анықтайды және сонымен бірге оның дамуының қозғаушы күші болып табылады. Медициналық мәдениетке тән қарама-қайшылықтардың әрқайсысы мәдениеттердің басқа түрлеріне қарағанда мәдени қызметтің субъектісі мен объектісі ретінде адамның әрекет жасайтын ерекшеліктерімен көбірек байланысты болады.

Медициналық мәдениет адамдардың рухани, материалдық және әлеуметтік қызметінің күрделі жүйелі құрылымы болып табылады. Оған этикалық-аксиологиялық, гносеологиялық, діни, құқықтық, философиялық-антропологиялық, эстетикалық, әлеуметтік, экономикалық, технологиялық құрауыштар сияқты бір-бірімен өзара тығыз байланысты құрамдас бөліктер кіреді.

Медициналық мәдениеттің рухани саласы ең алдымен адамгершілік құндылықтардан және медициналық этика мен деонтология нормаларынан, адам баласының медицина саласындағы тек қаһармандық пен жанкештілік сияқты жетістіктерінің фактілері мен мысалдары ғана емес, сондай-ақ қатыгездік, адам өмірінің құндылығына мән бермеу, адамға утилитарлық көзқарас тұрғысынан қарау мысалдары да бар медицина тарихынан құралған. Қазіргі кезде медициналық мәдениеттің рухани саласының бөлінбес құрамдас бөлігі болып отырған ғылыми және ғылымнан тыс білімнің сан алуан түрлерінің жүйесі көптеген этикалық, философиялық және мәдениеттану проблемаларының көзіне айналууда.

Қазіргі кездегі медициналық мәдениеттің басты ерекше белгілерінің бірі моральдық құндылықтарды қайта жаңғырту болып табылады. Бұл процесс қоғамдағы ғылыми және гуманитарлық білімді инабаттылық құндылықтардың мазмұнын, оның адам үшін маңыздылығын адамның қоғамдағы құқықтарының кеңеюіне, ғылыми білімнің дамуына сәйкес қайта қараған кездегі ерікті қатынастар формасында бар еркін дамытуға байланысты. Тіпті медициналық мәдениеттің «өмір – игілік», «өлім – жамандық» деген тәрізді этикалық негізін құрайтын моральдік аксиомаларының өзі өмірдің сапасы, эвтаназия және басқа ұғымдарға сәйкес қайта қаралып жатады.

Адамның биологиялық және психикалық тіршілік қарекетінің, оның өмірінің уақытша және кеңістіктегі шекарасының терең негіздерін өзгертуге мүмкіндік беретін биомедициналық технологиялар медициналық мәдениеттің әлеуметтік және рухани құрамдас бөліктеріне ықпал етеді, өйткені оларды пайдалану – адамның өмірі деген не өзі, адамның қандай деңгейде басқа біреудің (көптеген адамдардың) өміріне араласуға құқығы бар, адамның жүйкелік-психикалық қызметін «жақсартуға» бола ма деген тәрізді түбегейлі дүниетанымдық мәселелерді қозғайды.

Ғылымнан тыс медициналық білім мен практикаларға, емшіліктің түрлі формаларына төзімділік жасау және толып жатқан рухани, медициналық-психологиялық және басқа да философиялық, эзотериялық, діни, парапсихологиялық, ғылыми-психологиялық және ғылыми-медициналық теориялардан туындайтын шашыраңқы идеялар комбинациясына негізделген сауықтыру практикалары қоғамның әлеуметтік-мәдени ортасына жоқтан өзгеге сеніп адасушылықтардың таралуына әкеліп соқтырады.

Қазіргі заман қоғамының ақпараттық ортасы медициналық мәдениеттің барлық қырлары мен формаларының дамуын айқындайтын неғұрлым маңызды факторлардың бірі болып табылады. Постақпараттық қоғам басы артық ақпаратқа толы әлем болып шығады [3]. Әлеуметтік ақпараттың артық болуы дүдәмалдыққа ұрындырады, өйткені тұтынушыға ақпараттың қандай бөлігінің артық екені, ал қандай бөлігінің маңызды әрі қажет екені белгісіз болып қалады. Бұл басы артық әлеуметтік ақпараттың ерекше бейберекеттігі. Мұндай жағдай соңғы онжылдықтарда қоғамның ақпараттық кеңістігінде қаптап кеткен және де медициналық қауымдастық өкілдерінің де, сондай-ақ басқа азаматтардың да бағыт-бағдар іздеулеріне тура келетін медициналық ақпарат құралдарына өте тән нәрсе болып отыр.

Медициналық мәдениеттің нақты формалары сан қырлы және әралуан. Мұны ең алдымен оны жасаушы тек медицина қызметкері емес, сондай-ақ қоғамның басқа да мүшелері болып табылатындығынан көруге болады. Медициналық-мәдени қызметтің негізінде өмір мен денсаулықты сақтаудың жалпы адамзаттық талап-тілек жатады. Сондықтан да денсаулықты сақтау, диагностика жасау және түрлі ауруларды емдеу тәсілдері мен құралдары туралы білім әлеуетін жасайтын адамдардың бәрін медициналық мәдениеттің субъектісі ретінде қарастырған дұрыс болады.

Медициналық мәдениеттің субъектісі оның өнімдерін – медициналық және медициналық-әлеуметтік технологияларды, білімді, адамның медициналық қызметі мен жаңа биоәлеуметтік сапасын жүзеге асыратын материалдық құралдарын жасайтын адам. Емдеуші адам (*homo sanans*) – ауруларды жазуға және ауырған адамдардың жан азабын жеңілдетуге, адамның денсаулығын қалпына келтіруге және болашақта аурулардың пайда болуының алдын алуға бағытталған қызметті жүзеге асырушы адам. Бұл ұғым «дәрігер» дегеннен әлдеқайда кең нәрсе, өйткені емдеушінің ролін адамдардың денсаулық жағдайына жақсы әсер ететін және бұл үшін арнайы әдістер мен тәсілдерді, оның ішінде ғылыми емес амалдарды да қолданатын әрбір адам атқара алады. Шипагер, емші, дәрігер – бұл үшеуі қоғамымыздың қазіргі медициналық мәдениетінде де кездесіп отыратын «ем-дом жасаушы адамның» тарихи тұрпаты. Бұлар көптеген өлшемдер бойынша ерекшеленеді, олардың арасындағы бастылары – көрсететін қызметінің теориялық негіздері, қызмет көрсету барысында пайдаланатын технологиялар түрлері және де адамды емдеген кезде оған жүргізетін үстемдігінің деңгейі болып табылады [4].

Медициналық мәдениетті қолдаушылардың әрекетіне сәйкес оның кәсіби, бұқаралық, әдеттегі, жеке және басқа да формалары көрініп тұрады. Субъектілердің әрқайсысы медициналық мәдениеттің белгілі бір түрінің дамуына өз үлесін қосып отырады: дәрігер және басқа медицина қызметкерлері – кәсіби мәдениетке, басқа әлеуметтік топтардың өкілдері – жаппай және әдеттегі мәдениетке үлес қосады, сонымен бірге әр адам өзінің жеке медициналық мәдениетін жасай алады.

Кәсіби медициналық мәдениетке медицина қызметкерлерінің кәсіби қауымдастығы шеңберінде әрекет жасайтын және медициналық білімді, теориялық көзқарасты, медициналық технологияны және әлеуметтік практиканы, дәстүрді және адамның денсаулығы мен өмірін сақтау, түрлі аурулармен күресу мақсатында адамзат жасаған ерекше тілдік жүйені бойына сіңіретін адамзаттың медициналық мәдениетінің формасы жатады.

Бұқаралық медициналық мәдениет тарихи дәуірлердің бәрінде қоғамдық сананың және адамдардың практикалық қызметінің формасы болып келеді. Ол түрлі аурулар мен олардың себептері туралы, ол ауруларды емдеу және алдын алу әдістері туралы, медициналық қызметкерлер туралы, денсаулық сақтау және азаматтардың денсаулығын сақтау жүйесі және тағы басқалар туралы кәсіби медициналық білімді қарапайым түрде әрі формасын өзгертіп бейнелейді. Адамның тіршілік қарекетінің барлық салаларын урбанизациялау, техникандыру және ақпараттандыру ақпараттық қоғамның белгілері бола отырып, осы заманғы бұқаралық медициналық мәдениеттің ерекшелігін де қалыптастырады. Қазіргі бұқаралық мәдениеттен өзінің мәдени-тарихи дамуының кезекті сатысында тұрған қоғамның ерекшеліктері көрінеді.

Әдеттегі медициналық мәдениет адамның күнделікті өмірі барысында өмірлік тәжірибе негізінде қалыптасады. Оған ғылыми, дәстүрлі және халықтық медицина саласындағы шашыраңқы білімдер, стереотиптер және ырым-жырымдар, әлеуметтік-мәдени аңыздар мен салт-дәстүрлер, адамның денсаулығын сақтау саласындағы тіршілік қарекетін, сондай-ақ түрлі аурулардың пайда болуын, беталысын және оны емдеудегі жеке тәжірибені реттеп отыратын әлеуметтік, құқықтық, діни нормалар кіреді. Осынау жеке тәжірибеге өзі бастан кешкен аурулар кезінде орын алған күйзелістері мен сезінулері және де басқа ауырған адамдарды күтіп-баққанда өзара іс-әрекет тәжірибесі және медициналық және фармацевтік саладағы түрлі мекемелер өкілдерімен өзара іс-әрекет жасау тәжірибесі де кіреді.

Жеке медициналық мәдениет қоғамның кәсіби және әдеттегі мәдениетінің жеке тұлға деңгейінде өмір сүру формасын білдіреді. Оған медицинаның түрлі салаларында әртүрлі аурулардың пайда болуы, оны емдеу және алдын алу туралы жеке тұлға білімінің жиынтығын, ауырған кездегі күйзеліс пен оны емдеудің субъективті тәжірибесін, адамның денсаулықты сақтау және оны қалпына келтіру саласындағы мінез-құлқын реттеп отыратын әлеуметтік, этикалық, құқықтық және басқа нормалары туралы білімі мен түсініктері кіреді. Адам өз білімінің және меңгерген медициналық практикаларының көмегімен денсаулық жағдайының барлық қырларының түрін өзгертіп отырады.

Жалпы алғанда медицинаның басты мақсаты адамның физикалық денсаулығын сақтау болып келген. Үшінші мыңжылдықта адамның медициналық-мәдени қызметінің мақсаты адамның тіршілік қарекетінің барлық салаларын – дене бітімін, әлеуметтік, психикалық, рухани жақтарын қамтитын денсаулықтың кешенді жай-күйі болмақ. Осынау ғаламдық мақсатқа жету биомедициналық, медициналық-әлеуметтік, әлеуметтік және гуманитарлық технологияларды қолданудың нақты шарттарын ескере отырып жасалатын бүкіл кешенін жүйелі түрде пайдаланғанда мүмкін болмақ.

Қазақстан қоғамының қазіргі заманғы медициналық мәдениеті әлемдік медициналық мәдениеттің тұтас жүйесіне барған сайын кіріге түсуде. Сонымен бірге өзінің кәсіби формадан жеке формаға дейінгі барлық нақты формаларының даралық ерекшеліктерін сақтап қалуда. Осы заманғы отандық медициналық мәдениет үшін ем жасаудың және медициналық қызметтің сан алуан формаларының қатар өмір сүруі

мен өзара әрекеттестігінің, ғылыми және ғылыми емес білімнің өзара байланысының, моральдік құндылықтардың кәсіби медициналық мәдениетте, медициналық мәдениеттің басқа формаларында өмір мен денсаулық құндылықтарының жаңғыруы проблемалары өте маңызды болып отыр. Осы және басқа көптеген этикалық және мәдениеттану проблемалары отандық медициналық мәдениетті одан әрі дамыту бағытын айқындайды.

Медициналық мәдениет эволюциясы ерекшеліктерінің бірі – оның жаңа формаларының пайда болуы бұдан ертеректе болғандарын жоққа шығармайтындығында. Олар заман ағымына қарай қатар өмір сүріп, бір-біріне белгілі бір ықпал етіп отырады, бірақ та жойылып кетпейді. Медициналық мәдениеттің сан алуан формаларының өзара байланысы жинақталған тәжірибені кәдеге жаратуға, оны сыни көзқараспен ой елегінен өткізуге және адамдардың игілігіне неғұрлым тиімді пайдалануға мүмкіндік береді.

1 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына 2012 жылғы 14 желтоқсандағы Жолдауы // Қазақстан Республикасы Президентінің арнайы сайты [Электрондық қор] Іздену көздері: - [http://akorda.kz/...](http://akorda.kz/) Қаралған күн: 11.02.2014.

2 Жданов Ю.А. Проблемы теории и истории культуры // Жданов Ю.А., Давидович В.Е. Сущность культуры. Изд. 2-е, перераб. / Отв. ред. Ю.Г. Волков. - Ростов н/Д: Наука-пресс, 2005. - С. 61.

3 Латыпов И.А. Информационное общество. // Социальная философия: Словарь / Сост. и ред. В.Е. Кемеров, Т.Х. Керимов. - 2-е изд., испр. и доп. - М.: Деловая Книга, 2006. - С. 186.

4 Жарова М.Н. Человек врачующий: целитель-врачеватель-врач // Альманах современной науки и образования. - Тамбов: Грамота, 2010. №1(32): в 2-х ч. Ч. 2. - С. 39-43.

Резюме

В современном обществе эффективная профессиональная деятельность по охране здоровья и оказанию медицинской помощи населению становится труднодостижимой целью без адекватного понимания роли социокультурных факторов, влияющих на эту деятельность.

Summary

In modern society, effective professional activities of health and medical assistance to the population becomes difficult to achieve without an adequate understanding of the role of sociocultural factors affecting this activity.

УДК 378,14:796 (574)

РАЗВИТИЕ ЯЗЫКОВОГО СОЗНАНИЯ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ВОЕННО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ (на материале экспериментов)

А.А. Загинайко – к.п.н., ст. преп. кафедры ТуМ НВП, КазНПУ им. Абая

В статье рассматриваются психолингвистические особенности динамики языкового сознания студентов – будущих военных руководителей в процессе профессионального обучения на кафедре теории и методики начальной военной подготовки. Языковое сознание изучается экспериментально, в частности, при помощи лингвистического тестирования – оно позволяет реконструировать различные связи языковых единиц в сознании и выявить характер их взаимодействия в различных процессах понимания, хранения и порождения речевых произведений. В статье отражены статистические результаты двух проделанных экспериментов (лингвистического и интерпретационного) на выявление роста профессиональной компетенции будущих преподавателей – руководителей начальной военной подготовки. Данные эксперимента показывают, что с повышением уровня профессионализма из речи обучаемых уходят непрофессиональные определения слов-терминов, появляются такие семантические категории, как профессиональные ассоциации и профессиональный сленг. Разработанная и апробированная в эксперименте схема анализа может быть применена к любой профессиональной сфере для определения уровня компетенции.

Ключевые слова: психолингвистика, языковое сознание, лингвистический/интерпретационный эксперимент, профессиональная ассоциация и мотивация

В будущей профессиональной деятельности руководителей НВП большое значение имеет уровень развития языкового сознания, непосредственно связанный с эффективностью подготовки школьников к службе в Вооруженных силах РК.

Словосочетание «языковое сознание» активно применяется в последнее время в психолингвистических работах. Под *языковым сознанием* (в другой терминологии – *языковое мышление, речевое мышление*) – понимается «совокупность психических механизмов порождения, понимания речи и хранения языка в сознании, то есть психические механизмы, обеспечивающие процесс речевой деятельности человека» [8, с. 47]. Это «знания, используемые коммуникантами при производстве и восприятии речевых сообщений» [13, с. 11].

Подробное рассмотрение определений языкового сознания и принципов его исследования можно найти в работах Т.В. Ушаковой (Ушакова, 2004) [10]. Н.В. Уфимцева изучает языковое сознание русских на материале лексических ассоциаций (Уфимцева, 2002) [9]. Ю.Н. Караулов предложил модель языковой личности, включающей лексикон, семантикон и прагматикон (Караулов, 2002) [3-4]. Общепризнанным является положение об этноцентризме сознания как следствии взаимодействия национального языка и культуры, взаимообусловленности языка и мышления (Леонтьев, 1993 [5]; Вежбицкая, 1997 [1]). Наряду с языковым сознанием выделяют сознание коммуникативное и когнитивное (Стернин, 2002) [8]. Изучаются особенности языкового сознания представителей субкультур (Ю.В. Щербина, 2011) [12].

Языковое сознание изучается экспериментально, в частности, при помощи лингвистического тестирования – оно позволяет реконструировать различные связи языковых единиц в сознании и выявить характер их взаимодействия в различных процессах понимания, хранения и порождения речевых произведений. Для анализа и изучения языкового сознания учащихся военного вуза (вуза) была выбрана экспериментальная методика, которая позволяет выявить через динамику понимания языковых единиц некоторые особенности психолингвистических процессов. Ожидаемые результаты – выявить, как меняется языковое сознание будущих руководителей НВП в процессе профессионального обучения.

В эксперименте участвовали две группы абитуриентов и две учебные группы студентов четвертого курса КазНПУ им. Абая. Такой выбор позволит сравнить и проанализировать профессиональную компетентность на «входе» и «выходе». Перед тестированием испытуемые написали краткие биографические данные: фамилия, имя, место рождения и проживания, профессии родителей, мотивация выбора профессии военного.

Для тестирования было отобрано 17 слов, принадлежащих к разным тематическим группам (воинские формирования, воинские звания/должности, военная одежда, фортификационные сооружения и т.д.), но объединенных общей макротемой – война, военная служба. От испытуемых требовалось дать вербальное истолкование 17 лингвистических понятий. Общее количество опрошенных студентов составило 48 человек, на 17 слов-стимулов было получено около 750 реакций.

Обратимся к анализу полученного материала. На первом этапе обработки информации мы тематически сгруппировали ответы, посчитали процентное их употребление и расположили в порядке убывания. Полученные результаты были оформлены в таблицу:

Таблица 1. Сравнительная таблица ответов абитуриентов и учащихся вуза на слова из военной лексики

Слово-стимул	Абитуриенты	Студенты 4 курса
Автомат Калашникова	1. автомат, изобретенный Калашниковым – 49% 2. самое распространенное оружие в мире – 30% 3. ответ отсутствует – 12% 4. автоматическое оружие – 9%	1. индивидуальное стрелковое оружие, предназначенное для уничтожения живой силы и огневых средств противника – 48% 2. АК-47, АК-74, АКМ – 25% 3. самое распространенное оружие в мире – 20% 4. штурмовая винтовка – 7%
БТР, БМП	1. ответ отсутствует – 69% 2. бронированная машина, бронемашина на гусеницах – 25% 3. танк – 6%	1. боевые бронированные машины, предназначенные для транспортировки личного состава к месту ведения боя – 38% 2. БТР-80, 90, БМП 1, 2, 3 – 28% 3. бронетехника – 22% 4. «коробочка», «жестянка» – 12%
Батарея	1. воинское подразделение – 38% 2. артиллерийское подразделение – 33% 3. ответ отсутствует – 29%	1. минометная батарея – 39% 2. основное огневое артиллерийское подразделение – 36% 3. огневое и тактическое подразделение в артиллерии, структурно соответствующее роте – 25%
Блиндаж	1. землянка – 71% 2. защитное сооружение – 29%	1. защитное сооружение – 50% 2. постоянное или временное фортификационное подземное сооружение для защиты от пулемётного, артиллерийского, миномётного огня и оружия массового поражения и для отдыха личного состава – 43% 3. землянка – 7%
Бой	1. сражение – 33% 2. битва – 28% 3. драка – 26% 4. рукопашный бой – 9% 5. бой без правил – 4%	1. организованное вооружённое столкновение, ограниченное на местности и во времени – 32% 2. сражение – 24% 3. оборона, наступление – 23% 4. битва – 16% 5. рукопашный бой – 5%

Взвод	1. Группа военнослужащих – 68% 2. Воинское подразделение – 32%	1. воинское подразделение, насчитывающее, как правило, от двух до четырёх отделений, но возможно и большее количество – 78% 2. мотострелковый взвод, мсв – 22%
Война	1. Продолжение политики государства военными средствами – 46% 2. Вооруженные действия между государствами – 39% 3. Смерть – 15%	1. конфликт между государствами в форме военных (боевых) действий – 44% 2. продолжение политики государства военными средствами – 29% 3. Главным средством в войне является армия – 12% 4. Вооруженные действия между государствами – 9% 5. Смерть – 6%
Граната	1. Оружие – 47% 2. Боеприпас – 40% 3. Противотанковая граната – 8% 4. «лимонка» – 5%	1. взрывчатый боеприпас, предназначенный для поражения живой силы и техники противника – 38% 2. РГД-5, Ф-1, РГН, РГО – 23% 3. Противотанковая граната – 12% 4. Наступательная граната – 11% 5. Оборонительная граната – 8% 6. «лимонка» – 8%
Караул	1. Сообщение об опасности – 93% 2. Село в Восточно-Казахстанской области – 7%	1. вооруженное подразделение или его часть, предназначенное для охраны и обороны – 58% 2. подразделение, выполняющее боевую задачу по охране и обороне боевых знамен, военных и государственных объектов – 42%
Командир	1. начальник – 60% 2. военный руководитель – 35% 3. военнослужащий, обладающий властью – 5%	1. должностное лицо в Вооруженных силах, руководящее подразделением, соединением – 31% 2. начальник воинской части, подразделения – 26% 3. командир взвода, роты, батальона – 24% 4. «батяня», «дед» – 19%
Студент	1. Учащийся в военном вузе – 48% 2. Название телесериала – 36% 3. Мечта абитуриента – 16%	1. Учащийся военного вуза – 71% 2. Должность в военном вузе – 18% 3. Кадет – 5% 4. «Масёл» – 7%
Окоп	1. Защитное укрытие – 56% 2. Траншея – 28% 3. Яма для укрытия – 16%	1. углубление в грунте, защищающее личный состав подразделения и военную технику от поражения различными видами вооружения – 28% 2. Закрытие от пуль в виде рва с насыпью; то же, что траншея – 26% 3. Траншея – 26% 4. Окоп для стрельбы лежа (сидя, стоя) – 20%
Офицер	1. Командир – 44% 2. Профессия – 28% 3. Начальник – 28%	1. Командир – 46% 2. Начальник – 35% 3. Призвание – 11% 4. лицо командного в начальствующего состава в вооруженных силах, а также в милиции и полиции – 8%
Пилотка	1. Головной убор военнослужащих – 86% 2. Неправильное, неточное определение – 14%	1. летний форменный головной убор военнослужащих – 97% 2. «чепчик» – 3%
Пулемет	1 оружие – 60% 2. средство для обороны – 20% 3. автоматическое оружие – 20%	1. групповое стрелковое автоматическое оружие поддержки, предназначенное для поражения пулями различных наземных, надводных и воздушных целей – 53% 2. ПК, РПК, КПВТ – 47%
Танк	1. Бронированная машина – 58% 2. Неправильное, неточное определение – 42%	1. бронированная боевая машина, чаще всего на гусеничном ходу, как правило, с пушечным вооружением в качестве основного – 48% 2. бронетехника – 34% 3. Т-72, Т-80, Т-90 – 12% 4. «Коробочка» – 6%

Как видно из таблицы слова военной лексики у абитуриентов и студентов 4 курса имеют различную семантическую наполняемость. Все полученные ответы можно разделить на шесть групп: 1. Профессио-

нальное определение, 2. Непрофессиональное определение, 3. Образная ассоциация, 4. Профессиональная ассоциация, 5. Профессиональный сленг, 6. Ответ отсутствует. Представим эти данные в виде диаграммы:

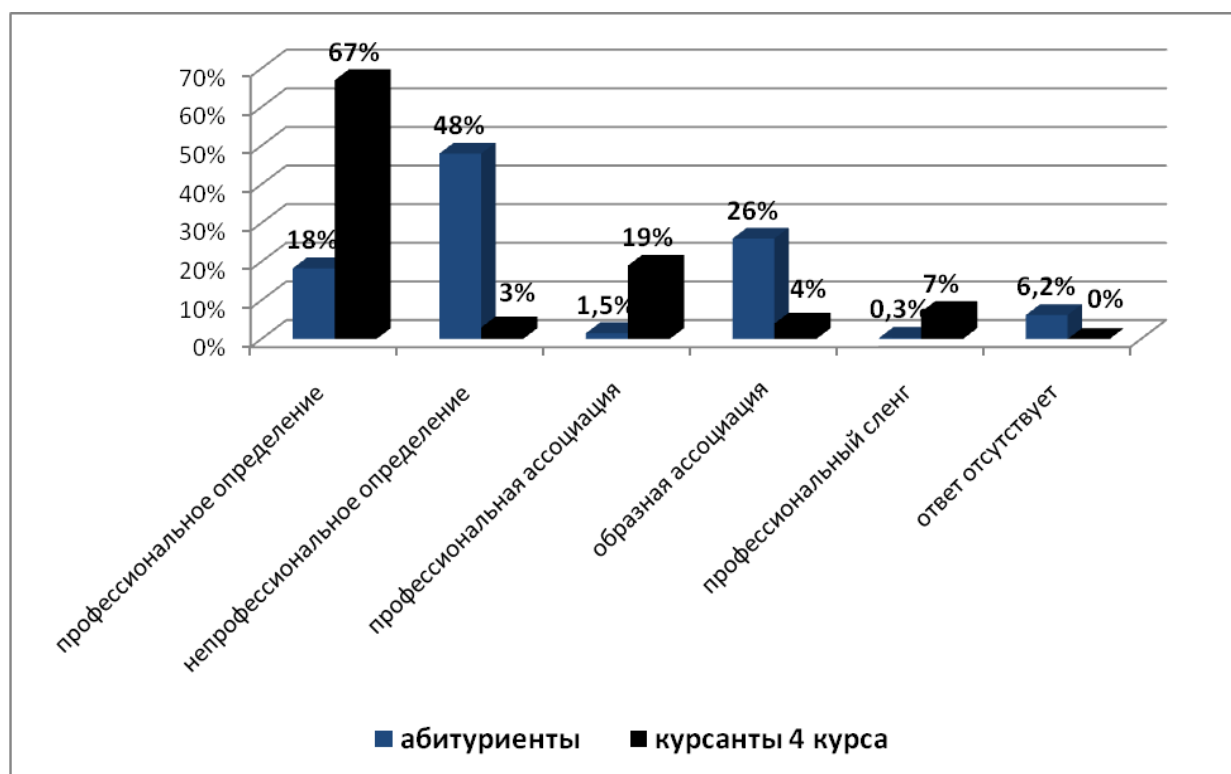

Диаграмма 1. Сравнительная диаграмма развития языкового сознания абитуриентов и студентов 4 курса

К первой группе «профессиональное определение» относятся ответы, в которых в полной или частичной форме присутствуют профессионально-грамотные формулировки предложенных понятий. Естественно, что эти показатели значительно выше у выпускников вуза – 67%, хотя и у поступающих наблюдается военно-профессиональная направленность – 18%.

«Непрофессиональное определение» – в эту группу вошли ответы, содержащие неточные, неправильные представления о военных реалиях. Почти половина ответов абитуриентов относится к этой группе (48%), у студентов 4 курса показатели этой группы низки – 3%.

К группе «профессиональная ассоциация» мы отнесли ответы, в которых не раскрывается понятие термина, но даются классификации, разновидности этого слова. Например, некоторые студенты в графе напротив термина «автомат Калашникова» написали виды этого стрелкового оружия: АК-47, АК-74, АКМ. Ответы, относящиеся к данной группе, демонстрируют высокий уровень профессиональной компетенции. У выпускников процент таких ответов от общего количества составил 19%, у поступающих – 1,5%.

Группа «образная ассоциация» включает ответы, базирующиеся на трактовке термина через общепонятный речевой образ-ассоциацию. Например, «блиндаж» – землянка, «война» – смерть и т.д. У абитуриентов четверть ответов (26%) строятся на образной ассоциации. У студентов 4 курса показатели этой группы низки (4%), так как для них предложенная лексика уже имеет в первую очередь профессиональную семантику, а общеупотребительное образное значение отодвигается на второй план.

«Профессиональный сленг» небольшая группа ответов, в которых дается разговорный, неофициальный эквивалент слова, бытующий в данной субкультуре. Например, «танк» – «коробочка», «командир» – «батяня», «дед». У студентов, как представителей данной субкультуры, процент профессионального сленга составляет 7%, у абитуриентов только пару раз встречается сленговое слово «лимонка» (граната), которое благодаря художественной литературе и кино стало общепонятным.

Классификация полученных результатов позволила выделить четыре причины и объяснить, что различия в ответах обусловлены:

- ✓ широтой/узостью лексического диапазона испытуемого – здесь имеет значение общий интеллектуальный уровень, влияющий на понимание лексических единиц в ментальном лексиконе;
- ✓ общеполитической грамотностью испытуемых – специфика военного образования непосредственно связана с политической сферой и, соответственно, осведомленность в области политики повышает общий военно-профессиональный уровень;

✓ региональной принадлежностью – испытуемые, проживающие вблизи военных гарнизонов, баз, показали более высокий уровень знаний в военно-профессиональной сфере;

✓ уровнем профессиональной мотивации – испытуемые с высоким уровнем мотивации (сознательно выбранная профессия, продолжение семейных традиций потомственных военных) уже на начальном этапе обучения демонстрировали хороший уровень профессиональной подготовки.

Таким образом, можно утверждать, что проведенный эксперимент достиг ожидаемых результатов. Нами выявлены тематические группы, позволяющие проследить динамику развития языкового сознания учащихся в процессе профессионального обучения. С повышением уровня профессионализма из речи обучаемых уходят непрофессиональные определения слов-терминов, появляются такие семантические категории, как профессиональные ассоциации и профессиональный сленг. Данная схема анализа может быть применена к любой профессиональной сфере для определения уровня компетенции.

Второй эксперимент со студентами вуза имел интерпретационный характер. Студентам первого и четвертого курсов были розданы четыре карточки с отрывками из художественных произведений о Великой Отечественной войне, о военных действиях в Чечне и Афганистане. Названия произведений и авторы не указывались.

Приведем тексты эти карточек:

Карточка №1

«В нашу «корову» загружаются питерские «собры». Домой едут. Один из «собров» говорит мне: – Главное, чтоб командир у вас был упрямый. Чтоб вас не засунули куда-нибудь в... В рот их приказы! Вон рязанских вывезли в чистое поле, заставили окапываться. А через неделю сняли. Но четверых уже окопали, бля. Даже раскапывать не надо. А у нас на пятнадцать человек – двое раненых – и всё. Потому что клали мы на их приказы.
- Город в руках федералов, – слышу я разговор в другом месте, – но боевиков в городе до черта. Отсиживаются. Днём город наш, ночью – их» [6].

Карточка №2

«Кто-то из невесело-раздумчивых русских солдат с первых же дней войны назвал этот чужой самолет-разведчик "костылем", вложив в это слово презрение и горькую обиду: его трудно было сбить. Он часто попадал в сосредоточенный огонь нескольких зенитных батарей и, искореженный, почти бескрылый и бесхвостый, не улетал, а утягивался, сволочь, туда, откуда появлялся, после чего наступало жестокое лихо бомбежки» [2].

Карточка №3

«Сегодня ночью идем в «зеленку». Ты маленько отдохни. После обеда на стрельбище. Давно на крючок не жали. Все тряпки да палки! А ты не маляр, а сержант. Понял, что говорю? – Так точно! – ответил Варгин, собирая свое тело в грудку твердых, упругих мышц. – На стрельбище давно не бывали!»

«По одному!.. Аккуратно!.. Без звука!.. – командовал майор. Пойдешь по арыку!.. Русла держись!.. Ни влево, ни вправо!.. – говорил Грачев капитану. – Ткнешься в дорогу – займешь позицию!.. Мы на левом фланге!.. Взаимодействуй!» [7].

Карточка №4

«Танки шли на малой скорости, не отрываясь от пехоты, осторожно минуя бугорки сурчиных нор, прощупывая пулеметными очередями подозрительные места. Танки повели с ходу и пушечный огонь. Снаряды ложились, не долетая высоты, по большей части около кустов, а потом черные фонтаны взрывов стали перемещаться, придвигаясь к окопам, и Николай прижался к стенке грудью, готовый в любую секунду стремительно пригнуться.

Когда танки прошли большую половину расстояния и, достигнув кустов, увеличили скорость, Николай услышал протяжные слова команды. Почти одновременно открыли огонь расчеты противотанковых ружей и пулеметчики, в бубнящую дробь автоматов вплелись по-особому сухие и трескучие винтовочные выстрелы» [11].

По карточкам предлагалось выполнить три задания:

- 1) Определите по характеру военной лексики описываемое военное событие.
- 2) Выделите слова, относящиеся к профессиональному сленгу, объясните их значение.
- 3) Выделите формы уставного и неуставного диалога.

С первым заданием и первокурсники, и выпускники справились одинаково успешно. И первокурсники, и выпускники военного вуза отделяют тексты о Великой Отечественной войне от текстов, относящихся к военной прозе конца XX века. Хотя в процессе последующего опроса было выяснено, что стратегия отбора в группах была разная. У первокурсников еще свежи в памяти художественные произведения о ВОВ школьной программы, поэтому при отборе текстов они руководствовались узнаванием недавно пройденного, остальные тексты они автоматически отнесли к группе военной прозы о Чечне и Афганистане. Студенты 4 курса отбирали тексты, ориентируясь больше на характер военной лексики и описание военных действий.

Со вторым заданием студенты 4 курса справились значительно лучше первокурсников. Профессиональный сленг – это слова, которые понятны представителям определенной субкультуры. Ни абитуриенты (как показал первый эксперимент), ни первокурсники еще не «влились» в военно-профессиональную среду, поэтому эта языковая категория им не знакома. После четырех лет обучения в вузе, прохождения практики и непосредственного общения с участниками военных действий в Афганистане выпускники имеют представление о профессиональном сленге. Четверокурсниками были выделены следующие слова: «корова» – вертолет МИ-26, «собры» – от «СОБР» – специальный отряд быстрого реагирования, «зеленка» – лесополоса, лес, густой кустарник.

С третьим заданием первокурсники не справились. Несмотря на то, что в школьной программе риторики проходят понятия «уставной диалог» и «неуставной диалог», на практическом материале выделить формы этих видов речи они не смогли. Студенты четвертого курса не только выделили формы уставного и неуставного диалога, но и указали на речевые ошибки. Им известно, что «уставной диалог» – это устойчивые речевые формы обращений, приказов, распространенные в военной среде. Например, «так точно!», «есть, выполнять!» и т.д. «Неуставной диалог» – это нарушение, отклонение от устоявшихся норм. Студенты 4 курса обратили внимание на наличие таких форм в карточки №3. По тексту прапорщик Кологривко приказывает сержанту прийти на стрельбище. Речь Кологривко должна быть строго уставной, но в ней встречается сленговое слово «зеленка», просторечие «маленько» и пространные рассуждения. Ответы сержанта Варгина соответствуют уставным нормам: «Так точно!», повторение в речи подчиненного сути приказа – «На стрельбище давно не бывали».

Подводя итоги двум лингвистическим экспериментам можно утверждать, что в языковом сознании индивида сильна роль профессионального обучения. Особенно это актуально для профессиональной подготовки будущих руководителей НВП, так как может сложиться, что выпускники вуза могут прийти в школу и стать преподавателями НВП без опыта военно-профессиональной деятельности. Для развития военно-профессионального языкового сознания будущих руководителей НВП важно повышение не только общего интеллектуального уровня, но и род деятельности носителя языка, а также организация специальной учебной и воспитательной деятельности. С повышением уровня профессионализма из речи обучаемых уходят непрофессиональные определения слов-терминов, появляются такие семантические категории, как профессиональные ассоциации и профессиональный сленг. В процессе вхождения носителя языка в определенную субкультуру многие лексические единицы могут менять свою семантическую значимость, до полной утери первоначального значения слова.

1 Вежбицкая А. *Понимание культур через посредство ключевых слов.* – М., 1999.

2 Воробьев В. *Убиты под Москвой / Военная проза / Сост. Е.Ерохина.* – М., 2006.

3 Караулов Ю.Н. *Показатели национального менталитета в ассоциативно-вербальной сети // Языковое сознание и образ мира.* – М., 2000.

4 Караулов Ю.Н. *Русский язык и языковая личность.* – М., 1987.

5 Леонтьев А.Н. *Деятельность. Сознание. Личность.* М., 1975.

6 Прилепин З. *Патологии: Роман.* – М., 2006.

7 Проханов А. *Знак Девы / Война: рассказы / Сост. З.Прилепин.* – М., 2008.

8 Стернин И.А. *Коммуникативное и когнитивное сознание / С любовью к языку.* – М.-Воронеж, 2002. – С. 44-51.

9 Уфимцева Н.В. *Взаимодействие культур и языков: теория и методология // Встречи этнических культур в зеркале языка.* – М., 2002

10 Ушакова Т.Н. *Языковое сознание и принципы его исследования // Языковое сознание: теоретические и прикладные аспекты / Сб. под ред. Н.В. Уфимцевой.* – М.-Барнаул, 2004. – С. 6-17.

11 Шолохов М. *Они сражались за Родину.* – М., 2010.

12 Щербинина Ю.В. *Речевая агрессия. Территория вражды.* – М., 2012.

13 *Этнокультурная специфика языкового сознания.* – М., 1996.

Түйін

Мақалада бастапқы әскери дайындық теориясы мен әдістемесі кафедрасының кәсіби білім беру үдерісіндегі болашақ әскери жетекші студенттердің психолінгвистикалық ерекшеліктерінің тілдік танымының динамикасы қарастырылады. Тілдік таным лингвистикалық тестің көмегімен, сөздік қордың сақталуымен, туындауы түсініктің түрлі үдерістерінің өзара қатынасында көрініс беріп, оны қайта қалыптастыру мүмкіндігі мен эксперименттік түрде меңгеріледі.

Summary

This paper discusses psycholinguistic features of the dynamics of linguistic consciousness of students – future military leaders in the course of vocational training in the department of theory and methodology of basic military training. Linguistic consciousness is studied experimentally, in particular by means of linguistic testing – it is possible to reconstruct the various communication language units in the minds and reveal the nature of their interaction in various processes of understanding, storage and generation of speech products.

КӨРКЕМДІК БІЛІМ БЕРУДЕГІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қ.О. Жеделов – п.ғ.д., Абай атындағы ҚазҰПУ, өнер, мәдениет және спорт институты директорының ғылыми және халықаралық қатынастар-ісі жөніндегі орынбасары, доцент

Мақалада «құзыреттілік» ұғымына түсінік беріліп, көркемдік білім беруде құзыреттілік мәселелерінің негізгі талаптары мен себеп-салдары қарастырылады. Өйткені көркемдік білім беру – адамда жүйеленген білімді, дағдыны және білікті сапалы меңгерту, ақыл-ойы мен сезімін дамыту, дүниеге көзқарасын және танымдық ойларын жетілдіру үрдістері мен нәтижесі. Әрбір практикалық іс-әрекет – жеке адамның қиындықтарды жеңу, әрекеттерді өз күшімен орындау қабілеттілігін қалыптастыруды, білімділікті талап етеді.

Түйін сөздер: ақыл-ойы, практикалық іс-әрекет, құзыреттілік, мотив, көркемдік білім беру, іскерлік, біліктілік

Құзыреттілік дегеніміздің өзі болашақ оқытушы-мұғалім – қазіргі студенттер мен оқушылардың шығармашылық қабілеттерін көркемдік білім беру арқылы дамыта отырып ойлаудың, интеллектуалдық белсенділіктің жоғары деңгейіне шығу, жаңа көркемдік өнерді түсіне білуге, өнер түрлерін түсінуге білімнің жетіспеушілігін сезінуді үйрету арқылы ізденуге бағыттауды жетілдіруде күтілетін нәтижелер болып табылmaq. Бұның өзі көркемдік білім берудің кезегінде қазіргі оқытушы-мұғалімдерден шәкіртті оқытуда, білім беруде, тәрбиелеп өсіруде белгілі бір құзыреттіліктерді бойына сіңірген жеке тұлғаны жетілдіруді талап етеді.

Тұлға бойына көркемдік білімді дарытуда оқытушы-мұғалімдердің арнайы әлеуметтік білім беру құзыреттіліктерінің жан-жақты болуы талап етіледі. Егер оқытушы-мұғалімдер өзінің білім жобасын дұрыс жолға қоя отырып, өзінің негізгі қызметіне нақты берілу арқылы тұлғаның алған білімін өмірде қолдана білетіндей тапсырмалар жүйесін ұсына алатын жағдайда болғанда ғана өз құзыреттілігін қалыптастыруға мүмкіндік табады.

Қазіргі интеграциялауға қол жеткізудің қажетті шарты көркемдік білім беру қоғамның ғылыми құралы болып табылады. Өйткені көркемдік білім беру – адамның дүниеге көзқарасын және танымдық ойларын қалыптастыру арқылы жүйеленген сапалы білімді, дағдыны және білікті меңгерту, ақыл-ойы мен сезімін дамытудың үрдістері мен нәтижесі. Сонымен қатар ұстанымдар мен әдістерді меңгерген, қабілеті мен біліктілік деңгейі жоғары әр алуан фактілер мен құбылыстарды танып-білуге жалпы көзқарасты білдіретін ортақ идеяларды ұстай білетін көркемдік білім беру иесін маман деп айтуға болады.

Қоғам талабына сай ұрпаққа тәрбие мен білім беруде профессор-оқытушылардың көркемдік білім қабілетін жетілдіруде ғылыми-педагогикалық негіздерін меңгеруі – маңызды мәселелердің бірі. Осыған байланысты тұлғаның ой-өрісін, мәдениетін, рух пен сана-сезімін дамытып, жетілдіруде көркемдік білім бере отырып тәрбие беру жүйесіндегі іс-әрекеттердің ендірілуі үлкен жетістіктерге жетелейді.

«Қазақстанның болашағы – бүгінгі жастар. Сіздер оларға қалай білім берсеңіздер, Қазақстан сол деңгейде болады. Сондықтан ұстазға жүктелетін міндет ауыр» деп Елбасымыз айтып өткендей, жаңа білім парадигмасы бірінші орынға баланың білімін, білігі мен дағдысын емес, оның тұлғасын, білім алу арқылы дамуын қойып отыр [1].

Білім беру жүйесіндегі қазіргі мақсат – бәсекеге қабілетті, біліктілік деңгейі жоғары маман дайындау. Осы себептерге байланысты нарық жағдайындағы профессор-оқытушыларға қойылатын талаптар: бәсекеге қабілеттілігі, көркемдік білім беру сапасының жоғары болуы, кәсіби шеберлігі, әдістемелік жұмыстағы шеберлігін жаңа формация да дамыту болып табылады.

Профессор-оқытушылар өз мақсаттарында жеке өміріндегі тәжірибені жетілдіруге байланысты біліктілік арттыру жүйесіндегі нақты білімнің мәнін түсінуге, соның нәтижесінде өзіндік іс-әрекетке еруге дағдыланады. Осы себептерге байланысты заманауи суретші-педагогтар оқуға үлкен потенциалдық мүмкіндіктермен келуі керек. Сондықтан олардың функционалдық сауаттылықтарын кәсіби шеберлікпен ұштастыру үшін нәтижеге бағытталған білім беру үлгісінде мақсатты түрде білім беретін, қалыптастыратын, дамытатын андрогогикалық процесс қажет. Осы айтылғандарды жинақтай келіп, жаңа формация дамыту үшін профессор-оқытушылар-рефлексияға қабілетті, әдіснамалық, зерттеушілік, дидактикалық-әдістемелік, әлеуметтік тұлғалы, коммуникативтілік, ақпараттық және тағы басқа құзыреттіліктердің жоғары деңгейімен өзін-өзі жүзеге асыруға талпынатын рухани-адамгершілікпен сипатталатын, жауапты, белсенді, сауатты, шығармашыл тұлға болуы қажет. Міне осы мәселеге байланысты ҚР «Білім туралы» заңында «нәтижеге бағытталған білім моделі мен басқарудың жаңа парадигмасы аясында жекелеген ұғымдар мен нормаларды және тиімді педагогикалық технологияларды меңгеру үшін педагогтардың кәсіби мәдениетін дамытуға бағытталған оқу қажеттіліктері туындап отыр» деп көрсетілген [2,6 б.].

Ғылым, мәдениет, өнер салаларында жасалып жатқан шаралардың барлығы жастарға жалпы адамзаттық игіліктер негізінде инновациялық педагогикалық технологияларды жоғары деңгейде көтеруге ықпал етуге. Заманауи қоғамдық өмірді демократияландыру және ізгілендіру жағдайында тұлғаны айқындайтын рухани мәдениетімізді өнер арқылы жетілдіру қажеттілігі туындап отыр. Көркемдік өнерге кеңестік дәуірдегі ықпалдың әсер еткен жерлерін қалпына келтіріп, нығайту және өркениетті елдердің өнер мәдениеті қауымдастығы қатарынан орын алу. Кеңес дәуірі кезінде саяси жүйеде қазақ елінің өткен тарихы, көркемдік өнері, оның барлық кезеңдері мен іргелі мәселелері бұрмаланып тоқырауға ұшырағаны құпия емес. Еліміз тәуелсіздік алғанға дейін көркемдік өнерде қазақ елінің этнопедагогикасының құзіреттілігі жабық тақырып болғаны анық. Ол кезде Қазақ елінің көркемдік өнерінде этнопедагогикалық дәстүрлердің қалыптасуы мен дамуы бойынша барлық ғылыми-зерттеу мен білім беру саласында батыс Еуропа, Ресей көркемдік өнері туралы ғана сөз болды. Ғылымдағы түрлі тұжырымдамаларды қалыптастыруға тікелей ықпалы болған бұл идеологиялық ұстанымның салдары қазақ елінің соның ішінде халықтың тарихи танымынан анық байқалды: қазақ халқы өзін өркениеттік құндылықтар жаратқан субъект ретінде сезінуден қалды, оның көңіліне өзінің этностық болмысына қатысты күдікті ойлар ұя сала бастады.

Қазіргі уақытта ұлт тарихын түгендеу, ұлт руханиятын қайта түлету мақсатында жасалынған «Мәдени мұра» бағдарламасы ұзақ мерзімге бағытталған кешенді, жүйелі іс-шаралардың мазмұнын құрайды. Бағдарлама елдің рухани және білім беру саласын дамыту, мәдени мұрасының сақталуын және тиімді пайдаланылуын қамтамасыз ету мақсатын көздейтіндігі әлемдік ғылыми ой-сананың, қазақ елінің мәдениет пен өнердің тандаулы жетістіктерінің негізінде гуманитарлық білім берудің мемлекеттік тілдегі толыққанды қорын жасау міндеті қойылып отырғандығының белгісі іспеттес.

«Мәдени мұра» бағдарламасына қатысты алқалы жиында көшпенділердің әлемдік тарихтағы роліне елбасымыз Ә.Назарбаев, тоқталып, қазақ жерінің Еуразия Кеңістігінің мәдени мәйегі, рухани түп қазығы болғанын айта отырып: «Қазақстанды Ұлы Дала өркениетінің қара шаңырағы ретінде халықаралық деңгейде танытып, қалыптастыруымыз керек», – деді [3]. Сондықтан қазақ елінің өткен тарихындағы озық көркем өнерлерді этнопедагогикалық идеяларды ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар тұрғысынан қарап, бүгінгі ұрпақты жан-жақты дамыған тұлға ретінде қалыптастыруға пайдалану көркемдік білім берудегі құзыреттіліктің керектігі күттірмейтін басты мәселе. Біз ең алдымен, өзіміздің көркемдік өнерімізді, тарихымызды нақты айқындап алуымыз қажет, бұл – әрбір ғылым мен өнер саласына қатысты мәселе.

Қазақ елінің сан ғасырлық көркемдік өнерін және тарихын философтар атап өткеніндей, көркемдік білім берудегі құзыреттіліктің түркілік кезеңнен бөліп қарастыруға болмайды. Сондықтан ата тегіміз болып келетін түркі халықтарының ділі мен дінін, көркемдік дүниетанымын, тәжірибесін ел тәуелсіздігін нығайту тұрғысында әлемдік көркемдік білім берудегі құзыреттілікті философиялық тұрғыдан игеруді толық ескеруіміз керек. Заманауи педагогика ғылымы саласында соның ішінде Шығыс және түркі өркениетінің ерекшеліктері мен тарихи тамырларын дүниежүзілік мәдениетпен салыстыра отырып, қазақ елінің көркемдік өнерін кешенді түрде зерттеулер жүргізу қажеттігінен көркемдік білім берудегі құзыреттілікті анықтау туындатып отыр. Шығыстың бай көркемдік өнерінің және түркі өркениетінің этнопедагогикалық және тәлім-тәрбиелік ой-санасы мен соның ішінде қазақ елінің этнопедагогикалық дүниетанымының көркемдік білім берудегі құзыреттілігі халық көркемдік өнер шығармашылығы мен ұлы ойшылдардың тәлім-тәрбиелік идеяларынан құралады. Қазақ елінің өзін басқаға таныту барысында көркемдік өнерін, мәдениетін және өмірдегі орны мен ролін әлеуметтік және этикалық тұрғыдан жан-жақты зерделеуге айрықша мән берілуі қазақ елінің этнопедагогикалық ерекше сипаты болып табылады. Негізінде қазақ этнопедагогикасы – шығыстық этнопедагогикаға қарағанда рухын қастерлеу мен зерделеу дәстүрін жалғастыру, оны өзіндік мазмұнмен байыту да кешеуілдеп қалған педагогика болып табылады. Қазіргі кезде қазақ этнопедагогика ғылымының ғұламалары әл-Фараби, М.Қашқари, Ж.Баласағұнның бай мұрасы, сонымен қатар сәндік-қолданбалы қолөнері мен бейнелеу өнерінің түрлері дәстүрлі өнеріміздің тарихымыздың бастау көздері болып табылатындығын өркениетті ел болуға аяқ басқан қазіргі кезде батыл айтатын уақыт жетті. Қазақ елінің сан ғасырлар бойы көркемдік өнерге қатысты жинақтаған інжу-маржандарын әлем жұртшылығына танытып, әлемдік мәдениет пен этнопедагогиканың қатарынан орын алуына күш салуымыз елдігіміздің басты белгісі екендігін назарда ұстанған жөн деп білеміз.

Қазақстандағы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы жобасында Қазақстанда оқытындарды сапалы біліммен қамтамасыз етіп, халықаралық рейтингілердегі білім көрсеткішінің жақсаруы мен қазақстандық білім беру жүйесінің тартымдылығын арттыру үшін, ең алдымен, педагог кадрлардың мәртебесін арттыру, олардың бүкіл қызметі бойына мансаптық өсуі, оқытылуы және кәсіби біліктілігін дамытуды қамтамасыз ету, сондай-ақ педагогтердің еңбегін мемлекеттік қолдау мен ынталандыруды арттыру мәселелеріне үлкен мән берілген [4].

Көркемдік білім берудің мәселелерін түрлендіруде өз үлесін қосу арқылы жасаған нәтижелі жұмысы өзгелердің тәжірибесін толық көшірмей, жаңа ортаға икемдеп, көркемдік білім беруде өзіндік іс-әрекет жиынтығы арқылы айтарлықтай нәтижеге қол жеткізу керек. Қазіргі көркемдік білім беруде – педагогикалық қызмет қандай оқытушы-мұғалімдерді талап етеді. Профессор-оқытушы және мұғалім – студенттермен оқушылардың жеке тұлғасын же, тілдіруге бағыт беретін, күрделі әлеуметтік-мәдени жағдайларда еркін бағдарлай алатын, шығармашылық үрдістерді басқара алатын, көркемдік білім беруде ғылымның жетістіктерін, оның даму заңдылықтарын, жаңа технологияны қолдану арқылы оқыту өнерін терең меңгерген жан-жақты дамыған шығармашыл тұлғаны талап етеді.

Білім мен іскерліктің сапасын арттыру және нәтижеге бағытталған үлгіге беталуы барысында оқытушы және мұғалімдер нәтижелерге жету үшін, шеберлікпен меңгерген зерттеу біліктері мен дағдыларының нәтижесін мәселенің шешімін таба алатын, ақпараттық-коммуникативті мәдениеті жоғары тұлғалық-дамытушылық функцияны атқаруын талап етіледі. Қазіргі заманауи кезең де профессор-оқытушы және мұғалімдер осы құзыреттілікті меңгере отырып тек жәй шеберлігін шындауды қамтамасыз ету ғана емес, үнемі оқып-үйрену және өзін-өзі жетілдіріп іске асыру мүмкіндігін талап етуді қарастыру керек.

Осыған байланысты көркемдік білім беру қазіргі таңда еліміздің білім беру жүйесіндегі реформалар мен сындарлы саясаттар, өзгерістер мен жаңалықтар әрбір профессор-оқытушы және мұғалімдер қауымының ойлауына, өткені мен бүгінгі, келешегі мен болашағы жайлы толғануына, жаңа идеялармен жаңа жүйелермен жұмыс жасауына негіз болары анық. Олай болса сапалы да саналы түрде көркемдік білім беру профессор-оқытушы және мұғалімдердің, зиялылар қауымының деңгейіне байланысты. Дәстүрлі білім беру жүйесінде білікті мамандар даярлаушы көркемдік білім беретін оқу орындарының басты мақсаты – мамандықтарды игерту ғана болса, ал заманауи әлемдік білім кеңестігіне енетін, бәсекеге қабілетті тұлға дайындау үшін профессор-оқытушы және мұғалімдердің құзырлылық қабілетіне сүйену арқылы нәтижеге бағдарланған білім беру жүйесін ұсыну – қазіргі таңда негізгі өзекті мәселелердің бірі.

Қорта айтқанда, студенттер мен оқушыларға бағытталған білімдер жүйесі білім стандартына сай тұлғаның жан-жақты дамуына негізделген, алған білімін өмірде қолдана алатындай дәрежеде ұсыну педагогтің құзыреттілігіне байланысты болады.

1 ҚР Президенті – елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана, 14 желтоқсан 2012.

2 ҚР «Білім туралы» Заңы. – Астана, 2007. – 12 б.

3 Омарбеков Е.Е. Ақпараттық телекоммуникациялық оқыту технологияларын пайдалану ерекшеліктері // Еуразия гуманитарлық институтының хабаршысы. - 2005. - №4. - Б. 182-189.

4 Қазақстандағы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы // Егемен Қазақстан. – Астана, 2010.

Резюме

В данной статье рассматриваются основные подходы взаимосвязи компетенции и компетентности в профессионализме педагога и умений коммуникабельности в области умений общения и педагогической техники и уровень эффективности профессионального (педагогического) общения педагога.

Summary

This article defines the basic approaches the relationship of competence and expertise in the skill of the teacher. Improving the skills of interpersonal skills in communication skills and teaching techniques and professional level of performance (teaching) of communication of the future teacher.

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАН БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІНІҢ ӘЛЕМДІК МӘДЕНИЕТ ПЕН ӨРКЕНИЕТ КӨРМЕСІНДЕГІ ЖАҢА КЕЛБЕТІ

Ш.Ә. Ақбаева – Абай атындағы ҚазҰПУ, М жс PhD Д институтының
«Қазақстан тарихы мен мәдениеті» кафедрасының доценті, п.ғ.к.,

Р.С. Бақанов – Абай атындағы ҚазҰПУ,
«Академиялық сурет және АПОЭ» кафедрасының аға оқытушысы

Мақалада автор қазіргі Қазақстан бейнелеу өнерінің әлемдік мәдениет пен өркениет көрмесіндегі жаңа келбетін, Қазақстанның қазіргі бейнелеу өнерінің дамуын, мәні мен маңызын ашып, халықтың дәстүрлі өнері тудырған табиғи көркемдік заңдылықтарды да, әлемдік мәдениет мұраларын зерделеудегі қазіргі заманның жаңаша да өзгеше міндеттері мен талаптарын терең талдау жасап сипаттап көрсетті. Сонымен қатар автор қазіргі кездердегі танымал Қазақстан кәсіби суретшілерінің туындыларындағы айшық белгілер, ешкімге ұқсамайтын өзіндік төл мәдениетіміз бен өнеріміздің дамуы мемлекеттің бір тұтқасы ретінде мәселені қарастырады.

Түйін сөздер: мәдениет, мәдени мұра, өркениет, даму, зерде, көрме, дәстүр, туынды, сурет, өнер

«Адам да жан-жануарлар сияқты жетілмеген.

Адамның мәні-мәдениет... Адамзат биологиясы адамның мінез-құлқын «ойдағыдай» етіп шығаруға келгенде қауқарсыз. Осындай кем-кетік мәдениет құндылықтарымен толықтырылады. Адам индивидуум мен ұрпақ шеңберінің аясында ғана қалып қоймайтын құндылықтар мен мақсаттар құралының сыртынан көрініс табатын институт ойлап тапты.

Адамның биологиялық жағынан жетілмеуіне орай оны мәдениетті жасауға мәжбүр ететіндігі адамзаттың бір тосын қыры болып табылады, пайда болған мәдениет сол бойда адамзат биологиясын құндылыққа қарай жіктеуді бастайды». – деген Станислав Лемнің сөзі адамзаттың даму жолында мәдениеттің маңыздылығын көрсетеді [1].

Жаңа мыңжылдықтың басында Президентіміз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев «Мәдениетті қолдау жылы» – деп жариялады. Бұл оқиғаны қазақ халқы үшін, жалпы республикамыздың болашақ тағдыры үшін тарихи бір кезең, мәдениетіміздің әлеуметтік салмағы мен бағыт-бағдарын пайымдайтын, қазіргі тіршілігімізге лайық, ұлттық рухымыздың беріктігі мен биіктігін зерделейтін, мәселеге қоғам болып та, тәуелсіз мемлекет болып та үнілетін мезгіл туды деп қарау керек [1, 38 б.].

Мәдениет бұрын да, бұдан кейін де бола бермек. Өйткені қазіргі өркениеттің көкжиегінен бірде-бір халықты, қоғамды, мемлекетті мәдениеттен тыс көзге елестету қиын. Адамзат баласының мыңдаған жылдық рухани сабақтастығының ең басты көрсеткіші – оның мәдениеті. Бірақ сол мәдениеттің қазіргі техника мен өркениеттің даму сатысымен өрлеу қандай дәрежеде, ұлттық рух пен қоғамның дамуында қаншалықты орын бар? Мәселе сонда.

Жиырма бірінші ғасыр табалдырығын аттаған бізге, қазақ ұлтына мәдени дамудың нәтижесін, оның кешегісі мен бүгінгісін тұтасымен бағамдау, оған жеке бір адамның, болмаса белгілі бір мекеменің, ұйымының ісі деп қарамай, баршамыздың кісілігіміз бен адамдық қасиетіміздің өлшемі деп қарау ауадай қажеттіліктен туып отыр.

Мәдениетті қолдаудың да, қорғаудың да қажеттігін бүкіл адамзат баласының тарихи жүріп өткен жолы, рухани дамудың нәтижесі айшықтап көрсетті. Себебі мәдениет жоқ жерде мәдениетсіздік, көргенсіздік пен қасиетсіздік белең алатынын дәлелдеп жату артық. Бұл орайда алдымен нені қолдау, нені қорғайтынымызды пайымдап алудың артықтығы жоқ. Себебі мәдениет дегеніміз ұғымның ауқымы тым кең, керек десеніз, оған рухани түсініктер ғана емес, адамзат жаратқан заттай айғақтар кіреді. Осыдан болар, мәдениетті материалдық (құрал-жабдық, үй-жай, киім-кешек, көлік т.б.) және рухани (таным-түсінік, әдет-ғұрып, тәрбие, өнеге, ғылым-білім, оқуағарту, саясат, этика, эстетика, әдебиет, өнер, дін, философия құқық т.б.) деп жіктеу орын алып келеді.

Асылы ұлттық мәдениеттің болмыс-бітімі ұлттық рухпен біте қайнасып жатқан құбылыс. Рухы күшті ұлттың мәдениеті де өзгеше. Мәдениеттің өзегі, оның өзіндік даму дәрежесінің көрсеткіші болып табылатын дәстүр мен жаңашылдық сипаты, сыр әсерге берілгіштігі де мұндай рухы күшті ұлттарының мәдениетінде тіршілікке лайық үйлесім тапқан.

Әрине мәдениеттің ауысуына, өзге халықтарға ықпал етуіне себептер көп. Мұнда халықтың саны, мемлекеттің қуаттылығы, экономиканың дамуы, ғылым мен техниканың өркендеуі сияқты жағдайлар бар.

Бірақ мұндай әсердің сипаты мен бағытын мемлекет өзі реттеп отыруына болады. Тіпті бұл қазіргі

заманның қажеттілігі. Әлемдік мәдениеттің мұхитында ескексіз қайықтай мақсатсыз жүзе беруінің аяғы мәдениеттілікке емес тексіздікке әкеліп соқтыруы даусыз.

Мәдениеттің жаратушысы да, тұтынушысы да адам болғандықтан оның озығымен тозығын пайымдап, елеп-екшеп отыру басты қажеттілік. Бұл әрбір қоғамның интеллектуалдық қабілетіне байланысты.

Қазіргі таңда еліміздің мәдениетіне тірек болатын оның даму жолында идеясының негізгі көзі болатын мәдени құндылықтарымызды сақтауда мемлекет тұрғысынан көптеген іс шаралар жүргізілуде [2,43 б.].

Қазақстан жерінеде 25 мыңнан астам тарихи, археологиялық және өрелі өнер туындылары сақталған. Еліміздің бірегей болып табылатын тарихи мәдени ескерткіштері – Түркістан қаласындағы Қожа Ахмед Йассауи кесенесі 2003 жылғы маусым айында ЮНЕСКО-ның Әлемдік мәдени мұралар тізіміне енді. Қазақстанда «Мәдени мұра» бағдарламасымен бірге «Тарихи-мәдени мұраларды сақтау және пайдалану туралы», «Мәдениет туралы», «Ұлттық мұрағат қоры және мұрағаттар туралы» Қазақстан Республикасының заңдары қабылданып іске асырылды [4,3 б.].

Ұлан-байтақ Қазақстан жері. Төсін керіп еркін тыныстап жатқан сайын дала. Кермет жусан исі, ұшқан құс, бұлдыраған сағым, ақырын соққан самал жел, күмбездей төңкерілген көк аспан, мүлгіген тыныштық. Бұл – менің отаным, туған жерім! Ол шығысында – Алтай тауларынан басталып, Каспий теңізіне дейінгі, солтүстігінде – Батыс Сібір жазығы мен Орал тауларынан Тянь-Шаньның солтүстік беткейі аралығындағы алып территорияны алып жатыр. Әлі есімде, ең алғаш рет география сабағында бес бірдей Франция сыйып кететін Қазақстанның картасын көріп, оған Австрия, Германия, Италияның бірнешеуін ойша сыйдыруға тырысқаным. Ал кейін найзаның ұшымен, қылыштың жүзімен қорғалған жер тек табиғи ресурстар мен физикалық-географиялық артықшылық иесі ғана емес, сонау көне дәуірлерден тамыр жайған көшпелі тайпалар мәдениетінің алтын бесігі екенін ұғындым. Оның айнымас дәлелі Қазақстан жерінен табылып жатқан көне сақ, үйсін, түркі, қыпшақ мәдениеттерінің ескерткіштері, өнер мен қолөнер туындылары. Бұлар біздің ұлттық мәдениетіміздің тарихын баяндайтын игіліктер.

Тарих – адамзаттың тамыры. Өз тарихына үңілу, өткен жолын қорытындылау, жете түсінуге ұмтылу, оны бағалай білу – елін сүйетін, өзін танығысы келетін әрбір адам үшін маңызды. Адамзат үшін тарих өз алдына құндылық, ендеше сол тарихты баяндайтын материалдық игіліктер де құнды болмақ. «Ерте тас дәуіріндегі Сақ мәдениеті, қола дәуіріндегі Ботай, Андронов, Беғазы-Дәндібай мәдениеті, темір дәуіріндегі сақ, үйсін мәдениеті негізінде қаланған көшпелі түркілердің мәдениеті қазақ халқының ұлттық мәдениетінің бастау бұлағы» [4,10 б.], – деп айтулары ұлттық өнер мен мәдениеттің түп тамыры екендігін білдіреді.

Жалпы мәдениет дегеніміз не? Философия мен мәдениеттану ғылымы оған көп анықтама береді.

Мәдениет – кеңінен қолданылып, күнделікті тұрмыста жиі айтылып жүрген сөз. Адамзаттың ертеден өмір сүріп келе жатқанындай мәдениет те ертеден келеді.

Мәдениет – деген сөз өзінің толық мағынасында адамның өз қолымен, ақыл-ойымен жасағандары және жасап жатқандарының бәрін түгел қамтиды. Жай ғана сауат ашудан және тазалық ережелерін сақтаудан бастап, өмірдің асқан үлгілі шығармаларын жасағанға дейінгі ұғымды қамтып жатқан – мәдениет саласының өрісі кең. «Мәдениет дегеніміз – тарихи құбылыс. Оның дәрежесі мен сипаты қоғамдық өмірдің жағдайларына байланысты өзгеріп отырады. Тарихи дәуірлердің алмасуы мәдениеттің мазмұны мен формаларына сөзсіз терең өзгерістер енгізеді» [4,12].

Адамның тарихи болмысы туралы айта келіп, оның қызметі қайсібір материалдық немесе рухани жағдайларда көрініп, «заттық» сипат алатындығын тағыда қайталап еске сала кеткен жөн. Көңіл-күй ауа мен сезімдер, әр алуан ойлау нысандары, материалдық қызметтің нәтижесі және тағы басқаларды адамзат мәдениеті деп аталатын феноменнің мәнін құрайды.

Біз атаған тарихи феноменнің мазмұнын біртіндеп кеңейте түсеміз, ал онда адамның барлық қызметінің нәтижелері жатыр деп түсінеміз. Осы тұрғыдан алғанда, мәдениет феномені қазіргі адамзаттың кеңістік – уақыт болмысының процесі ретінде қарастырылатын сол тарихтың өзіне бара-бар болды. Сол арқылы мәдениет (адамзаттың тіршілік етуінің биологиялық аспектілерімен қатар) тарихи болмысының тікелей «пайда болуын» немесе «көрініс табуын» білдіреді [4,27 б.].

Мәдениетті тарихи кеңістік – уақыттың айырықша феномені ретінде зерттеуде біз адамдардың «алғашқы қауымдық жағдайының» дәрежесі еңбек құралдарынан бастап, әдебиеттің, музыканың, сәулет пен сурет өнерінің ғажайып туындыларына дейінгі, ғылымның феномендеріне, өнегелілікке, махабатпен ізгілікке дейінгі мәдени қызметтің әр алуан ұлы көріністерімен бетпе-бет келеміз. Сонымен қатар адамзат мәдениетіне қылыш, баллистикалық ракеталар және Освенцимнің газ камералары және адамзат ұлылығының адами көз қарасқа жат туындылары жатады.

Бірақ олардың барлығындағы ортақ ой – мәдениет сан мыңдаған жылдар бойы қалыптасқан, уақыт

сұрыптауынан өткен, халықтың тірнектеп жинаған даналық және адамгершілік нысандары. Ол халық мұрасы. Кез келген мемлекеттің негізі оның мәдениетінде, мәдени құндылықтар тұтас халықтың рухани байлығы, біздің ең үлкен рухани азығымыз.

Қазіргі, ХХІ ғасырдағы Қазақстан мәдениеті қай бағытта дамып жатыр, деңгейі, негізгі идеясы қандай? Біртұтас мемлекет ретінде, заман талабына сай қабырғасы қалана бастаған біздің Отанымыздың әлемдік мәдениет пен өркениет көрмесіндегі орны қандай, және мәдениеттің дамуына қазіргі заманда қандай үлес қоспақ?

Тарихи дамудың әр түрлі кезеңдерінде әрбір ұлт, әлеуметтік топ өзінің мәдениетін, өнерге әсемдікке өз көзқарасы мен ұғымдарын қалыптастырады.

Кез келген ұғым, көркем шығарма және ұлттың мәдениеті арқылы қалыптасады. Мәдени көзқарас түбірлері кейде ұмытылғанымен ұзақ сұрыптау барысында бұл көзқарас кейде ұлттық мәдени сананың бір элементіне айналады. Қ.Ш. Нұрланова былай деп жазды: “қазақтарда адамның Ғаламмен өзара байланысын сезіну нәресте кезден беріледі, сондықтан бұл дүниетанымдық мәдениет абстракциялық маңыздылық деңгейінде қалып қоймай, әлем мен жанның бірегейлігі сезіміне ауысады және бұл рухани ішкі сезім терең қанағатшылдыққа толы болады. Әлемге деген бұл қатынастың түбірі тереңде жатқандықтан болмыс құпиясына, өмір құпиясына жақындатады және сондықтан әрбір адам өмірінің мәнділігі өмірдің өз сыйы сияқты шексіз. Адам өмірінің өн бойын алып жатқан бұл қатынастар өмірдің барлық алуан түрлі қатынастарына қайталанбас рең бере отырып, әрбір адамның бай рухани өмірін түсінуге септігін тигізеді” – деген екен. (Человек и мир. Казахская национальная идея. А. 1994. 13-бет).

Қандай да блотасын қоғамның мәдениетінің ілгері дамуы, әлеуметтік прогрестің маңызды белгісі болып табылады. Мәдениеттің қақ ортасында өнер тұр. Өнер-адамзат өмір жолының ең ертедегі формаларының бірі болып келеді. Адамның әлемге көзқарасы өнер тұрғысынан алғанда, айналадағы, қоғамдағы құбылыстардың ортасында тұрады. Бейнелеу өнері болсын, өнердің қай бір түрі болсын өз шығармаларында қоғамдағы, өмірдегі болып жатқан құбылыстарды бейнелемей оны айналып өте алмайды. Сондықтан халқымыздың алыс заманалардан бері қалыптасқан, өзіндік мәдениетінен сыр шертетін бейнелеу өнер туындылары, сол ұлттық мәдениетіміздің ғұмыр жолының айнасы [5,8 б.].

Еліміздің әлеуметтік және рухани өміріндегі жаңа бетбұрыстарға сәйкес, әрқашанда мәдени игіліктерді қайта қараудан басталады.

«Қазақстан жаңғырған Ренессанстық мемлекет. Ренессанс адамзат тарихында болған істің қайта жаңғыруы. Ренессанс өткенді ой елегінен өткізіп содан болашаққа тірек болатын құндылықтар тауып, оны жаңа заманға сай жаңарту, жаңғырту». – деп Ғарифолла Есім «Қазақ ренессансы» еңбегінде мәдениетімізбен ұлттық өнеріміздің даму жолындағы ұлттық мәдени құндылықтарымыздың маңызын оны дамыту жолында мүмкіндіктердің шектелмегендігі айтылады.

Қазақстанның қазіргі бейнелеу өнерінің жағдайын толық түсініп, баға бере алу үшін біз халықтың дәстүрлі өнері тудырған табиғи көркемдік заңдылықтарды да, әлемдік мәдениет мұраларын да, қазіргі заманның өзгеше міндеттері мен талаптарын да назардан тыс қалдыра алмаймыз.

Ғасырымыздың соңғы он жылдығында бейнелеу өнерінің құндылық және көркемдік көрсеткіштерінің айқын, өзіндік ұлттық бағытта дамуының қарқыны күшейе түсті. Қазіргі суретшілердің бейнелеу әдістерінде рәміздендіру, таңба мен символикалық бейнеге сүйену кең өріс алды. Суретшілер әлемнің күрделілігі мен халықтың тарихи жолын сөз етуде себеп-салдарлық байланыстарды айналып өтіп, ұлттық мәдениетпен байланысты қазақ дүниетанымы құндылықтары тұрғысында, символикалық және аллегориялық жинақтау дәрежесіне әкелді. Шығармаларында дүниені құпияланған көп таңбалар арқылы түсіндіруге ұмтылып, өмірдің қым-қуат қозғалысын көрсетуге түстерге еркіндік береді.

А.Сыдыханов өз шығармашылығында идеяны берудің ерекше құралы ретінде қазақ халқының рулық рәмізін, таңба мен ою-өрнектің әр түрін алады. Солар арқылы дүниенің өз түсінігіндегі тәртібін көрерменге түсіндіреді. Ол қазақ ұлтының тарихи-көркем болмысын рулық таңбаының кескіндемелік пластикалық өзгеруі арқылы жасайды. Көшпелілер мәдениетін көркемдік зерттеуді тарихи-тұрмыстықтан философиялық-рухани және адамгершілік бейнеде, оған ұлттық ділде ғана өмір сүре алатын рәміздік мағынасын береді. Бұл ретте суретшінің ұтымды шығармасы деп «Түркі халықтарының рәміздері» (1997) атты туындысын атаса болады [5,26 б.].

А.Ақанаевтің шығармашылығы дала аңыздарын еске түсіреді. Қазіргі заман суретшілері ежелгі көшпелі тайпалар мәдениетінің аңдық стиліне, анималистік тотемдік ағымына ұқсас бейнелеуді қалыптастырып жатыр. Оның 1999 жылы жазылған «Дала адамдары» шығармасы біздің көшпелі халық мәдениетімен терең байланысымызды көрсетеді. Жүк артылған түйе, киіз үйдің шаңырағы, кимешек киген қария – өткеннің өнегесі мен біздің байлығымыз. Ұрпақтан ұрпаққа жалғасатын мұраның қарт ана сақтаушысы іспеттес.

Ақтотының 2003 жылы жазылған «Қазына» картинасы да біздің рухани, материалдық байлығымызға үнілтеді. Ақ тазы – тектілік пен адалдықтың белгісі болса, тұғырда отырған қыран құс ерік-жігердің, мығым сенімділіктің нышаны.

С.Тайковтың «Аңсау» атты туындысы да өткенмен байланысты, оны сағынуды паш етеді. Қолын алдына қойып, қырынан отырған жас ана жаратқаннан тыныштық пен амандық тілеп отырғандай. Атып келе жатқан күннің жұмсақ сәулесі келешекке деген сенім мен үміт белгісі болса, екі нар түйе төзім мен даналықты білдіреді.

90-шы жылдардың екінші жартысында ұлттық бейнелеу өнері мектебі өз кемеліне келіп, жаң қарқынмен дамуға бет қойды. Бұл суретшілердің өздеріне ғана тән ерекше қолтаңбаларының дербестігінен көрінеді. А.Дүзелханов, Д.Қасымов кенептерінде нәзік сезімталдық пен төл мәдениетке деген ерекше құрмет таң қалдырады [5,41 б.].

90-шы жылдардан кейін бейнелеу өнері әлеміне суретшілердің жаңа буыны, бейнелеу өнерінде жаңа ағымдар пайда болды. Ә.Сыдыханов, Ғ.Маданов, А.Иханова, Ж.Үмбетов, А.Меңілбаева, Осы суретшілердің бәрін біріктіретін шығармашылықтарындағы ортақ тақырып мәдениеттегі ұлттық тамырларға саналы түрде бет бұру. Ұлттық мәдени құндылықтар шығармашылық жұмыстардың арқауы болды.

Абдрашит Сыдыханов рулық таңбалар мен космогониялық белгілердің сұлулығы мен тереңдігін бізге ашып көрсетті.

Олардың түсінігі бойынша, дәстүр ол ең алдымен бүкіл болмыстың бүтіндігі жөніндегі түпкілікті ұғымдарды білдіретін мәндік-мағыналық жүйе болып табылады. Айнала қоршаған дүниеде еркін бағыт ұстанған олар мәдениетті де көп қырлы болатын құрылым ретінде сезінеді. Ал сан қырлы мәдениет әлемінде бір мезгілде бірнеше мәдениеттің толысуымен қимыл-әрекеттері жағынан бір-біріне ұқсамайтын бірнеше дәстүр қатар өмір сүрді.

Қазақтың қолданбалы өнерінде дәстүрлі саналатын материалдарды шебер игеру халық өнерінің ең биік шыңы. Оларды өңдеудің ең жақсы тәсілдерімен бірге теріден, ағаштан, киізден жасалған дүниелердің жаңаша көркемдік қасиетінен де хабар береді. А.Иханова мен Ж.Үмбетов тамаша көркемдік қасиеттерін сараланатын колөнердің шын мәніндегі жаңа түрін жасап шықты, ал Ә.Меңілбаева киізге қазіргі заманға сай өткен мән, әуен бере отырып, ең дәстүрлі деп көпке танымал кәсіптің көкжиегін біраз кеңейткен [5,62 б.].

М.Әуезовтың «Мәдениет һәм ұлт» атты мақаласында: «сымбатты өнер болмаған елде мағыналы тіршілік жоқ» – деген екен. Қандай қауым, қандай тапты алсақ та қаны мен жанының суретін өнер айнасына түсірмей отыра алмайды. Өнер қуат алмаса тіршілік шуағы өшеді» – деген сөзі қазіргі таңда суретшілердің ұлттық мәдени құндылықтарымызға бет бұруы оның мына жаңа әлемде өзінің келбетін ұлт өнерінен іздеуі заңдылық.

Бейнелеу өнері қазіргі кезеңде әлемдік мәдениет тудырған әмбебапты категориялармен бірге ұлттық сипаттағы дәстүрлі мәдениет те, өз әсерін тигізді.

Сайып келгенде халықтың мәдени құндылықтары мен синтезде жасалған өнер туындылары ерекше құндылықтар қатарына жатады.

«Аулада ХХІ ғасыр тұр. Мәдени, рухани экспансия ғасыры. Бұрын соғыс алаңына найзалар мен мылтықтар, танктер мен автоматтар шығатын болса, енді сол майданға әр қилы діни конфессиялар, ұлттық тілдер мен мәдениеттер шығатын болады» – дейді. Серік Аббасұлы «Парасат» журналына берген сұхбатында: «Қазақстан да сол майданда қолжаулық болмас үшін мығым экономика мен әр салада бәсекеге қабілетті білім қалыптастыруға мүдделі» – деген. Бірақ тек қана жалғыз экономикамен мемлекет құрылмайды. Тарихи-мәдени белгілер, біздің ешкімге ұқсамайтын төл мәдениетіміз мемлекеттің бір қырын танытатын айна. Әлемдік мәдениеттер көрмесінде біртұтас ел екенімізді көрсететін бет бейнеміз.

Әлемдегі бірде бір халықтың мәдениетіне де, өмір жағдайына да, оның географиялық, тарихи және психологиялық сипаттарының ерекшеліктеріне де оқшаулану тән емес. Бұл тереңнен тамыр жайған қазақ мәдениетіне де қатысты. ХХ ғасырда қалыптасқан кәсіби бейнелеу өнері дәуір дауылдарына төтеп беріп, өз дамуында өткенмен рухани үндестікті жалғастырып келді. Біз, ХХІ ғасыр табалдырығын аттаған Қазақстан жастары, төл мәдениетіміздің ерекшелігі, көшпенділердің дәстүрлі, тұрақты менталитетінің негізгі мен мән мағынасы сарқылмас қазынамыз екенін түсініп, тарихымызды ықыласпен пайымдауға тиіспіз. Біз өзге мәдениеттен экзотикалық талғаммен дәм татып, өз мәдениетімізді саф алтындай сақтай білуге міндеттіміз.

1 *«Мәдени мұр» Мемлекеттік бағдарламасының кітап сериясы. Қазақстанның қазіргі заманғы мәдениеттану парадигмалары. Құрастырушылар М.М. Әуезов, Е.И. Исмайлов, Қ.Қабдрахманов, «Жазушы» 2006 – 360 б.*

2 *Есім Ғ. Қазақ ренессансы. – Алматы: «Қазақ университетті». 2006. – 89 б.*

3 *Сейдімбеков А. Күңгір-күңгір күмбездер. - Алматы: Жалын 1981 – 205 б.*

4 Байжігітов Б. Қазақтың қол өнері тарихы: сәндік қолданбалы өнер және халықтық кәсіпшілік. «Экономика» баспасы. – Алматы, 2012. – 265 б.

5 Сыдыханов А., Васильев В., Көпбосынов Р. Каталог, Қазақстанның қазіргі суретшілер сериясы. - А.: “Сорос-Қазақстан қоры”, 1995 ж. - 125 б.

Резюме

В статье автор рассматривает вопросы развитие изобразительного искусства Казахстана во всемирной выставке цивилизаций художественной культуры и искусства, его роль и сущность в сегодняшнем новом облике Казахстана.

Summary

In the article, the author examines the development of the fine arts of Kazakhstan in the world exhibition of civilizations art culture and art, its role and essence of today's new look.

ӘОЖ 687.141

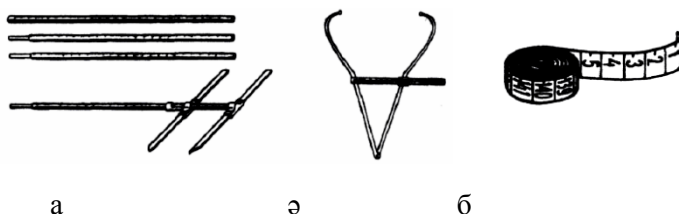
ӘРТҮРЛІ ӘДІСТЕМЕЛЕР БОЙЫНША АДАМ ТҮЛҒАСЫНЫҢ ӨЛШЕМДЕРІН ӨЛШЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН АЙЫРМАШЫЛЫҚТАРЫ

Е.Ө. Омарова – т.ғ.к., Абай атындағы ҚазҰПУ, «Дизайн» кафедрасының аға оқытушысы,
Ш.С. Джазықпаева – магистр, Абай атындағы ҚазҰПУ, «Дизайн» кафедрасының оқытушысы

Мақалада тігін өндірісінде қолданылатын әдістемелер түрлері анықталып, орталық техникалық тәжірибелік тігін зертханасы әдістемесі мен «Мюллер және ұлы» әдістемелері бойынша адам тұлғасының өлшем белгілерін өлшеу ережелері мен ерекшеліктері анықталған. Өлшем белгілердің өлшеу кезінде қолданылатын құрал жабдықтары сурет түрінде беріліп, адам тұлғасының өлшем белгілердің толық аталуы жазылған. Мақалада Орталық техникалық тәжірибелік тігін зертханасы (ОТТЗ) және «Мюллер және ұлы» әдістемелері бойынша киімді құрастыру үшін алғашқы берілімдер, яғни өлшем белгілердің өлшену ерекшеліктері мен ұқсастықтары талқыланды. Киімді құрастыру барысында әр-түрлі түрде көрсетілген адам денесі жайлы және оларды өлшеу жайлы мәліметтер ұсынылған.

Түйін сөздер: әдістеме, өнер, өлшем, сурет, адам денесі, тәжірибе, белгі, техника, тұлға

Киімді өңдеу барысына қарай әр-түрлі әдістемемен денебітімінің өлшемдік белгілері анықталады. Жеке басқа киімді өндегенде ең алдымен тапсырыс жасаған адамның өлшемдік белгілері өлшеніп алынады. Егер өлшемдік белгілерді алуға мүмкіндік болмаса, онда өлшемдерді алу үшін әр-түрлі есептік принциптер алынады. Адам денесінің өлшем белгілерін алу үшін 1- суретте көрсетілген құрал- жабдықтар қажет.

1-сурет. Адам денесінің өлшем белгілерін алу үшін қолданылатын құрал- жабдықтар
а – мартин жүйесінің металлдық портативтік антропометрі, ә – үлкен қалың циркуль,
б – сантиметрлік таспа

ОТТЗ әдістемесінде өлшем белгілер жоғарыда көрсетілген құралдардың барлығының көмегімен өлшенсе, «Мюллер және ұлы» әдістемесі бойынша тек сантиметрлік таспа ғана қажет. Барлық әдістемеге бір киімнің бөлшектерін құрастыруға қажетті өлшемдік белгілер есептеулер арқылы табылады, олардың ішіндегі ең маңыздысы кеуде айналымы және бой болып табылады. Басқа өлшемдік белгілер ерекше, олар әдістердің жартысында кездеседі. Ерекше өлшемдік белгілерді киімнің негізгі базалық конструкциясын тұрғызған кезде әйелдердің денебітімінің ерекшеліктерін ескеруге мүмкіндік береді.

Қолданылатын өлшемдік белгілердің саны бойынша қарастырылатын әдістемелердің өлшемдік белгілері әр-түрлі. Өлшемдердің ең көп саны 29 ЦНИИШП әдістемесінде қолданылады, ал ең аз саны 13- Patrans et gradations de vêtements feminins (Франция), ЕМКО СЭВ-те 28 өлшемдік белгілер қолданылады оның 22-сі негізгісі, ал қалған 6-сы қосымша өлшемдік белгілер болып табылады. ОТТЗ-да 29 және «Мюллер және ұлы» әдістемесінде негізгі 4 және қосымша 15 өлшемдік белгілер қолданылады. Барлық әдістемелерге қарағанда ЕМКО СЭВ, «Мюллер және ұлы» әдістемелерінде толық өлшемдер қолданылады. Кез келген әдістеме бойынша өлшем белгілер антропометриялық нүктелердің көмегі бойынша өлшенеді. Антропологиялық нүктелер деп тұлғадағы нақты байқалып тұрған шығыңқы нүктелер аталады. ОТТЗ әдістемесі адам тұлғасын өлшеуде 16 антропологиялық нүктелер қолданылады, олар: төбе нүктесі, жетінші омыртқа нүктесі, мойын негізделі нүктесі, өнеш нүктесі, иық нүктесі, алдыңғы қолтық нүктесі,

артқы қолтық нүктесі, омырау ұшы, жан нүктесі, шынтақ нүктесі, білезік нүктесі, бөксенің шығыңқы нүктесі, жауырын шығыңқы нүктесі, тізе нүктесі, тобық нүктесі, және алдыңғы бел нүктесі. Ал, «Мюллер және ұлы» әдістемесі бойынша тек төбе нүктесі, омырау ұшы, бел нүктесі және бөксенің шығыңқы нүктелері ғана өлшенеді. Өйткені, бұл әдістемеді тек бой, кеуде орылымы, бел оралымы, мықын оралымдары және жең ұзындығы өлшеніп, қалған өлшем белгілер негізгі өлшем белгілер негізінде есептеліп шығарылады. Төменде алдымен ОТТТЗ әдістемесі бойынша өлшенетін өлшем белгілер тізімі берілген:

1. **Б** – бой – ең жоғарғы төбе нүктесінен, еденге дейін тігінен өлшенетін ұзындық.
2. **См** – мойынның жартылай айналымы – жетінші омыртқа нүктесінен мойын негізделу нүктесі арқылы өтіп, алдыңғы бойдың өңеш нүктесінде түйседі.
3. **Ск1** – кеуденің бірінші жартылай айналымы – жауырынның шығыңқы нүктелерінен қолтық ойындылары арқылы өтіп, кеуденің жоғарғы жағынан айнала өлшенеді де, жартысы алынады
4. **С к2** – кеуденің екінші жартылай айналымы – жауырынның шығыңқы нүктелерінен қолтық ойындылары арқылы өтіп, кеуденің үстінен айнала өлшенеді де, жартысы алынады
5. **Ск3** – кеуденің үшінші жартылай айналымы – кеуденің ұштары арқылы, қолтық ойындыларының горизонталь бойынша айнала өлшенеді де, жартысы алынады.
6. **Сб** – бел жартылай айналымы – тұлғаның ең жіңішке жері айнала өлшенеді.
7. **Смқ** – мықын жартылай айналымы – бөксенің шығыңқы нүктелері арқылы өтіп, мықын айнала өлшенеді.
8. **Ек** – кеуде ені – алдыңғы сол жақ қолтық ойындысының нүктесінен оң жақ қолтық ойындысының нүктесіне дейін горизонталь өлшенеді де, жартысы алынады
9. **Ұ ар.б.б.1** – артқы бойдың белге дейінгі бірінші ұзындығы – дененің артқы бойының бел нүктесінен жетінші омыртқа нүктесіне дейінгі ұзындық.
10. **Ұ ар.б.б.2** – артқы бойдың белге дейінгі екінші ұзындығы – дененің артқы бойының бел нүктесінен мойын негізделу нүктесіне дейінгі ұзындық.
11. **Ұ ал.б.б.2** – алдыңғы бойдың белге дейінгі екінші ұзындығы – дененің алдыңғы бойының бел нүктесінен өңеш нүктесіне дейінгі ұзындық.
12. **Бк** – кеуде биіктігі – мойын негізделу нүктесінен омырау ұшына дейін вертикаль өлшенеді.
13. **Бқ.о.ар.** – қолтық ойындысының артқы биіктігі – арқаның мойын негізделу нүктесінен қолтық ойындысының деңгейіне дейін вертикаль өлшенеді.
14. **Б и.қ** – иықтың қиғаш биіктігі – арқаның иық нүктесінен белдің ортасына дейін қиғаш өлшенеді
15. **Еар** – арқа ені – арқаның сол жақ қолтық ойындысының нүктесінен оң жақ қолтық ойындысының нүктесіне горизонталь дейін өлшенеді де, жартысы алынады.
16. **Еи** – иық ені – мойын негізделу нүктесінен иық нүктесіне дейін өлшенеді
17. **Ұ жең** – жең ұзындығы – иық нүктесінен шынтақ нүктесі арқылы білезік оралымына дейін өлшенеді
18. **Ои** – иық оралымы – қолдың жоғарғы ең жуан жері айнала өлшенеді
19. **Обіл** – білезік оралымы – қолдың жоғарғы ең жіңішке жері айнала өлшенеді
20. **Ұ жан** – жан ұзындығы – белден етекке дейін жанынан вертикаль бойынша өлшенеді
21. **Ұ алд.** – алдыңғы ұзындық – белден етекке дейін алдынан вертикаль бойынша өлшенеді
22. **Ұб** – бұйым ұзындығы – мойын негізделу нүктесінен омырау ұшы арқылы өтіп, қалаған деңгейге дейін вертикаль бойынша өлшенеді.
23. **Орт к** – кеуде орталағы – омырау ұштарының арасы горизонталь бойынша өлшенеді де, жартысы алынады.
24. **Обас** – бас айналымы – бастың ең жуан жері айнала өлшенеді.
25. **Б от.** – отыру биіктігі – бел сызығынан отыру жазықтығына дейін вертикаль бойынша өлшенеді.
26. **Осан** – сан айналымы – аяқтың жоғарғы ең жуан жері айнала өлшенеді.
27. **Обал** – балтыр айналымы – аяқтың тіземен тобық арасындағы ең жуан жері айнала өлшенеді.
28. **Отоб** – тобық айналымы – аяқтың төменгі ең жіңішке жері айнала өлшенеді.
29. **Ұшал** – шалбар ұзындығы – белден жанынан өлшегендегі қалаған деңгейге дейін вертикаль ұзындығы.

Мюллер және ұлы әдістемесі бойынша әйелдер бұйымдарын құрастыру үшін келесі өлшем белгілер қажет: Б – бой; Ок – кеуде оралымы; Об – бел оралымы; Омқ – мықын оралымы; Ұ жең-жең ұзындығы. Ал қосымша өлшем белгілер негізгі өлшем белгілер негізінде есептеліп шығарылады, олар:

1. қолтық ойындысының тереңдігі:

$$Тқ.о.=Ок/10+10,5+Ққ.о.тер.$$

2. арқа ұзындығы:

$$Ұар= Б/4-1$$

3. мықын биіктігі:

$$Бмқ = Тқ.о. + Ұар$$

4. бұйым ұзындығы:

$$Ұбұй = \text{модельге байланысты}$$

5. артқы бойдың мойын ойындысының ұзындығы:

$$Ұар.м.о. = 1/10 * 1/2 Oг + 2$$

6. кеуденің бірінші биіктігі:

$$Бк1 = \text{жетінші омыртқа нүктесінен бастап өлшенеді}$$

6. кеуденің екінші биіктігі:

$$Бк2 = Oк/4 + (3 \dots 5)$$

7. алдыңғы бойдың бірінші ұзындығы:

$$Ұалд1 = \text{жетінші омыртқа нүктесінен бастап өлшенеді}$$

8. алдыңғы бойдың мойын ұзындығымен өлшегендегі екінші ұзындығы:

$$Ұалд2 = Ұар + 4$$

9. арқа ені:

$$Еар = 1/8 * Oк + 4.5 + Қар.е.$$

10. кеуде ені:

$$Ек = 1/4 * Oк - 4.0 + Қк.е.$$

10. қолтық ойындысының ені;

$$Еқ.о. = 1/8 * Oк - 1.5 + Ққ.о.е.$$

ОТТТЗ әдістемесі бойынша қондырмалы жең негізін құру үшін артқы және алдыңғы бойдағы иық сызықтары қосылып, ортасындағы нүктеден кеуде сызығына перпендикуляр түсіріліп, сол перпендикуляр ұзындығынан екі немесе екі жарым сантиметр алынып тасталып, қалған ұзындығы жең түп сызығының биіктегі деп саналса, «Мюллер және ұлы» әдістемесі бойынша қондырмалы жеңді құрастыруға арналған өлшем белгілер келесі өлшем белгілер арқылы анықталады: Ұқ.о. – қолтық ойындысының ұзындығы; Бқ.о. – қолтық ойындысының биіктігі; Бж.т.с. – жең түп сызығының биіктігі; Еж.т. – жеңнің төменгі ені; Еж.к. – жеңнің қиғаш сызық бойынша ені.

Жең негізін құру үшін жең түп сызығының биіктігі мен жеңнің қиғаш ені келесі формула бойынша анықталады:

$$Бж.т.с. = 1/2 Бқ.о. - (1/10 * 1/2 Бқ.о. + 1 \dots 2)$$

$$Еж.к. = 1/2 Ұқ.о. + 0.5 \dots 1$$

Сонымен, екі әдістемені салыстыру нәтижесінде: ОТТТЗ әдістемесі бойынша жиырма тоғыз өлшем белгі өлшенсе, «Мюллер және ұлы» әдістемесі бойынша тек бес өлшем ғана өлшененетіні анықталды. Өйткені, негізгі өлшемдер негізінде қалған өлшемдерді есептеп шығаруға болатыны анықталды. Яғни, «Мюллер және ұлы әдістемесі» заманауи әдістеме болғандықтан, бұл әдістеме оқу үрдісінде қолдануға ыңғайлы және тез құрастырылып, адам денесіне қонымдылығы жоғары деңгейде болатыны анық.

1 ЦОТШЛ. Единый метод конструирования мужской и женской одежды. Ч.1. ЦБНТИ. 1982 г.

2 ЦОТШЛ. Единый метод конструирования одежды с втачными рукавами для девочек, изготавливаемый по индивидуальным заказам. - М.: ЦБНТИ., 1980 г.

3 Куренова С.В., Савельева Н.Ю. Конструирование одежды. - М.: Феникс, 2003 г.

4 Куренова С.В., Савельева Н.Ю. Конструирование одежды. - М., 2003 г. – 480 с.

5 Кімді конструкциялау А. Асанова., Ж. Айдынбекова., Нурпеисова С.Б. 2008ж.

6 Моделирование и художественное оформление одежды. Г. Такишева., Б. Асанова. 2008 г.

7 «Мюллер және ұлы».

8 «Ателье» журналдары.

Резюме

В статье определены виды методик используемые в швейном производстве, а также правила измерения размерных признаков тела человека по методике «Центральная опытная техническая лаборатория» и «Мюллер и сын» и их отличительные особенности.

Также даны используемые инструменты при измерении размерных признаков в виде рисунков и полные названия размерных признаков фигуры человека.

Summary

The article defines the types of techniques used in the garment industry, as well as rules of measurement of dimensional attributes of the human body by the method of "Central Experimental Technology Laboratory" and "Mueller and Son" and their distinctive characteristics.

Were given the tools used in the measurement of dimensional attributes in the form of drawings, as well as the full names are measurable traits of the human figure.

ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕНИЯ СТУДЕНТОВ

Б.И. Кожобаева – к.п.н., профессор, КазНПУ имени Абая, кафедра педагогики,
А.И. Ибрагимов – КазНПУ имени Абая, Институт М и PhD Д, к.п.н.,
ст. преподаватель кафедры Истории и культуры Казахстана

В данной статье рассматриваются вопросы современного формирования культуры общения студентов. Мы утверждаем, что утверждение гуманистических ценностей выдвигает на приоритетные позиции ценность самой личности, богатства её духовного мира, обуславливающегося тем, что сегодня перед системой высшего образования появляется острая необходимость в подготовке интеллектуально-образованных, гуманно-нравственных будущих специалистов, способных к плодотворному общению, сотрудничеству в системе межнациональных отношений.

Исходя из анализа научной литературы, нормативных документов о высшем образовании, изучения монографических, диссертационных работ, обобщения практического опыта преподавателей вузов, мы попытались сформулировать собственное определение данного феномена. На наш взгляд, под культурой межнационального общения студентов вуза понимается интегрированное личностное образование студентов, которое приобретает, закрепляется и развивается ими под влиянием самых разнообразных субъективных и объективных факторов; представляя собой, единство мотивационно-целевого, когнитивно-содержательного, операционно-деятельностного, рефлексивно-оценочного компонентов и характеризуется степенью осознания необходимости и важности культуры общения как общечеловеческой ценности, уровнем знаний в области эффективного общения; степенью удовлетворенности процессом и его результатами; степенью овладения базовыми умениями эффективного взаимодействия, приемами рефлексии общения.

Ключевые слова: культура общения, культура межнационального общения, воспитание

Социальная ситуация развития современного общества в условиях глобализации, значительного расширения кардинальных изменений в экономической, политической и общественной жизни выявило ряд трудностей, связанных с дефицитом взаимопонимания и толерантности межкультурного взаимодействия среди людей различных национальностей. Доказательством тому является нестабильная обстановка в мире и появление межнациональных конфликтов в разных регионах как всей планеты, так и в отдельных государствах СНГ [1]. В этой связи в настоящее время с целью достижения взаимного уважения, понимания, согласия в многообразном культурном единстве, ориентированных на создание гуманистических направлений средствами общения, появляется острая потребность глубже задуматься всему человечеству над необходимостью установления конструктивного диалога между людьми различных национальностей.

Современная практика развития суверенного Казахстана, по мнению зарубежных (Сванберг И. и др.) и отечественных (Нысанбаев А., Нурланова К. и др.) специалистов показала, что во-первых, в процессе укрепления межэтнического мира и согласия в настоящее время приоритетную роль играет Казахстан; во-вторых, уникальной особенностью казахстанского общества является доказанное историей многовековое взаимопонимание множества народов, отличающихся по своему языку, культуре, духовному складу и национальному характеру; в-третьих, действующая сегодня государственная политика Президента РК справедливо названная казахстанским «Ноу-хау», которым гордятся и обязаны бережно охранять казахстанцу, излагаемая Н.А. Назарбаевым в ежегодных Посланиях к своему народу, выраженная им в русле следующего ключевого направления: «Я всегда говорил и вновь со всей ответственностью хочу подчеркнуть, что для дальнейшего укрепления государства, его безопасности, устойчивого развития экономики и роста благосостояния наших граждан Казахстану необходимы долгосрочная стабильность, мир и согласие».

И действительно, сегодня весь цивилизованный мир является очевидцем того, что Казахстан исторически стал местом создания общности различных народов. За 21 год своей независимости в Казахстане была реализована собственная модель обеспечения общественной стабильности, межнационального согласия, формирования казахстанской идентичности и общеказахстанского патриотизма. Это обусловлено тем, что Казахстан представляет собой полиэтническое государство, имеющее поликультурное население и проводящее курс на укрепление независимости государственности, основанной на идее предоставления разных условий для развития всех конфессий, культур и этносов на его огромной территории.

Вместе с тем практика жизни показывает, что социально-экономические преобразования, как во всем мире, так и в Казахстане привели к изменению прежних общественных отношений, к противоречивым тенденциям их развития, кризисам во многих сферах человеческой деятельности, к росту межэтнической напряженности.

Однако, как показывают специальные исследования в современной казахстанском обществе, на фоне

процесса «размывания» в сознании людей норм нравственности общая культура общения молодежного населения и, в частности, студенчества заметно снижается. Это обуславливается тем, что в период студенческого возраста особенно выражена система выбора жизненных ценностей, а несформировавшаяся система нравственных ориентиров студенческой молодежи делает её подверженной самым различным влияниям.

Одной из причин такого состояния является низкий уровень работы вуза по формированию культуры межнационального общения, недостаток знаний у студенчества о других народах, ведущих к непониманию и неприятию иной точки зрения, иного образа жизни и иной культуры. В этой связи в настоящее время одной из важнейших проблем является формирование личности как носителя гуманистических толерантных идей в условиях сохранения и развития целостного поликультурного образовательного пространства средствами культуры общения.

Проведенный среди студентов анкетный опрос показал, что между различными ценностями первое место они отводят потребительским, а нравственные ценности общения остаются в стороне. В этом плане педагогическую науку должен тревожить тот факт, что у студенчества в некоторой степени складывается образ молодого поколения, которое впитывает в себя отрицательный, нигилистский настрой к межнациональной культуре.

Важный вклад в разработку проблемы формирования профессионально-педагогического общения учителя в педагогическом процессе внесли казахстанские педагоги Хмель Н.Д., Хан Н.Н., Бейсембаева А.А., Хайруллин Г.Т. По мнению Хмель Н.Д., «общение лежит в плоскости сущностных характеристик как общества в целом, так и каждого человека, так как элементом общества является общающийся человек». Отсюда следует, что развитие каждого индивида завязано от развития всех других индивидов, с которыми он общается. Вместе с тем в последние годы многие ученые проявили интерес к проблеме формирования культуры межнационального общения.

Обобщая вышесказанное, можно заключить, что утверждение гуманистических ценностей выдвигает на приоритетные позиции ценность самой личности, богатства её духовного мира, обуславливающегося тем, что сегодня перед системой высшего образования появляется острая необходимость в подготовке интеллектуально-образованных, гуманно-нравственных будущих специалистов, способных к плодотворному общению, сотрудничеству в системе межнациональных отношений. В этой связи мы полагаем, что особое место в структуре базовой культуры студентов должна занимать культура межнационального общения. Ценность культурного диалога заложена в том, что он создает духовное пространство для новых ценностей и мировоззренческих ориентаций, усиливает различные формы человеческого сотрудничества, предполагающего свободу и ответственность человека, признание его самоценности. Именно поэтому, современный выпускник высшего учебного заведения, в соответствии с государственным образовательным стандартом должен обладать многими знаниями, умениями и компетенциями в области формирования культуры межнационального общения.

Начало XXI века характеризуется новыми социокультурными условиями мирового развития. Резко расширились условия взаимосвязи и взаимозависимости как людей, так и государств, что выражается в процессах формирования планетарного информационного пространства, мирового рынка капиталов, товаров и рабочей силы, в интернационализации проблем техногенного воздействия на природную среду, межэтнических межконфессиональных конфликтов и безопасности. Прогрессивной частью мирового сообщества признана ценность гуманистического подхода к этническим проблемам.

Понятие «общение» и «культура» постоянно взаимодействуя, интегрируясь друг с другом, образуют новое в содержательном и структурном плане понятие «культура общения».

С педагогической точки зрения, мы выделили в культуре общения личности три основных компонента, гармоничное сочетание которых в структуре культуры общения обеспечивает её действенное функционирование педагогического общения (Кан-Калик В.А., Левитан К.М. и др.), стали разрабатываться общие вопросы воспитания культуры общения (Даниленко О.И., Мудрик А.В., Чернышева М.А. и др.).

Базируясь на социально-философском подходе к субъектам культуры общения, можно выделить следующие уровни культуры общения: человечества в целом; отдельного общества; социальной группы; конкретной личности. В этой связи среди обучающихся нас интересовали особенности формирования культуры общения у студенческой молодежи. Этот аспект в некотором плане исследовался в связи с вопросами формирования культуры общения у студентов колледжа, обучающихся в вузе, чья будущая профессиональная деятельность связана с постоянными социальными контактами. Практика показывает, что каждый студент, особенно в условиях современности, когда развиваются различные формы диалогового общения должен четко понимать значение норм, знаний, умений общения для взаимодействия с

людьми. Только в этом случае культура общения может стать жизненно необходимой для индивида, более совершенной, так как накладывается отпечаток на его общую культуру личности [2].

Ссылаясь на справедливое мнение Сейтешева А.П. о том, студенчество – это особая социальная категория молодежи, организационно объединенная институтом высшего образования, мы также полагаем, что студенчество сегодня представляет собой особую социально-демографическую группу, отличающуюся своим социальным статусом, возрастными, индивидуально-психологическими признаками, духовным складом, интересами и потребностями. Изучение специальных трудов психологов, педагогов о студенческой молодежи, позволило нам сделать вывод, что именно для этой категории молодежи сегодня особенно актуальной становится проблема формирования культуры межнационального общения. Для обоснования такого вывода первоначально определимся с термином «культура общения». По мнению специалистов, культура общения личности представляет динамическую развивающую систему. Попытаемся подтвердить это определение нижеследующим. Известно, что культура общения в течении жизни может претерпевать изменения, перехода культуры общения из одного состояния в другое, более совершенное, от низкого уровня её развития к высшему.

Следовательно, говоря о культуре общения в широком смысле слова, можно включить в нормы и способы их реализации в человеческих отношениях. Отсюда в педагогической науке в 90-е годы XX века появилась категория «культура межнационального общения», представляющая собой атрибут любой сферы межнациональных отношений. По природе своей это феномен духовной жизни общества, в специфической форме отражающий морально-политическую и нравственную сущность межнациональных отношений.

Исходя из анализа научной литературы, нормативных документов о высшем образовании, изучения монографических, диссертационных работ, обобщения практического опыта преподавателей вузов, мы попытались сформулировать собственное определение данного феномена. На наш взгляд, под культурой межнационального общения студентов вуза понимается интегрированное личностное образование студентов, которое приобретает, закрепляется и развивается ими под влиянием самых разнообразных субъективных (воля, темперамент, особенности восприятия и т.д.), объективных (окружающие условия, личность преподавателя, содержание, формы, методы преподавания) факторов. Сущность данного понятия является то, что оно представляет собой единство мотивационно-целевого, когнитивно-содержательного, операционно-деятельностного, рефлексивно-оценочного компонентов и характеризуется степенью осознания студентами необходимости и важности культуры межнационального общения как общечеловеческой ценности, уровнем знаний в области эффективного общения; степенью удовлетворенности процессом и его результатами; степенью овладения базовыми умениями эффективного межкультурного взаимодействия, приемами рефлексии межнационального общения.

Культура межнационального общения, оставаясь элементом надстройки, обусловленная природой социально-экономических отношений и установившихся духовно-политических форм общения наций. Она требует и учета национальной психологии и соблюдения самых элементарных традиций гуманизма, получивших отражение в программе «Культурное наследие», ориентированное на создание «Фонда духовного развития народов Казахстана», оказывающего поддержку развитию культурных ценностей и традиций наших народов, с целью реализации проекта «Триединство языков», для того чтобы, Казахстан воспринимался во всем мире как высокообразованная страна, население которой пользуется тремя языками.

По результатам аналитического исследования функций культуры межнационального общения был сделан вывод о том, что она является неотъемлемой составляющей культуры общества и культуры личности. Культура межнационального общения выполняет ряд очень важных функций, в частности: способствует приобщению индивида к культурному опыту человечества, формированию ведущих черт духовного мира личности, созданию в общении оптимальных с психологической точки зрения условий.

В исследовании проблемы формирования межнациональных отношений студентов вуза, мы в центр внимания поставили теорию отношений. В свое время теорией отношения занимался советский педагог Макаренко А.С., который полагал, что «Именно отношение составляет истинный объект нашей педагогической работы» [3].

Большая заслуга воспитания подрастающего поколения в коллективе принадлежала Макаренко А.С. Центральной идеей его педагогической системы являлись воспитание в коллективе и через коллектив. Макаренко А.С. считал, что воздействовать на отдельную личность можно воздействуя на коллектив, членом которого является его личность. В его опыте в связи с воспитанием коллектива было утверждено два принципа: «принцип параллельного действия» и «принцип перспективных линий».

Мы полагаем, что на сегодняшний день остаются актуальными проблемы, которые поднимались

Макаренко А.С. о том, что человек развивается в коллективе через коллектив, но в то время при опоре на эту идею все таки в тени оставалась сама личность с её индивидуальными особенностями и возможностями, что не позволяло ей в те года самоактуализироваться, саморазвиваться, самосовершенствоваться.

Сегодня имеются в Казахстане все возможности для того, чтобы любой человек, какого бы возраста ни был, какую бы нацию он не представлял, он может за счет своей творческой, инициативной деятельности, находясь даже в группе своих сверстников, в нашем случае в студенческой группе, уметь проявить себя, а через себя представить свой народ, свою культуру, свои традиции и обычаи. В этой связи мы, опираясь на личностно-ориентированный подход, в целях повышения уровня формирования культуры межнационального общения в студенческой среде стремились изучить студенчество как социальную группу и выявить особенности формирования межкультурной культуры общения в ней.

Мы считаем очень важным еще раз сделать акцент на необходимости оперировать идеями теории отношений, так как человек может совершенствоваться, видя себя в другом человеке, умея осуществлять гуманные, толерантные отношения сначала с другим человеком через него с группой, с коллективом, а затем в целом со всей страной и даже планетой. Поэтому в настоящее время чрезвычайно важным является вопрос о формировании межнационального общения в студенческой среде. В этом плане разработанная Мясичевым В.Н. теория отношений позволяет глубже проникнуть в суть проблемы студенческой группы и климата в ней. Отсюда, нашей исходной целью является формирование межнациональных ориентиров студента как представителя той или иной нации.

Необходимость включения в задачи вузовского воспитания проблемы формирования культуры межнационального общения в студенческой среде определяется сложной и актуальной на фоне сегодня растущей напряженности межэтнических отношений в мире в условиях финансового кризиса.

Итак, учитывая вышеизложенное, можно сделать заключение, что культура межнационального общения представляет собой довольно сложный и многогранный процесс, и поэтому её роль в формировании личности будущего специалиста огромна.

Таким образом, культуру межнационального общения следует рассматривать как сложное интегрированное личностное образование студентов, которое приобретает, закрепляется и развивается под влиянием самых разнообразных факторов: субъективных (воля, темперамент, особенности восприятия и т.д.), объективных (окружающие условия, личность преподавателя, приемы и методы преподавания; представляя собой, единство мотивационно-целевого, когнитивно-содержательного, операционно-деятельностного, рефлексивно-оценочного компонентов и характеризуется степенью осознания необходимости и важности культуры общения как общечеловеческой ценности, уровнем знаний в области эффективного общения; степенью удовлетворенности процессом и его результатами; степенью овладения базовыми умениями эффективного взаимодействия, приемами рефлексии общения.

1 Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана. Стратегия 2050. – Астана, 2013 г.

2 Франковская О.Н. Формирование культуры общения у старшеклассников. - Алматы, 2002 г.

3 Макаренко А.С. Собрание сочинений в двух томах. - М., 1999 г.

Резюме

В данной статье раскрываются вопросы о культуре межнационального общения студентов являющееся неотъемлемой составляющей культуры общества и культуры личности.

Summary

This article presents issues about the culture of interethnic communication students are an integral part of culture society and culture of the individual.

УДК: 791. (581)

AFGHAN CINEMA AFTER REGIME OF TALIBAN

Abdul Fawad Samadi – 2nd course, Master student In Kazakh national Academy of art After by Jurginuv

In this topic I researched about situations of afghan cinema after the regime of Taliban, the first film that made it after the regime of Taliban is "Osama" by "SiddiqBarmak" that nominated in some world festivals, and also in this topic i wrote about the festivals and new young film makers in Afghanistan.

Key words: European language portfolio, non-formal education, informal education, communicative competences, self-learning

Perhaps they most people imagine that Afghan cinema is very young. And cinema in Afghanistan say the film "Seven Ride" began, but it actually is not. The first film in 1949 called "Love and friends» with Indian assistance

was made when there wasn't Pakistan, and later started same Indian film show in Afghanistan. By creating "Afghan Film" in 1966 the U.S. government began a film production assistant in Afghanistan.

After the establishment of the "Afghan Film" as a governmental center, amateur filmmakers to produce documentaries and reports began to Afghanistan.

Video systems, Negative and dominates the national sixteen yards and a film appearance, printing, and other laboratory sent to India, the former Soviet Union and England.

State aid to the Afghan cinema industry under development at the time of the communist coup in 1978, was completely cut off, same experience of making documentaries, news, the help young Afghan filmmakers to govern the country in the revolutionary atmosphere of the day, and make some films.

It was in this period that Soviet Union aid will help the Afghan filmmakers tried advertising film promoting the Saur Revolution build.

Soviet aid in forming the new Afghan Cinema infrastructure to increase the reach of the war, In this context they plan to build park capacity Several film studios, laboratories, libraries and educational named already exists a model in the office of Afghan.

Current status of Afghan cinema:

Twenty -three -year war in Afghanistan and although Afghans have been catastrophic but at least it was a great achievement and it was aimed at changing millions of Afghans around the world and private life of them.

Change the minds and imagination of one 's mind and imagination Afghan simple and simple, to mind and turned a complex taste. The taste can be complex and more varied demands and requirements have become more complex. The demands of poetry and literature today, we have brought dynamism and entrepreneurship development and diversity. After the fall of the Taliban, Afghan filmmakers came from other countries, there was nothing! No camera and no editing laboratory instruments. It all pushing and trying to start from scratch. Early filmmakers came and sat in the center of the Afghan film government and they are only talking what shod we do? With nothing, how to portray their stories?

A little help by the NGO community will descend. First of all on-line digital camera and editing equipment, and later was purchased Crane began making films. However, a number of filmmakers began to create private institution that, according to the latest figures, about 63 institutions have applied for permission to film.

After the Taliban's first film, 'Osama' was made by Mr. SiddiqBarmak and sponsored by NHK Japan, and after several short film by amateur filmmakers.

Later Mr. AtiqRahimi come to country from French and made film dust and ashes.

It is noteworthy that the other films , documentaries Pamir region has made MrShafieAbd -winning nonfiction film award for Best Azjshnvar® Muslim city of Kazan, Russia.

Afghanistan now has a total of 17 active movie theaters and more than 23 TV channels are currently broadcasting the nearly thirty-six networks have received licenses to operate. But with all this, there is no money to make film, most institutions are either inactive or training and propaganda films for NGO'.

But in this film that make it for advertising some of them represent Afghanistan at the Festival of World Cinema, and it is a light for Afghan cinema. TV channels are also special sections for the production of documentary films and TV series; most programs are not broadcast studio and music. Almost all filmmakers with established television networks have been attracted to work in this country in terms of the future of independent cinema is not very promising.

The film Osama, and winning a Golden Globe Award and Cannes Film Festival Cinema in 2003, Afghanistan was the high expectations of both Mr. Barmak, but unfortunately due to dependent on foreign assistance to Afghan cinema and not an experienced team within Afghanistan to expectations were forgotten. Nearly five years Mr. Barmak making silent to make a films may be other reasons for cinema in Afghanistan, but I expect that to mean five years, stopping soon after Mr. Barmak to the formulation of the second film 'War opium' 2008 be eliminated.

After that started fresh young Afghan film maker centers or have graduated from Faculty of Arts hands and hand and make powerful amateur digital cinema.

Roya Sadat youngest filmmaker in Afghanistan an that time and one of the few female directors, she directed her first film 'three points', in the age of 22, and the series mysteries of the house, silence heaven plus a few Documentary's (one of two or three about illiteracy of women in Afghanistan).

Filmmakers are three groups in Afghanistan. The first group they make only action film for markets like Peshawar and Hindi movies the way they make love. The second group of young filmmakers or those that the learned cinema an the make short movies and documentaries the big problem of this group is the lack of equipment necessary for their work. The third group established and experienced filmmakers usually some foreign festivals know them.

The first group they have many but the lack of knowledge and talent are suffering. But young filmmakers who have graduated from universities, they know how to make good films but most of them have problem of financial and technical equipment, but are constrained. The third group of filmmaker's known to be financed only with foreign companies can build their movies. It is always difficult to find a supplier. Recent movies that filmmakers have made the team, "Opium War" (SiddiqBarmak), "apple of paradise" (Homayoun compassion) and "Kabul guys" (BarmakAkram), which are all produced in 2008. Prior to that in 2003 movies "Osama" (SiddiqBarmak) and "ash and soil" (RahimiAtiq) was built. SiddiqBarmak's most prolific group during the past decade has made only two films.

Now we have a generation of young filmmaker who over the years has been the rise of the Taliban. Some of these migrants are returning from abroad, and some university graduates in the capital Kabul and other art institutions. Many of the young individual trying to write film script able to receive funding based on stories from foreign institutions, Some of the more cohesive and collaborative working. Among the small group of "Jump Cut" that good movies made in the past years and has proven activity that has knowledge of the science and art of cinema.

The group, whose members are mostly former students of fine arts faculty still has several short films made and shown her work at national and international festivals. Ali Hussein Husseini, a member of the group, in 2009 the award for the best film in the festival of short movies and documentaries cables received and Jalal Hosseini, another member of the "Jump Cut" was a successful participated in the program «Talent Campus» Berlin Film Festival in Germany.

Alka Sadat and Hassan Fazeli, two young filmmaker at the international festival of short movies Muslim women in Los Angeles, the company had achieved great success. His documentary film festival award "in the village called partial-minded" by Alka Sadat and the award for best short film festival "re-live" the good work Fazeli was awarded.

The Rise and Fall of film festivals in Afghanistan

Despite the relatively long history of Afghan cinema is still a new phenomenon in the Afghanistan,. One-way cinema to defined and known to the public, is film festival.

After the overthrow of the Taliban, some of film festivals and filmmakers to think of the tab and efforts in 2006 "international festival of short films and documentaries of Kabul" was created. The festival is sponsored by the French Cultural Center and Goethe institute and held it, until 2009 The fourth edition was held in the Kabul city that hosted of films come from Pakistan, Iran, Tajikistan, France, India, England, Spain, and also Afghan filmmakers. Goethe Institute (German Cultural Centre) and the British Embassy also joined the festival donors were collected this year. In 2010, all waiting to hold the fifth period of festival, but due to differences between the festival organizers and donors there were large cultural event wasn't took a place.

Another Afghan Cinema emerged Festival, a festival known as "the red carpet under the feet of the Afghan filmmakers," which was held from Tolo TV was The film festival, which most critics called them "movies market" have been displayed and the judges, the people calling the film via SMS chosen as the top film. Festival Tolo TV was launched in 1386 and held three rounds. But then, for reasons unknown, did not take place.

After the demise of the festivals, for some time Afghanistan cinema was without any Festival. On the film displays some places, such as the French cultural center... And in 2011 the first "Autumn Human Rights Film Festival" began. More than fifty films attended the festival from national and international level held and was met with great welcome from filmmakers and educators. The second round of the festival, after a year hiatus, again from held and from 300 films, 50 films were selected to screen in the festival's selection committee. Also the festival in addition to other sections student film also launched. And the Best Student Film Award Trophy and were given the task of initiatives festival goes on for a film student provides to the Show there film, become familiar with artists outside of his area of the festival International Film student must be provided.

The first "Mahrgan" Film Festival Awards Ceremony was held in Kabul. The Academy of Film Arts and Sciences Foundation, a community Cinema in Afghanistan was held at the French Institute of Civil Engineering at the festival of 147 films, 25 films were selected to screen in the festival.

Kabul University student festival held this year. The festival was held at the School of Fine Arts in Kabul University. In the festival from the 51 films, 12 films were selected to screen in the festival's selection committee, the films in the years before the college students who have graduated and current student.

Police and private television festival Khorshid Festival of others who came for the first time last year. But it remains unclear festival this year will be held in the same year or the beginning of the end for them.

Film festivals can promote young talent in the field of cinema Afghanistan provides, Afghan cinema and filmmakers to present it to the world. But the future of work and duration of all festival in an aura of ambiguity

and depends on external funding to and obtain their agreement. By foreigners if they do not protect the festival, they will not be able to hold the directors of the festival.

1 Nazari, Abdul Wahid, *Afghanistan Film History: Kabul, Afghanistan, 2012.*

2 Radmanish, Musa, *Afghanistan documentary film History: Kabul, Afghanistan, 2000.*

3 Nabipor, Samiullah, *Review of Afghan Cinema: Kabul, Afghanistan, 2009.*

Түйін

Берілген мақалада мен Талибандық режимнен кейінгі ауғандық киноның жағдайын қарастырдым. Талибан режимінен кейін түсірілген фильм Сидик Бармақтың халықаралық фестивальдан оминацияланған «Усама» фильмі, сонымен қатар мен берілген мақаланы Ауғанстандағы фестивальдар мен жас жаңа кинолар туралы айту үшін жаздым.

Резюме

В данной статье рассмотрены ситуации афганского кино после Талибанского режима. Первый фильм который был снят после Талибанского режима это фильм Сидика Бармака "Усама", который был номинирован несколько раз в международном (мировом) фестивале, а так же я написал данную статью что бы рассказать о фестивале киномолодцовом кино Афганистане

УДК: 615; 378.015. 3; 796.011; 769; 616; 159,9.

РАБОТА ПРЕПОДАВАТЕЛЯ СО СТУДЕНТАМИ С ЗАБОЛЕВАНИЕМ АНЕМИЯ

С.К. Юмашева – к.б.н., профессор, кафедры «Начальной военной подготовки КазНПУ им. Абая,
И.Ю. Парфёнова – ст. преп. кафедры «Оздоровительной физической культуры КазНПУ им. Абая

Плохая экологическая обстановка и другие внешние факторы вызывая вредное воздействие на формирующийся организм, приводят к увеличению числа студенческой молодежи, отнесённых по состоянию здоровья к специальным медицинским группам.

Соответственно, индивидуального подхода к выполняемому объёму физических нагрузок требует заболевание анемия, наиболее часто встречающееся среди студентов, которое связано как с неправильным питанием (недостаток питательных веществ в связи с материальными причинами или переходом на вегетарианскую пищу...), хроническими заболеваниями (заболевания лёгких...) и заболеваниями сопровождающимися потерями крови (язвы желудочно-кишечного тракта...) так и другими причинами, в числе которых врождённые.

В связи с этим перед преподавателем, ведущим занятия по физической культуре, стоит задача правильно подобрать физические упражнения как для возможной коррекции состояния организма при условиях самоконтроля, так и для увеличения уровня здоровья и соответственно увеличения общей работоспособности.

Конечным итогом деятельности преподавателя по физической культуре является научить будущих специалистов, используя публикуемые научные источники самостоятельно составлять программы собственного оздоровления в зависимости от профессии, изменении состояния здоровья и возрастных изменений.

Ключевые слова: заболевание, анемия, физиологические реакции, самонаблюдение, самочувствие, коррекция, тесты, физические упражнения, нагрузка, психологическая поддержка, оздоровление, двигательный режим

Согласно анализа результатов эпидемиологических исследований Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ, 1998 г.) в мире более половины населения страдают анемиями [1]. Если учитывать, что многие молодые люди именно молодежь в студенческие годы начинает свою самостоятельную жизнь часто вдали от родителей, то ясно почему она вынуждена находиться без достаточных материальных средств для нормального самообеспечения продуктами питания.

Анемия относится к группе заболеваний, характеризующихся уменьшением в крови общего количества эритроцитов и гемоглобина, что ведёт к ухудшению способности крови доставлять тканям кислород и как следствие к множественным трофическим нарушениям (сухость кожи, ломкость ногтей...), так как ухудшается функция тканевых дыхательных ферментов, содержащих железо и как следствие к развитию кислородного голодания тканей [2]. Недостаток или отсутствие в молекуле гемоглобина – в белке-глобине или его «железной начинке» --геме – отдельных питательных веществ (аминокислот, железа, меди, кобальта, ряда других микроэлементов) приводит к нарушениям структуры и функции гемоглобина и развитию анемии различной степени тяжести, разных видов. Так, при недостаточном поступлении железа в костный мозг снижается продукция эритроцитов, а при глубоком дефиците железа нарушается синтез гемоглобина и развивается гипохромная микроцитарная анемия [3].

Одним из направлений работы преподавателя со студентами имеющими диагноз анемия является психолого-педагогическая работа по корректному объяснению физиологического влияния данного заболевания, как на психику человека, так и на физиологические реакции организма при изменении

погоды, магнитного поля Земли, во время и после длительных учебных или физических нагрузок, при потреблении определённой пищи... Даваемые объяснения должны обязательно указывать студенту на необходимость ежедневного самонаблюдения при этом обязательно указывая, что улучшение состояния общего самочувствия является результатом его каждодневных усилий. Кроме того, акцентировать внимание студента на необходимость отводить минимум 2 минуты ежедневно для анализа пройденного дня и своих реакций на учебные или бытовые ситуации, а также на свои ощущения в зависимости от изменений погоды, метеоусловий, а также обращать внимание на самочувствие в сравнении с временем принятия медикаментов необходимых при данном заболевании. Кроме того, нужно объяснять студенту о необходимости правильно контролировать излишние эмоции или полное безразличие из-за усталости (последняя может проявиться сразу после пробуждения), чтобы не вызывать ответного отрицательного отношения окружающих или наоборот необоснованных надежд по отношению к его личности, что позже снова, может вылиться в конфликт на основании не оправдавшихся уже его надежд. Возможно, некоторым студентам легче будет вести дневники самонаблюдений, или при возможности открыть папку на удобных для студента, электронных носителях, в которую помещать файлы с аудио-записями с указанием даты. И, раз в месяц, прослушивать весь скопленный материал, отмечая все плюсы, произошедшие за это время и обязательно хвалить себя, для закрепления на подсознательном уровне правил поведения при его состоянии здоровья. Далее преподаватель может перейти к следующим направлениям работы и помочь правильно подобрать нагрузку и упражнения, как для возможной коррекции состояния организма, так и для увеличения уровня здоровья и, общей работоспособности. Только умение студента правильно оценивать свое состояние, поможет ему практически ощутить улучшение самочувствия и в дальнейшем сделает его приверженцем здорового образа жизни, а значит и достойным представителем своего государства.

Следующим направлением по работе со студентами с таким заболеванием является выяснение засвидетельствованных медицинских причин возникновения данного заболевания. В беседе со студентом необходимо выяснить какие из перечисленных ниже причин имели место:

- кровотечения при травмах, хирургических вмешательствах или маточных кровотечениях, при заболеваниях желудка (язва, анацидный гастрит..., заболевания со сниженной кислотностью желудка) или двенадцатиперстной кишки; при тяжелых поражениях тонкого кишечника; хронический геморрой;
- опухоли (гипернефрома, рак мочевого пузыря ...);
- отравление свинцом (автомобильные выхлопы, систематическая длительная работа с принтерами с порошковыми тонерами);
- токсическое воздействие химических веществ (бензола...);
- длительное недостаточное поступление железа в организм : а) в обычной жизни (норма для мужчин- 10 мг/сутки; для женщин 28 мг/сут.; из поступившего железа усваивается лишь 3% у взрослых, 10% у детей до 10 лет); б) в периоды жизни с повышенным потреблением железа (во время беременности, во время грудного вскармливания, у грудных детей и в подростковом возрасте, т.е. у детей быстро растущих, а так же детей, находящихся на искусственном вскармливании); г) при особых способах питания (при вегетарианстве, при голоданиях, при питании преимущественно мучной пищей...), д) при частом донорстве [3];
- недостаточное поступление аминокислот, меди, кобальта, ряда других микроэлементов (анемии связанные с недостатком белковой пищи)
- синдром мальбсорбции (потеря одного или многих питательных веществ, поступающих в пищеварительный тракт, обусловленная недостаточностью их всасывания в тонком кишечнике. возникает при таких болезнях, как панкреатит, гепатит, гастрит, энтерит, целиакия, колит и некоторых заболеваниях щитовидной железы. Иногда развивается на фоне ферментативной недостаточности, дисбактериоза, прогрессирующего истощения /анорексия, булимия/, гиповитаминоза, малокровия (анемия), остеопороза и повышенной моторной функции кишечника.);
- дисфагия – нарушение глотания пищи и жидкости (ведёт обычно к вторичным заболеваниям желудочно-кишечного тракта);
- недостаток витамина В12;
- токсическое воздействие некоторых медикаментов (левомецетина и др.), лечение препаратами амидопирин, хинина, сульфаниламидными препаратами, препаратами, снижающими всасывание препаратов железа (антациды, циметин, препараты кальция, панкреатические ферменты, витамин Е...);
- отравление такими ядами и химикатами как грибной или змеиный яд..., уксусная кислота, фосфор...;
- наследственная патология (недостаток железа у беременной женщины во время формирования эритроцитов плода);

- хронические заболевания лёгких;
- заболевания связанные с процессами кроветворения или с органами кроветворения и в частности клеток гемоглобина (почки, печень, красный костный мозг...);
- Аномальное присутствие в моче свободного (внеклеточного) гемоглобина;
- Расширенные вены;
- Наличие в организме паразитов (глистов, патогенных микробов и вирусов) [1, 2, 3, 4, 5];

Минимальная однократная кровопотеря, представляющая опасность для здоровья взрослого человека (рост 170 см., вес 70 кг.) – 500 мл. При быстрой потере $\frac{3}{4}$ от общего объёма крови наступает коллапс, потеря $\frac{1}{2}$ части ведёт к смерти.

Конечно же далее необходимо выяснить степень сложности протекания данного заболевания как по результатам самонаблюдений студента, так и в сравнении с выявленными врачами проявлениями обострения:

- бледность кожи и слизистых оболочек;
- сухость кожи;
- повышенная зябкость (в следствии пониженной температуры тела из-за дефицита железа);
- в подростковом возрасте кожа приобретает голубоватый оттенок, что ведет к плохому загару на солнце, у девушек сопровождается расстройствами менструального цикла (от отсутствия менструаций (аменореи) до обильных менструаций);
- учащение сердцебиения, увеличение одышки при той же физической нагрузке;
- слабость, шум в ушах, мелькание мошек перед глазами, головокружение, тошнота, головные боли;
- головокружения;
- обмороки;
- трещины и изъязвления в углах рта (ангулярный стоматит);
- жжение языка, ярко-красный цвет его в виде островков, атрофия сосочков языка;
- затруднение глотания твёрдой и сухой пищи;
- снижение сопротивляемости инфекциям;
- ломкость, искривление и поперечная исчерченность ногтей, расслаивание и ломкость ногтей, а так же потеря блеска и деформация;
- выпадение волос, их ранее поседение;
- запоры, недержание мочи(при наличии заболеваний желудочно-кишечного тракта, мочеполовой системы)
- извращение вкуса (больные едят мел, глину, уголь, зубной порошок, лёд и склонность к острой, соленой пище...);
- Извращение обоняния (больные с удовольствием вдыхают запах свежей типографской краски, бензина, выхлопных газов автомашин, свежей побелки);
- снижение функции щитовидной железы;
- неврологическими расстройствами (вспыльчивость, неуравновешенность, плаксивость, возникают трудности с концентрацией внимания, неясные мигрирующие боли по всему телу);
- сонливость (из-за недостатка кислорода в мозге);
- ухудшение способности к обучению (из-за недостатка кислорода в мозге);
- снижение физической и умственной активности;
- боль в нижней трети грудины;
- парадонтоз(воспаление дёсен), разрушение зубов [1, 2, 3, 4, 5];

У лиц с хронической гипоксемией и курильщиков анемия развивается и при нормальных показателях гемоглобина в крови...

Будет уместным разработать несколько анкет для необходимой диагностики студентов с такими заболеваниями так как не всегда имеется возможность проведения индивидуальной беседы во время занятий на уроках физической культуры и только после анализа их рекомендовать конкретные упражнения и нагрузку оздоровительных корректирующих адаптивных занятий физическими упражнениями. Конечно, необходимо обращать внимание студента на лечение имеющихся заболеваний или кровопотерь выявленных не только врачами, но и с помощью самоанализа.

Одно из следующих направлений – это ознакомление студента с тремя группами упражнений:

- упражнения, положительно влияющие на организм из общей физической подготовки для поддержания на первых этапах общего состояния здоровья, а далее для его укрепления, а так же для увеличения

общей работоспособности студента в целях улучшения показателей усвоения учебного материала в Вузе (общая работоспособность студента увеличивает его способность находиться более длительное время в оптимальном состоянии для усвоения теоретического материала);

- лечебные упражнения, массаж, специально подобранные для возможно быстрого облегчения самочувствия при обострениях данного заболевания, а так же при его длительном протекании;
- упражнения, противопоказанные при данном диагнозе;

При подборе упражнений всегда необходимо учитывать медицинские причины заболевания и его проявления. Кроме того, обязательно протестировать студента на общий уровень тренированности в первую очередь сердечно-сосудистой системы (например, с помощью выполнения конкретных тестов или при беседе о двигательном режиме дня в школьные годы и сроках обнаружения данного заболевания и, соответственно, изменении дальнейшего режима дня). При подборе упражнений необходимо сразу обучать принципам подбора нагрузки каждого упражнения. Одновременно предупредить студента, что не всегда можно найти упражнение для быстрого снятия обострения данного заболевания, так как это связано с некоторыми причинами и сложностью протекания заболевания. Кроме использования упражнений для коррекции заболевания необходимо прибегнуть к различным видам массажа, включая точечный.

Психологическая поддержка интереса на каждом занятии физической культурой в ВУЗе к самостоятельным систематическим занятиям студента выбранными физическими упражнениями, весьма обязательна при работе преподавателя со студентом. Желательно, интересоваться какие конкретно упражнения он выполнял и как менялось его самочувствие, например, в зависимости от изменений погоды на кануне. И если студент скажет вам, что он не сумел выполнить данные упражнения или вообще ничего не делал для повышения уровня общей физической подготовки, необходимо говорить, что разовые пропуски и даже значительные перерывы в занятиях не являются основанием не продолжать самостоятельные занятия физической культурой. Важно, чтобы между студентом и преподавателем сложились доверительные отношения, для чего преподаватель должен выбрать правильную психологическую тактику общения в зависимости не только от заболевания, но и социально-психологического статуса студента и его генетических особенностей. Необходимо помочь студенту составить психологическую анкету самонаблюдений за своим состоянием, что в свою очередь будет способствовать поддержанию интереса к систематическим занятиям физической культурой. Желательно, помочь студенту выбрать и двигательные тесты для контроля динамики реакций организма на адаптивные упражнения и упражнения на повышение общей физической подготовки. Для более оптимального подбора оздоровительной физической нагрузки не плохо было бы своевременно менять физические упражнения, так как длительно используемые упражнения выполняются уже в автоматическом режиме и, следовательно сопровождаются меньшими затратами энергии, в том числе и в виде снижения частоты сердечных сокращений, что и ведёт к снижению физической нагрузки.

Большое значение имеет обучение студента работать с литературными источниками и интернет-ресурсами для выявления общих закономерностей, применительно к будущей профессии, и в частности, влиянию двигательного режима на организм, полноценного питания для поддержания необходимого количества витаминов и микроэлементов. Необходимо побудить студента вносить в свою жизнь результаты последних научных исследований как в области оздоровительной физической культуры, так и в области психологических приёмов при конкретных жизненных ситуациях. Кроме того, необходимо обучить студента умению подбирать упражнения и физическую нагрузку в зависимости от двигательного режима дня, как для поддержания здоровья, так и для улучшения общего состояния здоровья.

В итоге, для более полного приспособления студента с его диагнозом к жизни необходимо обучить самостоятельно составлять программы оздоровления в зависимости от профессии, изменения состояния здоровья возрастных изменений.

В данной статье представлен системный подход преподавателя к индивидуальным занятиям по физической культуре со студентами, имеющими отклонения в состоянии здоровья для повышения общего уровня здоровья.

1 Малахов В.П. *Витамины и минералы.* – СПб.: ИК «Невский проспект», 2003. – 256 с., стр. 88-92.

2 Добронравов А.В. *Правильное питание при анемии.* – СПб.: «Издательство «Диалог»», 2002. – 256 с.

3 *Внутренние болезни по Тинсли Р. Харрисону. Под ред. Э. Фаучи, Ю. Браунвальда, К. Иссельбахера, Дж. Уилсона, Дж. Мартина, Д. Каспера, и Д. Лонго. В семи томах. Пер. с англ.* – М., Практика – Мак-Гроу-Хилл (совместное издание), 2005, том 2, - 499 с., 205 табл., 129 илл., стр. 769-778.

4 *Большой медицинский энциклопедический словарь / Под ред. В.И. Бородулина. Изд. 4-е, испр. и доп.* – М.: РИПОЛ классик, 2007., - 960 с. - (библиотека энциклопедических словарей), с. 36, 270.

5 *Медицинская энциклопедия/пер. с англ. М. Луппо.* – М.: АСТ: Астрель, 2004. - 969, стр. 647-649.

Түйін

Нашар экологиялық жағдай және тағы да басқа сыртқы орта факторлері, қалыптасып келе жатқан ағзаға залалды әсерін тигізеді, содан денсаулығына байланысты арнайы дәрігерлік топтардағы студент жастар саны көбеюде.

Атап айтқанда, басішілік қысымның жоғары болуына тікелей байланысты қаназдылық дерті жастар арасында жиі кездеседі, ал, олар орындайтын дене жүктемесінің көлеміне талап ерекше болуы тиіс.

Summary

Weak ecological situation and another environmental factors lead to a negative effect on growing organism to bigger numbers of students that refer to various medical groups according their health issues.

Anemia is an illness that needs individual approach to the amount of physical workouts, it is mostly diagnosed among students, it might be due to wrong diet (a lack of nutrients caused by financial problems or switching to vegetarian diet...), chronic illnesses (lungs disease...), illnesses accompanied with blood loss (stomach ulcer...) and other reasons.

ӘОЖ 378,14(574)

ЕРЕСЕКТЕРДІҢ ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕГІ ӨЗІНДІК БАҒАЛАУЫ

А.Л. Сеитова – Абай атындағы ҚазҰПУ, магистр, оқытушы,
Ж.С. Адирбекова – ОҚМПИ, магистр, оқытушы

Қоғамның жаһандану барысына қатысты жастармен қатар ересек адамдарды үздіксіз оқыту маңызды екендігі анық. Ақпараттар тоқтаусыз өсуі мен өмірағымының тез өзгеруі қоғамдағы кез-келген тұлғаның заман ағымына байланысты әлеуметтенуін қажет етеді. Соған байланысты ересек адамдардың тұрақты білімін жетілдіру мен уақыт талабына сай өзгертіп отыруы өзекті болып табылады. Сол себептен қазіргі таңда ересектерге білім беруді педагогикалық-психологиялық тұрғыдан зерттеуге назар аудару қажет деп санаймыз.

Түйін сөздер: андрагогика, өзіндік бағалау, ересектер, рефлексия

«Ересек» адамдар сөзіне қатысты дүниежүзінің ғалымдары біршама талқылаулар мен өзіндік анықтамалар берген. Алдымен осы сөзге байланысты ойларды талқылап көрсек. Көптеген психолог, физиолог, социолог, философ ғалымдар тұтас адам өмірінің хронологиясын 3 негізгі нақты кезеңдерге бөліп қарастырады. 1-кезең – жасөспірімдік шақ, бұл кезең әртүрлі эксперимент нәтижелеріне байланысты алынған 18-22 жас аралығындағы адамдар, 2-кезең – ересектік шақ, ол 20-дан 65 жасқа дейінгі (кейде 18-22-ден 60-75 жас) аралықтағы адамдар болып анықталды. Бұл ерте ересектік (35 жас) және кеш ересектік (50 жас) деп бөлінеді. Ал, 65 жастан жоғары кәрілік жастағы адамдар 3-кезеңге жатқызылады. [1, 80 б.].

М.Ш. Ноулздың айтуынша, ересек адам дегеніміз – өзін-өзі ересек адамша ұстай білетін, жұбайлық және ата-ана жауапкершілігі мен азамат рөлін атқара алатын кісі десе, ал ресей ғалымы Ю.Н. Кулюткин де: «ересек адам – ең бірінші қоғам талабына сай, өз алдына шешім қабылдай алатын әлеуметтік толық жетілген адам» – деп, атап көрсетті.

Атақты француз ғалымы, ересектерді оқыту жөнінде тәжірибе жүргізуші Р. Муккиели: Ересек адамдар деп, 23 жастан асқан, кәсіби өмірге толықтай енген, белсенді әлеуметтік рөлді иемденген, жеткілікті деңгейде мағлұматтарға ие болған адамды айтады [1, 80 б.].

Әрине, ересек шақтың өзіндік белгілі-бір анықталған мөлшері бар. Бұл жөнінде әр ғалым ересек адамдардың жастарын әртүрлі кезеңдерге бөледі. Әйгілі ғалымдар: Дж. Биррен – 17-75 жас; Е.И. Степанова – 18-40 жас; Ю.Н. Кулюткин – 16-70 жас; ағылшын зерттеушілері: Д.М. Бромлей және Б.Г. Ананьев – 21-65 жас, Д.И. Фельдштейн – 21-75 жас кезеңіндегілерді ересек адамдардың жас мөлшерлері деп қарастырды. Ал, американдық атақты психолог Э.Эриксон болса, 20 жастан асқан адамдардың бәрі ересектер деп пайымдайды [1, 81б.].

Өз зерттеуінде Г.К. Джуманова: «ересек адам – бұл іс жүзінде жетуі қиын үлгі, оның қасиеттері жеткіншекте көбіне болмайтын өмірлік жағдайлармен қатынастарда көрінеді, ал құрдасы-жеткіншекке нақты мүмкіндіктер деңгейінде өзін-өзін бағалауға, өзі тікелей теңесуіне болатын адамға жүзеге асырылған түрінде көруге жағдай жасайтын өлшем», – деген тұжырымын ұсынды [2.16 б.].

Айта кететін жай, шетел зерттеушілері ересек адам ұғымын анықтауда әлі де ортақ пікірге келмеген, мұның себебі адам өміріндегі осы даму кезеңін бірыңғай жүктейтін нақты сипаттамаларды бөліп көрсету қиындығында болып отыр. П.Джарвистің пікірінше, ересек адам ұғымын анықтау өте күрделі деп санайды. Ересектер білімімен жалғастырылған білімінің халықаралық сөздігінде П. Джарвис осы ұғымның қазіргі шетел андрагогикасында қабылдаған бірнеше мағынасын береді.

1. Биологиялық кемел жасқа жеткен адам.
2. Қоғам заң жүзінде ересек деп қарастыратын заңды хронологиялық жасқа жеткен адам.
3. Адам өзін ересек сезінетін жас-ересек мінез-құлық мәнері.

Ересек болу – өз әлеуметтік тобында ересек ретінде есептелуі П.Джарвис негіздемесі бойынша «бұл терминнің көп мағыналылығы ересектер білімі ұғымын анықтаудың қиындығының басты себебі болып табылады» [3, 302 б.].

Ең жеңіл де кең тараған тәсіл – адамды ересектер категориясына белгілі бір жасқа жеткенде жатқызу. Алайда көптеген шетел зерттеушілері шынайы көріністі байқағандай, бұл көрсеткіш сырт қарапайымдылығына қарамастан мәселеге жақын келетін сипатта. М.Тайт дәлел ретінде адамдар 18 жастан ересек саналатын Ұлыбритания елін мысалға келтіреді. Мұнда 18 жастан азаматтар дауыс беру құқына ие. Бірақ жақында ғана дауыс берудің жастық шектеуі 21 жасты құраған, ал ересек адамның басқа рөлдерін: ата-ана, қызметкер, салық төлеуші рөлдерін орындауға адамдар 18 жасқа жетпей кірісе алады.

Осы көрсеткіштердің нақтылығын дәлелдейтін басқа да жайттар бар: Еуропа елдерінде ересек адам жасын заң бекітеді, ал дамушы елдерде ересек жасы жергілікті дәстүрлермен сараланады [4, 137 б.].

Р.Петерсон ересектерді оқытып, оларды тұлға ретінде дамыту үдерісі деп қарастырды. Оның идеясына қосымша М.Ноулз талқылауға адамның өзін-өзі бағалауын жаңа критерий ретінде енгізді. Оның пікірінше, адамға ересек ретінде қарауымыздың негізі, бір жағынан, олардың «ересек» мінез-құлқында, екінші жағынан, олардың өзін-өзі ересек адам ретінде сезінуінде [5, 400 б.].

Оқушылардың өзіндік бағалауы мәселесі психологияда жан-жақты қарастылған. Бірақта, ересек адамдардың оқу барысындағы өзіндік бағалауы әліде зерттеуді қажет етеді.

Өзіндік бағалау адамның білім алуға, өзінің мінез-құлқы мен іс-әрекетін реттеуге тікелей қатысушы ретінде тұлғаның автономды сипаты, өзінің белсенділігінде қалыптасатын және оның ішкі жан дүниесін көрсететін маңызды орталық компонент деп қарастырылады.

Өзіндік бағалау оны құрайтын екі факторлардың, атап айтқанда, адамның өзі туралы білімін айқындайтын рационалды және бұл білімді қабылдауы мен бағалауын бейнелейтін эмоционалды факторлардың бірлігімен қалыптасады.

Жалпы алғанда, өзіндік бағалау адамның мінез-құлқын, оның оқудағы белсенділігін, қарым-қатынасын, өзін-өзі тәрбиелеуін, еңбегін реттеуші сапасы ретінде қатысады.

Сонымен өзіндік бағалау ересектердің оқыту үрдісіндегі белсенділігіне, өзін-өзі бақылауы мен өзін-өзі байқауына байланысты қалыптасады. Әрбір жас ерекшелік кезеңінде өзіндік бағалаудың қалыптасуына сол жастағы белсенді іс-әрекеті жағымды әрі мәнді ықпал етеді.

Жеке өзіндік бағалау қандай негізде индивидтің өзіне жағымды және жағымсыз сезімді интеграциялайды деген сұрақ маңызды болып саналады.

Батыс әдебиеттерінде терең өзіндік бағалауды (өзін-өзі сыйлау, өзіне қатынасы) және оның құрылымын түсінудің алуан тәсілдері бөліп көрсетіледі.

Біздің пікірімізше, тұлғаның өзіне қатынасы маңызды, ол «Мен-тұжырымдамасының» алуан түрлі аспектісімен байланысты өзіндік бағалаудың нәтижесін көрсетеді. Өзіндік сана – «Мен» образын тану субъектісі ретінде «Мен» іс әрекеті (Мен концепциясы). Өзін-өзі бағалау нақтыдан сәл ғана жоғары болса, ол адамның жаңа деңгейге көтеріліп отыруына көмектеседі.

Психологияда рефлексия адам санасының ең маңызды ерекшелігі ретінде анықталады. Рефлексия терминінің латын тілінен аудармалары: «reflektio» – кері бұру; «refleksys» – кері қозғалу, кері бұрылу; «reflexio» – кері қарау. Сонымен қатар латын тілінде «animus reflektare» – көңіл бөлу, еске түсіру, ойлау дегенді білдіреді. Рефлексия – субъектінің өзіндік ішкі психикалық күйін тану үдерісі дегенді білдіреді

Философ, логик, психолог, педагог ғалымдардың еңбектерінде (Л.И. Божович, Д.В. Выготский, В.В. Давыдов, А.И. Зимняя, А.Н. Леонтьев, Л.С. Рубинштейн, Д.Б. Эльконин және т.б.) «рефлексия» ұғымына берілген анықтамаларды төрт топқа бөлуге болады:

- әлеуметтік-психологиялық анықтамалар (рефлексия – субъектінің ойлану, өз ойларын талдау, өзінің психикалық күйін саралау, өз әрекетін талдауға деген бейімділігі; рефлексия ойлау мен іс-әрекетте – тұлғаның өзінің әрекет етуінің механизмі; кооперация мен коммуникацияда – «үстіне», «сыртқа» позициясына шығу механизмі; өзіндік танымда – ішкі бағыттылықта өзінің орнын анықтау механизмі мен «Мен-ділік» шекарасын белгілеудің әдісі);

- логикалық-гносеологиялық анықтама (рефлексия – адам ойының қағидасы, өзіндік әрекеттердің алғышарттарын ұғыну, білімнің мазмұнын және оның танымдық әдістеріне талдау жасау);

- әлеуметтік-философиялық анықтамалар (рефлексия - өзіндік сананың маңызды элементі, оны дамыту факторы; рефлексия – бұл ішкі қарама-қайшылықтардың өзектілігін тауып, оларды шешу жолдарын көрсететін, өзінің тәжірибиелік іс-әрекетін сезінуге бағытталған, адамның өзін-өзі тану қабілеті);

- педагогикалық анықтамалар (рефлексия – өзін-өзі танудың, түсінудің, тексерудің, бағалаудың негізгі тәсілі және ойлаудың қажетті құралы).

Демек, рефлексия – адамның өз іс-әрекеттерін, психикалық жағдайларын талдап, ой елегінен өткізу деген мағынаны білдіреді.

Оның пікірінше, диалог тұлғаны қалыптастырудың құралы ғана емес, оның адамдық болмысын да көрсетеді. Тұлғаның белсенділігі, өзін-өзі дамытып отыруға ұмтылуы өзгелерден бөлек жағдайда емес, өзге адамдармен диалогтық қатынастарға түсу кезінде жүзеге асырылады. Бірлескен қарым-қатынас негізінде ересектер мен оқытушы арасында өзара құрметтеу, мойындау, түсіне білу және сыйластық әрекеттері пайда болып, толеранттық пен мейірімділік көзқарастары қалыптасады.

Сонымен бірге сыни ойлау арқылы тұлға бойында рефлексиялық сапаларды қалыптастыру. Рефлексиялық сапа дегеніміз білім мен тәрбиені өзіндік сана арқылы қабылдап, тұлғаның рухани дамуы, ғылыми ақпараттарды игеруі болып табылады.

Ересек білім алушылардың арасында өзіндік бағалауды анықтауға бағытталған зерттеу жұмыс жүргізілді. 50 ересек адамдар қатысты. Оладың жас мөлшері орта есеппен 40 жасты құрайды. 27 әйел, 23 ер адам. Мамандықтары әр түрлі, 70% жоғары білімді, арнаулы және орта білім бар ересек адамдар. Ересек адамдардың өзіндік бағалуы өз мамандықтары тұрғысынан келгенді, кәсіби тұлғалық қасиеттерін айқындауда, қалыпты жағдайды көрсетті. Оқу барысындағы өзіндік бағалуы қалыпты емес. Мәселен, оқу материалдарын меңгеруге келгенде өздеріне сенімсіздік байқалды. Менің жасым үлкен, есте сақтау қасиетім азайған, басқалар менен білімі жоғары деген сияқты өздеріне күмәнмен қарайтын жауаптар берді. Оқу барсындағы ересек адамдардың өзіндік бағалауын айқындау оқу үдерісінің сапалы нәтижесіне беруіне кепіл бола алады деп санаймыз. Ересек адамдардың оқу үдерісінің сапасын арттыру мақсатында психологиялық ахуалды жақсарту, оқытушылар білім алушы ересектердің оқуға қатысты өзіндік бағалауды жоғарлату назарға алған дұрыс.

Ол үшін төмендегі басты ерекшеліктерді дағдыға айналдырудың маңызы зор:

- өз тәжірибесін пайдалана отырып, жаңа білім арқылы дүниеге өзіндік түсінік пен танымды қалыптастыру;

- өзге адамдардың ұсынатын идеяларына конструктивтік көзқараспен қарай алу;

- өзіне қарама-қарсы идеяларды жоққа шығаруға емес, түсінуге ұмтылу, одан өзі үшін нәтиже шығару;

- өз біліміндегі олқылықтарын көре білу және оны жоюдың жолдарын табу.

Сондықтан өзіндік бағалау адамның өзінің қылығы мен іс-әрекетін, оның мотивтерін, мақсатын саналы түсінуді, өзінің қабілеті мен мүмкіндіктерін көре білуі мен бағалауын сипаттайды.

Өзіндік бағалаудың бірнеше өлшеулері бар: ол дұрыс әрі дұрыс емес; салыстырмалы жоғары әрі төмен; тұрақты және тұрақсыз болуы мүмкін.

Ересектердің өзіндік бағалауының ерекшелігі дифференциалдығымен ажыратылады, себебі, ересек адам өмірдің, өз іс-әрекетінің күшті саласын жете түсінеді, ол кездесетін кедергілерді және оны жеңу мүмкіндіктерін біледі, сөйтіп жоғары нәтижеге жете алады.

1 Змеев С.И. «Андрогогика: основной теории, истории технологии обучения взрослых». - М.: Персе, 2007. - 264 с.

2 Джуманова Г.К. Оқушылар зейіндерін дамыту арқылы өзін-өзі тәрбиелеудің психологиялық ерекшеліктері: псих. ғыл. канд....дис.: 19.00.07. - Алматы, 2008. - 16 б.

3 Jarvis, P. *Adult and Continuing Education. Theory and Practice.* – London: Routledge, 1995.vol.–XV, - 302 p.

4 Tighf. M., *Educating for adults.* -1998. –Vo.17, - №1-2. - P. 137.

5 Knowles M.S, *The Modern practice of adult education.* – Chicago: Association Association Press, 1980. - 400 p.

Резюме

В данной статье рассматриваются педагогические особенности самооценки взрослых в учебном процессе. Даются определение научно-категориального аппарата проблемы исследования.

Summary

This article discusses the pedagogical features of self-esteem of adults in the learning process. We give the definition of scientific research problems categorical apparatus.

СПОРТТЫҚ КИІМДЕРДІҢ КОНСТРУКТИВТІ ПАРАМЕТРЛЕРІН ДИНАМИКАЛЫҚ СӘЙКЕСТІКТІҢ ЭРГОНОМИКАЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРІ БОЙЫНША ЖЕТІЛДІРУ

Е.Ө. Омарова – т.ғ.к., Абай атындағы ҚазҰПУ, «Дизайн» кафедрасының оқытушысы

Негізгі конструктивтік параметр және технологиялық шешімі және қамтамасыздануы бойынша эргономикалық параметрлардың динамикалық сәйкестік структурасы құрылды.

Спорттық киімін жобалаудағы антропометриялық сәйкестік мақсаты бойынша, объективті мәліметтер пайда болған структуралық нұсқаның әдістемесі дайындалды.

Спорттық киімдерінің конструкциясын тиімді жасайтын, динамикалық сәйкестік бойынша эргономикалық көрсеткіштердің конструктивті аймақтарға арналған қосымшалары математикалық модель бойынша есептелді.

Түйін сөздер: эргономика, конструкция, киім, параметр, антропометрия, аймақ, деңгей.

Спорттық киімнің эргономикалық сәйкестігі бойынша конструкциясын жетілдіру, арнайы және ғылыми әдебиеттерде көрсетілгендей өлшем белгілердің динамикалық ұлғаюы бойынша қосымшалардың ұсынылған параметрлеріне мәліметтер бекітпеген. Сондықтан, қазақша күрес спорттық киімінің тиімді нұсқасын бекіту мақсаты, динамикадағы «адам-киім» жүйесінің жоғарғы деңгейлі қызметі бойынша 2^2 тәріздес толық факторлы эксперимент (ТФЭ) бойынша жүргізіледі.

Эксперимент жоспарлану негізіне әдебиетінің ұсынысы қолданылды.

Спорттық киімнің жетілдірілген конструкциясын таңдау және сапасын болжау белгілі математикалық модельдің қолдануы арқылы орындалды [84]: $\gamma = \varphi(\chi_1, \chi_2 \dots \chi_k)$, мұнда: γ – жетілдіру параметрі;

$\chi_1, \chi_2, \dots, \chi_k$ – жетілдіру параметрлеріне әсер ететін факторлар.

МТЖӨИ зерттеулері бойынша, жетілдіру параметрлері негізінде келесі мәліметтер қолданылды:

χ_1 – K_k кеуде деңгейіндегі кеңдік қосымша;

χ_2 – $K_{к.тер.д.}$ динамикадағы қолтық ойындысының тереңдетілуіне арналған қосымша.

Жүргізілген зерттеулер негізінде χ_1, χ_2 жетілдіру параметрларының факторларымен қызметтік байланысты анықтаған жөн:

$$\gamma = \varphi(\chi_1, \chi_2)$$

Жетілдіру параметрлері келесі талаптарға жауап берулері қажет:

- мақсатқа жету негізінде жетілдіру параметрлері тиімді болулары қажет;
- тиімді параметрлер зерттелу нысанының жан жақты қасиеттерін қамтып, әмбебапты болуы қажет;
- тиімді параметрлер сандық өлшенуі қажет және бір санмен ғана белгіленуі қажет;
- тиімді параметрлері статистикалық тиімді болуы қажет.

Бірнеше белгінің ішінен жекеленген белгіні қолданады. Жалпыланған белгі ретінде, жалпыланған қажеттілік функциясын таңдауға болады. Сонымен қатар орташа арифметикалық АК және геометриялық ГК жалғыз сапа көрсеткіштері барлық талаптарға жауап береді.

Тиімді параметр негізінде динамикалық сәйкестіктің бағасы ГК – геометриялық комплекстік көрсеткіші, K_i , P_i – жалғыз көрсеткішінен және G_i салмағы коэффициенттеріне байланысты.

ГК жалпыланған қажеттілік функциясымен салыстырғанда P_i динамикалық сәйкестіктің нақты бағалануын көрсетеді.

Тиімділіктің негізгі критериясымен қатар, киімнің технико-экономикалық көрсеткішінің негізгі критериясының бағалануы бойынша қосымша критерий таңдалады.

ТФЭ мақсаты ГК-дағы K_k және $K_{к.тер.д.}$ факторларының тиімді параметрімен байланысты және қызметтік айланысты анықтау.

$$\gamma = \varphi(K_k, K_{к.тер.д.}), \text{ мұнда: } K_k - \chi_1; K_{к.тер.д.} - \chi_2$$

ТФЭ жоспарлау. Қажетті тәжірибелер саны келесі формула бойынша анықталады: $N = P_k^{k_0}$, мұнда: k_0 – факторлар саны; P_k – факторлардың түрленуі.

Бұл жағдайда: $N = 2^2 = 4$

Факторлардың түрленуі және деңгейлері 1- кестеде берілген.

Кесте 1 – Факторлардың түрленуі және деңгейлері

Факторлар	Түрлену деңгейі			Түрлену интервалы
	-1	0	+1	
χ_1 - K_k кеуде сызығы бойынша кеңдік қосымша	6	9	12	3
χ_2 - $K_{к.тер.д}$ динамикадағы қолтық ойындысының тереңдігіне арналған қосымша	3	5	7	2

ТФЭ матрицасын құру үшін факторлардың кодталған мағыналары құрылды. Сонымен қатар факторлық басы нөлдік нүктедегі және осьтер бойынша түрлену интервалдары төмендегі қатынаста, факторлық жазықтықтағы координаттардың өзгеруі орындалды:

$$\chi_i = \frac{(C_{iu} - C_{0i})}{E},$$

мұнда: χ_i – фактордың кодталған мағынасы;

$(C_i - C_{0i})$ – фактордың өзіндік мағынасы;

E – түрлену интервалының өзіндік мағынасы.

Факторлардың екі деңгейде (+1; - 1) түрлену жоспарлау матрицасында тек қана (+ немесе -) таңбалары және тәжірибелер саны 2 - кестесіндекөрсетілген.

Кесте 2 - Факторлардың екі деңгейде (+1; - 1) түрлену жоспарлау матрицасы

Тәжірибе нөмірі	Жоспарлау матрицасы				Жұмыс матрицасы		Эксперимент нәтижесі
	χ_0	χ_1	χ_2	$\chi_1\chi_2$	K_k	$K_{к.тер.д}$	
1	+	-	-	+	6	3	60,2
2	+	+	-	-	12	3	59,7
3	+	-	+	-	6	7	29,65
4	+	+	+	+	12	7	30,25

Эксперимент нәтижесі бойынша регрессия теңдеуінің сандық мағыналы коэффициенті анықталды.

Бұдан, $K_0 = 2$ теңдеуі мынадай түрге өзгереді: $\gamma = b_0\chi_0 + b_1\chi_1 + b_2\chi_2 + b_{12}\chi_1\chi_2$, мұнда: b_0 – регрессия теңдеуінің бос мүшесі;

b_1, b_2 – сызықтық коэффициенттер; b_1b_2 – жұптасу факторларының коэффициенті. Факторларды кодталған кезде келесі формулалар ескерілген:

$$\chi_1 = \frac{(K_k - 9)}{3}; \quad \chi_2 = \frac{(K_{к.тер.д} - 5)}{2}$$

Жұмыс матрицасында өзгертілген факторлардың мағыналары келтірілді. Алынған зерттеу мәліметтері теңдеуге сәйкес регрессия коэффициентінің есептеулері келтірілді. Бұл мәліметтер регрессия коэффициентінің сызықтық моделінің адекваттылығын тексеру үшін қолданылды.

Регрессия коэффициенттерінің мағыналары матрицаның көмегімен және келесі формуланың қолданылуымен анықталды.

$$b_0 = \frac{\sum_{i=1}^4 \gamma_i}{N} = \frac{(60.2 + 59.7 + 29.65 + 30.25)}{4} = \frac{179.8}{4} = 44.95$$

$$b_1 = \frac{\sum_{i=1}^4 \chi_1\gamma_i}{N} = \frac{(-60.2 + 59.7 - 29.65 + 30.25)}{4} = \frac{0.1}{4} = 0.025$$

$$b_2 = \frac{\sum_{i=1}^4 \chi_2\gamma_i}{N} = \frac{(-60/2 - 59.7 + 29.65 + 30.25)}{4} = \frac{59.75}{4} = -14.9$$

$$b_{12} = \frac{\sum_{i=1}^4 \chi_1\chi_2\gamma_i}{N} = \frac{(60.2 - 59.7 - 29.65 + 30.25)}{4} = \frac{1.1}{4} = 0.275$$

K_k параметрі үшін регрессия теңдеуі мынадай болады:

$$\gamma = 44.95\chi_0 + 0.25\chi_1 - 14.9\chi_2 + 0.275\chi_1\chi_2$$

Эксперимент нәтижелері бойынша статистикалық талдау
 Эксперимент қателерін анықтау

Бөлек байқау нәтижелерінің үлестірілуі орташа үлестірілу заңына бағынады. γ тиімді критерийдің орташа мағынасы бөлек тәжірибеде және қателік дисперсия тәжірибесінде келесі формулаға сәйкес

$$Y_z = \frac{\sum^n Y_i U}{n}; S_{кат}^2 = \frac{\sum^m (Y_{iu} - Y_u)^2}{n} - 1;$$

орындалды:

мұнда: $S_{кат}^2$ – тәжірибенің қателік дисперсиясы;

n – параллельді тәжірибе саны;

Y_{iu} – бөлек тәжірибенің тиімді критериясының мағынасы;

Y_u – тиімді критерияның орташа арифметикалық мағынасы.

$$S_{кат} = \sqrt{\frac{\sum^n (Y_{iu} - \bar{Y}_u)^2}{n}} - 1.$$

Тәжірибенің орташа квадраттық қатесі:

$\bar{Y}$ мөлшерінің рұқсат берілген ауытқуы $\hat{Y}$ критериясының мағынасына байланысты. $\alpha' = 0,95$ сенімділік мүмкіншілігі тәжірибе нәтижесі бойынша сипатталады. Бұл жағдайда мүмкіншілік келесі түрге

$$P\left(\frac{\bar{Y} - tS_{кат}}{\sqrt{n}} \leq Y \leq \frac{\bar{Y} + tS_{кат}}{\sqrt{n}}\right) = \alpha',$$

айналады.

мұнда:

t – Стьюдент критериясы. Бұл жұмыста $n=4$.

Тәжірибелер нәтижелері 3-кестесінде көрсетілген.

Кесте 3 – Эксперимент нәтижелері

Тәжірибе нөмірі	Байқау нәтижелері		$\bar{Y}_u$	$Y_{iu} - Y_u$	$(\bar{Y}_{iu} - Y_u)^2$	$S_{кат}^2$	χ_1	χ_2
	Y_{u1}	Y_{u2}						
1	60	60,4	60,2	-0,2	0,04	0,8	-	-
2	59,5	59,9	59,7	-0,2	0,04	0,8	+	-
3	29,4	29,9	29,65	-0,25	0,0625	0,125	-	+
4	30	30,5	30,25	-0,25	0,0625	0,125	+	+
					0,205	1,85		

$$G = \frac{S_{max}^2}{\sum_1^n S_i^2}.$$

Дисперсияның бірыңғайлығы Кохрен G дисперсиясы бойынша тексерілді:

Тәжірибелер нәтижелерін талдау

Тәжірибелер нәтижелерін талдау кезінде, үшінші және төртінші тәжірибелерде дисперсия максималды мағына береді, яғни оны бірыңғайлыққа тексеру керек екендігі анықталды.

Егер Кохрена G критериясы кестедегі мағынадан кем болса, дисперсия бірыңғайлы болып саналады.

$$G_{есен} = \frac{0.125}{1.85} = 0.0675.$$

Есептелген мағына, кесте мағынасынан ($G_{табл.}=0,76$) кем, яғни сенімділік мүмкіншілігі 0,95 дисперсияда бірінғалы деп санауға болады. Дисперсияның бірыңғайлығы дисперсия тәжірибесін бағалауға – дисперсия ұдайы өндірістігіне мүмкіншілік береді.

$$S_{\{y\}}^2 = \frac{\left(2 \sum_1^n (Y_{iu} - \bar{Y}_u)^2\right)}{N} = \frac{1.85}{4} = 0.462.$$

Орташа $S_{\{y\}}^2$ қатесінің мөлшері параллельдік тәжірибе формуласымен анықталды:

$$S_{\{y\}}^2 = \frac{(S_{\{y\}}^2)}{n} = \frac{0.462}{n} = 0.231, S_{\{y\}} = \sqrt{S_{\{y\}}^2} = \sqrt{0.231} = 0.4806.$$

Регрессия коэффициенттерінің мағыналылығын тексеру

Регрессия коэффициентінің сенімділік интервалы оын мағынасының интервалы болып табылады $b_i + \Delta b_i$ ден $b_i - \Delta b_i$ дейін.

Егер абсолюттің мөлшер Δb_i сенімділік интервалынан артық болса, регрессия коэффициенті мағыналы болып саналады.

$S^2_{\{b_i\}}$ регрессиясының қателік коэффициенті дисперсияның сызықтық моделі үшін, келесі формула

$$S^2_{\{b_i\}} = \frac{S^2_{\{y\}}}{N} = \frac{0.231}{4} = 0.0578,$$

бойынша анықталады:

$$S_{\{b_i\}} = \frac{\pm \sqrt{S^2_{\{y\}}}}{N} = \sqrt{0.0578} = 0.2403, \Delta b_i = \pm t * S_{b_i} = 2 * 0.2403 = 0.4806.$$

Регрессия коэффициенттерінің салыстырмалы қате жіберілген Δb_i абсолюттік мөлшерін 0,95 сенімділік мөлшерімен мағына етіп санауға болады. Сонда, b_1, b_{12} коэффициенттерінен басқа коэффициенттер мағыналы болып саналады. Теңдеу мынадай түрде болады (4):

$$\hat{Y} = b_0\chi_0 + b_1\chi_1 + b_2\chi_2 + b_{12}\chi_1\chi_2 = 44.95 + 0.025\chi_1 - 14.9\chi_2 + 0.275\chi_1\chi_2 = 44.95 - 14.9\chi_2.$$

ТФЭ теңдеуінің адекваттылығын тексеру

ТФЭ теңдеуінің адекваттылығын тексеру мындай формула бойынша жүргізеді:

$$S^2_{ad} = \frac{\left(\sum_1^n n(\bar{Y}_u - \hat{Y})^2 \right)}{N} - K - 1$$

, мұнда: $N-K-1$ – кендік дәреже саны.

$\hat{Y}_u$ мағынасының есептеу қорытындысы 3.6. кестесінде көрсетілген. Квадратты ауытқу есептеу

$$S^2_{ad} = \frac{(2 * 0.04)}{4 - 2 - 1} = 0.08.$$

санының қорытындысы 3.7. кестесінде көрсетілген.

Модельдің адекватты гипотезасы Фишер критериясы бойынша тексеріледі.

$$F_{есен} = \frac{S^2_{ad}}{S^2_{\{y\}}} = \frac{0.08}{0.462} = 0.17, F_{кесте} = 7.71.$$

0,95 сенімділік мүмкіншілігі бойынша теңдеуді адекватты деп санауға болады, егер $F_{есен} < F_{кесте}$.

Кесте 4 - $\hat{Y}_u$ мағынасының есептеу нәтижелері

Тәжірибе нөмірі	b_0	$b_1\chi_1$	$b_2\chi_2$	$b_{12}\chi_1\chi_2$	$\hat{Y}_u$
1	44,95	-0,025	14,9	0,275	60,1
2	44,95	0,025	14,9	-0,275	59,6
3	44,95	-0,025	-14,9	-0,275	29,75
4	44,95	0,025	-14,9	0,275	30,35

Кесте 5 - Квадратты ауытқудың есептеу нәтижелері

Тәжірибе нөмірі	$\bar{Y}_u$	$\hat{Y}_u$	$\bar{Y}_u - \hat{Y}_u$	$(\bar{Y}_u - \hat{Y}_u)^2$	χ^1	χ^2
1	60,2	60,1	0,1	0,01	-	-
2	59,7	59,6	0,1	0,01	+	-
3	29,65	29,75	-0,1	0,01	-	+
4	30,25	30,35	-0,1	0,01	+	+

Тік шыңына шығу тәсілін жетілдіру

Жақсы жағдайлар жиынтығын (оптимум) іздеу

Адекватты сызықтық модельді алу тиімді параметрлердің $\hat{Y}$ табылу мүмкіншілігімен қамтамасыз етеді.

Ауыспалы тәуелсіз теңдеудің коэффициенті факторлар күшіне әсер етеді: коэффициенттердің сандық мөлшері көп болған сайын, фактор көптеген ықпал жасайды.

Оптимум аймағына қозғалыс тік шыңына шығу тәсілі арқылы жалғасады. Тәсілдің мағынасы, регрессия теңдеуін талдау негізінде факторлардың тәжірибелер сериялары құрылады. Эксперименттің мәліметтерін кестеде көрсетілген.

Градиент бойынша қозғалыс қадамы χ_1 маңызды факторы бойынша таңдалды. h' қадамының мөлшері $K_k=0,2$ см.

Егер коэффициент «+» таңбалы болса, жетілдіру параметрі артып отырады. Ал, егер «-» таңбалы болса, азайып отырады. Коэффициент мөлшері тиімді параметрінің өлшеріне және фактор үлесіне сәйкес.

Бұдан, χ_2 факторы χ_1 факторына қарағанда тікелей әсер етеді деген қорытынды жасауға болады. Теңеу үрдісті адекватты қылатынын, тексеру көрсетті. Сондықтан, бұл теңдеуді тиімді параметрлерді анықтауда қолдануға болады.

Тік шыңына шығу тәсілін жетілдіру, сипаттама сызықтық теңдеу болған кезде қолданылады. Тәсілдің мазмұны – теңдеу регрессиясы негізінде факторлардың әртүрлі мағыналары мен б кестесінде көрсетілгендей тәжірибелер серияларының шарттары құрылады.

Кесте 6 - Тәжірибелер серияларының шарттары

Түрлену деңгейі	Фактор		Жетілдіу критериясы
	K_k , см	$K_{к.тер.д.}$, см	
+1	12	7	
0	9	5	
-1	6	3	
Түрлену интервалы (E)	3	2	
Факторлардың кодталуы	χ_1	χ_2	
Тәжірибелер (жоспар 2^2)			
1	-	-	60,2
2	+	-	59,7
3	-	+	29,65
4	+	+	30,25
Регрессия коэффициенті b_i	0,025	-14,9	
$b_i E_i$	0,075	-29,8	
Өзгеру қадамы	0,2	0,3	
Ойдағы тәжірибелер	χ_1	χ_2	
5	11	5	61,0
6	11,2	5,3	61,2
7	11,4	5,6	61,4

$$\chi_{11} = \frac{(11-11.2)}{3} = -0.06, \chi_{21} = \frac{(5-5.3)}{2} = -0.15,$$

$$\chi_{12} = \frac{(11.2-11.2)}{3} = 0, \chi_{22} = \frac{(5.3-5.3)}{2} = 0,$$

$$\chi_{13} = \frac{(11.4-11.2)}{3} = 0.06, \chi_{23} = \frac{(5.6-5.3)}{2} = 0.15.$$

$$\hat{Y}_1 = 44.95\chi_0 + 0.025\chi_1 - 14.9\chi_2 + 0.275\chi_1\chi_2 = 44.95 + 0.025 * (-0.06) - 14.9 * (-0.15) + 0.275 * (-0.06) * (-0.15) = 47.35,$$

$$\hat{Y}_2 = 44.95\chi_0 + 0.025\chi_1 - 14.9\chi_2 + 0.27\chi_1\chi_2 = 44.95 + 0 + 0 + 0 = 44.95,$$

$$\hat{Y}_3 = 44.95\chi_0 + 0.025\chi_1 - 14.9\chi_2 + 0.275\chi_1\chi_2 = 44.95 + 0.025 * 0.06 - 14.9 * 0.15 + 0.275 * 0.06 * 0.15 = 42.7.$$

^

Жетінші тәжірибені орындап болғаннан кейін, (бкесте) үберілген сандар аралығында есептелді. Негізгі факторлардың мағыналық деңгейлері анықталды.

5-7 тәжірибелерді орындағаннан кейін, жетілдіру параметрінің максмалды мағынасы жетінші тәжірибеде байқалады. Жетілдіру параметрінің жоғары мағынасы бірінші, екінші және төртінші тәжірибелерде байқалады. Бұдан, тиімді факторлардың мағынасын ұсынуға болады:

$$Y = 60,2 \text{ егер } K_k=10,2 \text{ см, } K_{к.тер.д.}=4,65 \text{ см}$$

$$Y = 59,7 \text{ егер } K_k=9,7 \text{ см, } K_{к.тер.д.}=5,25 \text{ см}$$

$$Y = 59,0 \text{ егер } K_k= 11,0 \text{ см, } K_{к.тер.д.}=5,0 \text{ см}$$

$$Y = 59,2 \text{ егер } K_k= 11,2 \text{ см, } K_{к.тер.д.}=5,3 \text{ см.}$$

Y мағынасы үшін факторлардың әртүрлі түрлену дәрежесін талдай отырып, палуандара арналған спорттық киімнің конструктивті параметрларының екітиімді мағыналарын таңдауға болады:

$K_k=9,7-10,2$ см және $K_{к.тер.д.}=5,25-4,65$ см ($Y=59,7-60,2$)

$K_k=11-11,2$ см және $K_{к.тер.д.}=5-5,3$ см ($Y=61-61,2$)

Жетілдіру критериясының екінші түрі жоғары деңгейлі болып есептеледі. Біріншісі де жоғары деңгейде деп айтса болады.

Бұдан, конструктивті параметрлер мағынасы $K_k=10$ см және $K_{к.тер.д.}=5$ см қосымшалары палуандар спорттық киімдерін жобалауда тиімді екендігін анықтайды. Талдау нәтижелері бойынша, қарастырылған параметрлер арасында байланыс бар екендігі байқалады: кеуде қосымшасы артқан сайын, динамикадағы қолтық ойындысына арналған қосымша да артып отырады. Яғни, кеңдік қосымша аз болса, тереңдік қосымшасы да аз болады деген мағына.

Бұдан, келесі нәтиже шығаруға болады: базалық негіздің тиімді конструкция параметрлерін қолдану, адамның статикадағы және динамикадағы сәйкестігі бойынша иық бұйымдарының тиімді конструкциясын құруға болады, өлшем белгілерді бірыңғайлауға және бұйымды пішкенде материалдың шыңынын азайтуға болады.

1 Наурызбаева Н.Х. Исследование и оптимизация конструктивных параметров одежды по эргономическим показателям динамического соответствия: автореф. канд. тех. наук: 05.19.04. - М.: МТИЛП, 1981. – 25 с.

2 Криевиньш И.В. Совершенствование проектирования мужской верхней одежды на основе комплексной оценки ее качества: автореф. канд. тех. наук. - М., 1984. - 45 с.

3 Сурженко Е.Я. Теоретические основы и методическое обеспечение эргономического проектирования специальной одежды: автореф. ... докт. техн. наук. - М.: МГУДТ, 2001. - 49 с.

4 Айдынбекова Ж.Т. Совершенствования методики конструирования поясных изделий: дис. ... канд. техн. наук: - Алматы, 2008. – 117 с.

5 Ерманова Г.К. Исследование и разработка метода зонального комбинирования конструкций серий моделей женской поясной одежды: дис. ... канд. техн. наук: 05.19.04. – Алматы, 2005. – С. 185.

6 Наурызбаева Н.Х. Исследование и оптимизация конструктивных параметров одежды по эргономическим показателям динамического соответствия: автореф. канд. тех. наук: 05.19.04. - М.: МТИЛП, 1981. – С. 25.

7 Чубарова З.С. Методы оценки качества специальной одежды. - М.: Легпромбытиздат, 1988. – 161 с.

8 Ливанова Т.Е., Чубарова З.С. Совершенствование номенклатуры эргономических свойств и показателей качества специальной одежды.

Резюме

Были построены основные конструктивные параметры и технологические решения эргономических показателей структуры динамического соответствия.

С целью антропометрического соответствия при проектировании спортивной одежды была разработана методика структурного варианта по объективным данным.

Конструктивные прибавки используемые при построении спортивных изделий соответствует динамическим соответствиям и посчитаны по математической модели.

Summary

Are the main design parameters and technological solutions ergonomics of dynamic dispatch.

To match human centered design sportswear was metodika structural variants on objective data.

Constructive allowances used in constructing sports products corresponds to the dynamic mappings and counted on mathematical models.

ӘОЖ: 374,14.75,76

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЕЛЖАНДЫ ҰРПАҚ ТӘРБИЕСІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Б.Б. Атабекова – магистр, Абай атындағы ҚазҰПУ, аға оқытушы,

А.Саиын – 2-курс студенті, «Бастапқы әскери дайындық» мамандығы

Жастардың тәрбие мәселесі қоғам үшін әр уақытта өзекті болып келген. Өскелең ұрпақты тәрбиелеу міндетін мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі маңызды істердің бірі ретінде бүгін ұғыну қажет. Қай кезде де халқымыз өзінің болашағы – жастар тәрбиесіне көңіл бөліп отырған. Ұлт пен ұлыстың аманатын арқалаған жас өскінді тәрбиелеудің жолдары мен амалдары да сан тарау. Солардың ішінде шешуші рөл атқаратын тәлімі мен тәрбиенің бір түрі – жастарды патриотизм үлгісінде тәрбиелеу маңызды іс саналады.

Түйін сөздер: тәрбие, өнеге, гуманизм, дәстүр, патриот, ұлт, тәлім, болашақ, кемелдену

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық даму барысында саяси-идеологиялық, мәдени тұрғыдан жаңаруына сай жас ұрпаққа отансүйгіштік тәрбие беру үкіметіміздің жаңа стратегиялық бағдарламасының басым бағыттарының бірі болып саналады. Еліміздің географиялық

орналасуы мен ұлттық-этникалық ерекшелігіне орай жастарға халықтық дәстүрге негізделген бабалар рухына сай тәрбие жүйесін құру қажеттілігі қазақстандық білім саласының бір бөлігі болып табылады. Отанға деген сүйіспеншілік, оны жүзеге асырудың жолдары туралы айтылған тұжырымды ойлар жетіп артылады. Ертедегі грек және рим ойшылдарының (Платон, Цицерон, Аристотель т.б) еңбектерінде тәрбие идеялары көрініс береді. Ер Төстіктің қаһармандығын, Бекет атаның бойындағы әулиелігін, Исатай батырдың ел бастаған билігін, Сырым батырдың шешендігін, Б.Момышұлының батырлығын айтуға болады. Тамыры терең патриоттық тәрбиенің көзі ұлттық тарихымызда осылай жалғасып кете береді. Қазақ елінің ғасырлар бойы қалыптасқан отансүйгіштік тәлім дәстүрлерін, әдістері мен құралдарын жинақтап, оны бүгінгі оқушы тұлғасын қалыптастыруда ұтымды қолдану – уақыт талабы.

Н.Ә. Назарбаев “Қалың елім – Қазағым” жинағында “...Қазақстанда тұраты әрбір адам өзін осы елдің перзенті сезінбейінше, оның өткенін біліп, болашағына сенбейінше біздің жұмысымыз ілгері баспайды...” және “Біз қазақстандық патриотизмді Отанын, жері мен суын шексіз сүю, халқының өнеге-дәстүрін, әдет-ғұрпын, елдің тарихын құрмет тұту, мүддесін көздеп, бостандығы мен құқын қорғау, әр адамның күш-жігерін ел бірлігін нығайтуға, азаматтық татулықты баянды етуге және ұлтаралық татулықты тұрақтандыруға жұмсау” – деп атап көрсетті [4].

Қазақстан – көп ұлтты мемлекет. Демек, жас ұрпақтың бойында ұлттық патриотизммен бірге қазақстандық патриотизмді қалыптастыру ерекше маңызға ие. Қазақстанның әрбір азаматы ұлты мен дініне қарамай татулық пен бірліктің туын жоғары көтере білсе – патриотизмнің негізі сол болмақ. Елбасы өзінің “Тарих толқынында” кітабында: “Ұлттық бірліксіз патриотизм деген жансыз бірдене ғана болып қалады”, – деп ұлттық бірлікке ерекше мән береді. Бірлік пен татулықтың маңызына халқымыз да бейжай қарамаған. “Бірлік болмай, тірлік болмас”, “Төртеу түгел болса, төбедегі келер, алтау ала болса, ауыздағы кетер”, “Ынтымақсыз – ел оңбас” деп, жас ұрпақтың санасына сіңіріп отырған.

Б.Момышұлы “Патриотизм – Отанға деген сүйіспеншілік, жеке адамның аман-саулығы, қоғамдық, мемлекеттік қауіпсіздікке тікелей байланыстылығын сезіну, өзіңнің мемлекетке тәуелді екеніңді, мемлекетті нығайту дегеніміз – жеке адамды күшейту екенін мойындау, қысқасын айтқанда, патриотизм дегеніміз – мемлекет деген ұғымды, оны жеке адамның барлық жағынан өткені мен бүгінгі күнімен және болашағымен қарым-қатынасын біріктіреді” – деп анықтама берген [5].

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев билік партиясының алдына “Жас Ұлан” бірегей жастар қозғалысын және “Жас қыран” атты жаңа балалар ұйымын құру туралы тапсырма беруі жастар бойында патриотизмді нығайту болып табылады.

Мемлекет басшысы өз сөзінде “Бала тәрбиелеу – бұл ата-ананың ерекше азаматтық борышы. Біздің халқымыз “Баланың бас ұстазы – ата-ана” деп бекер айтпайды. Алайда кейінгі күні осы қағидадан шығып бара жатқандаймыз. Ауылда өскен балалар ата-ананың тәрбиесін білетін болса, қаладағылардың бәрі жұмысбасты болып, бала тәрбиесіне көп бара алмай жүр. Бұлай кете берсе, біз салтымыздан, тілімізден, ғұрпымыздан да ажырай беруіміз мүмкін. Ал баланың тілі ана тілінде шықса, бесігінде барлық қазақы тәрбиені сіңірсе, бойына ана сүтімен ұлттық қасиет дарытылса, сонда ғана отансүйгіштік болады”, – деді. Сонымен қатар Президент ана мен балаға мемлекеттік қолдаудың жақсы үрдіспен атқарылып жатқанын айта келе, бұл шараны болашаққа салынған сапалы инвестицияға теңеді. Президенттің айтуынша, мемлекеттік жастар саясатының негізгі мақсаты лайықты тұлға ретінде болашақ қазақстандықты тәрбиелеу болып табылады. Мемлекет басшысы жаңаша көзқарастың, жаңа серпіннің, жаңа өзгерістердің, жастар саясатындағы жүйеліліктің қажеттігін қадап айтты. Біз, жастар, шашыраңқы, бытыраңқы болғаннан ұтыламыз. Қазақстан жастарына бір қозғалысқа бірігетін уақыт келген сияқты. “Бір жағадан бас шығарып” ғана биік асуларды бағындыра аламыз. Мемлекеттігімізді нығайту, дамыту үшін ең алдымен барлық жастар ұйымы Елбасының ұсынысы аясында бірігу қажет.

Әлемдік дағдарыс өтеді де кетеді. Ал рухани құндылықтар қалады. Сол себепті бүгінгі ұрпақ білім мен мәдениетті меңгеруі тиіс. Елбасы еліміздің өркендеуіне негіз болған төрт басты тұғырды айқындады. Еркіндік, бірлік, тұрақтылық және осы факторлардың негізінде. Жастары жалын жүректі, өршіл намысты, биік рухты болса, ол елдің еңсесі биік болады» деп Елбасы жастарға сенім артты. Ұлттың кемел келешегіне, бүгінгі жас ұрпаққа артылар ең үлкен міндет – сананың түзу жолмен қалыптасуы мен білімділік, жан-жақтылық Қазақстан сияқты табысты елдің жастарына тән. Саннан сапаға көшер сәттің келгенін тілге тиек еткен Елбасымыздың салиқалы саясаты жастарды қашан да қияға жетелері хақ.

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың “Қазақстан-2050” Стратегиялық бағдарламасында: “Жастарды қазақстандық патриотизмге шығармашылық жағынан дамыған жеке тұлға ретінде тәрбиелеу қажет. Бүгіннен бастап ұлттық мінез-құлық, биік талғампаздық, тәкаппарлық, тектілік, білімділік, биік талғам, ұлттық намыс қасиеттерін сіңіріп қалыптастыруымыз керек”, [3] – деп ерекше мән беріп тоқталған болатын.

Бұлай екпін түсіріп айтуының өзі қазіргі еліміздің саяси-әлеуметтік, экономикалық тұрғыдан тәуелсіздікке жетіп отырған тәуелсіз мемлекеттігіміздің тұрақтылығын сақтап, оны болашаққа аманат етуді көздейді. Міне, осы тұрғыдан келсек, мемлекеттік дәрежедегі мәселе білім беру саласында патриоттық сезімде тәрбиелей оқыту мәселесінің өзектілігі әрқашан да маңызды болып қалмақ.

Ата-бабаларымыздың аманаты – азаттығымызға қол жеткізіп, егеменді ел болғанымызға, етек-жеңімізді жинап, әлемнің азулы елдерімен терезесі тең мемлекет болдық, осы жетістіктеріміз Ұлт лидері – Н.Ә. Назарбаевтың сарабал саясатының жемісі. Қазіргі Қазақстан тарихындағы қоғамдық өмірдің барлық саласында еліміздің тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың қосқан үлесі, атқарған маңызды рөлі бірден байқалып тұрады. Ол өз халқының да, шетел халықтарының да алдында Қазақстанның мүддесін қорғайтын, нағыз ұлттық көшбасшы ретінде танылды. Әлем танып, мойындаған Н.Назарбаев мұндай беделге мол ішкі қайраты, керемет ерік-жігері, табандылығы мен даналығының арқасында қол жеткізді.

Еліміз тәуелсіздік алғаннан бері біздің еліміз жан-жақты дамыды. Міне, Елбасы сарабал саясатының бір бағыты – жастар саясатын дамытуды маңызды орынға қойды. Елбасы жылдағы дәстүрлі Жолдауларында, келелі жиындағы сөздерінде жастарға аса көңіл бөлді. Жаңа ғасыр білімді жастардың тізгінінде. Н.Ә. Назарбаев еліміздің жоғарғы дәрежелі білім ордаларында Әл-Фараби атындағы «Қазақтың Ұлттық», Л.Гумилев атындағы «Евразия», «Назарбаев» университеттеріндегі дәрістері жастарға үлгі-өнеге болып табылды [1].

Жастардың сапалы білім алып, ғылымның тереңін игеруге, патриоттық тәрбиеге үлкен мән беруде. Себебі жаңа қоғам жан-жақты білімді де білікті жастардың үлесінде. Сондай-ақ Қазақстан бойынша интеллектуалды мектептерде білім беру сапасын өсіру арқылы әлемдік стандарттармен бірге дамытылуы қажет екендігін айқын көрсетті. Елбасының жастарға арнауының үлкен саяси және тарихи маңызы бар. Елімізде тоталитарлық жүйенің қыспағын көрмеген, коммунистік идеологияның шарпуына шалынбаған жаңа жас ұрпақ өсіп келеді.

Олар жаңа Қазақстанның болашағын жасайтын – жарқын жастар. Жастар – елдің болашағы. Ертеңгі күннің жарқындығы, сәулелі болуы соларға байланысты. Ұрпақ сабақтастығы – тарихи процесс. Әрбір жаңа ұрпақ өзімен бірге жаңа ахуалды қоса әкеледі. Бүгінгі күні жастар қоғамның қозғаушы күшіне айналды.

Жастар саясатына бетбұрыс жасалып жан-жақты даму үстінде. Еліміздің әлеуметтік-саяси, мәдени-рухани дамуы жарқын жастардың үлесінде. Сонымен, Тәуелсіздік алғаннан бергі уақыт ішінде Қазақстанның қол жеткізген маңызды жетістіктері мен құндылықтары қатарына жастар саясатының жүзеге асуы маңызды болып табылады. Біздің ұлтымыз мемлекеттік тұғыры, оның адами болмысы мен болашағы осындай терең тамырлы, өміршең қағидалардан бастама алғанда ғана қазіргі ұрпақтың өркениет құндылықтарын жоғалтпай, болашаққа нық адымдай алады. Тәрбиенің алға тартар талабы бүкіл адамзатқа ортақ. Жастарды тәрбиелей отырып, біз қоғамның дамуын жандандыра түсеміз. Егемен елдің негізгі мақсаты мен міндеті ұрпақ тәрбиелеумен жалғасады, өйткені ертеңгі жемісті тәрбие алған ұрпақпен тығыз байланысты.

Ұрпақ тәрбиесі – мәңгілік нәрсе. Халықтың ұрпақ тәрбиелеудегі тәжірибелері сол халықтың ой-тілегімен ұштасып келгендіктен озық үлгілерінің мәңгі сақталып, үнемі жетілдіріп, ұрпақтарға жалғасып отырылуына ғұламалар мен ойшылдар ерекше мән берген. Қазақ халқының ұрпақтар қамын ойлаған, жастарды жан-жақты салауаттылық пен парасаттылыққа тәрбиелеудегі тәжірибесі ерекше. Оның озық үлгілері инабаттылық, парасаттылық түрінде қалыптасқан.

Қазіргі таңда білім берудің әлеуметтік құрылымы маңызды элементтердің біріне айналып отыр. Дүние жүзінде білімнің рөлі артып, әр елдің өзіндік білім беру жүйесі тағайындалған. Қазақстан Республикасындағы үлкен өзгерістердің білім беру саласында қамтылуы маңызды іс-шара болып табылады. Осы орайда білім беруді дамыту тұжырымдамасы Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін жетілдірудегі маңызды құжат екендігі сөзсіз. Елімізде техникалық және кәсіби білім берудің тиімді жүйесі қалыптастырылуда. Үдемелі инновацияны дамыту және индустрияландыру бағдарламасы бойынша жаңа өндіріс орындары ауадай қажет.

Қазақстан Республикасындағы демократиялық қайта құрылулар қоғамдық өмірдің барлық салаларына, оның ішінде өскелең ұрпақтың тәрбие процестеріне де өз ықпалын тигізді. Қазіргі мемлекеттік саясаттың негізін тәрбиенің нақты мақсаты мен міндеттерін айқындау, жеке тұлғаның өзін-өзі анықтауын қамтамасыз ету мақсатында тәрбие кеңістігін үлгілеу, балалардың рухани-адамгершілігін қалыптастырып, оларды дербес өмір сүруге даярлау құрайды. Елді жаңғырту стратегиясын іске асырудың табыстылығы, ең алдымен, қазақстандықтардың біліміне, әлеуметтік және дене болмысы, көңіл-күйлеріне байланысты» деген елбасының сөзі баршамызға, әсіресе жастарға үлгі өнеге.

Жаңа ақпараттық технологияларды іздестіруге және оларды қолдануға бағытталған. «Тегінде адам баласынан ақыл, білім, ар, мінез деген қасиеттермен озады» деген ұлы ақын Абай сөзі барлық уақытта өз мәнін жойған емес.

Озық ойлы білімдар адамдар заманның, қоғамның дамуына, өзгеруіне өз үлесін қосады. Бүкіл өмір барысында іргелі қажеттіліктерді өтейтін, ашық жүйе ретіндегі ұлттық ойлауды қалыптастыратын тағылымды тәрбиеге тәуелді білімді қалыптастыру керек. Патриотизмнің қайнар көзі, ұлттар мен ұлыстардың бейбіт қатар өмір сүруінің кепілі болатын ұлттық тәрбие қоғамның әлеуметтік рухани құралы болып табылады. Патриоттық тәрбие – жастармен жүріп жатқан қазіргі жұмыстардың басым бағыттарының бірі. Қазақстан қоғамында патриоттық тәрбие деген ұғым – Отанға деген, өзінің халқына деген махаббат, адалдық, азаматтық және қоғам игілігі үшін қызмет ету деген сияқты түсініктер ретінде қалыптасқан. Қоғам тұтастығы, жастар арасындағы ынтымақтастықтың таяу болашағы, елдің интеллектуалдық және еңбек әлеуетінің дамуы мен ұдайы өндірілуі және мемлекеттің нығаюы талпынысы тек осында ғана болғандықтан жас азаматтар мен өскелең ұрпақтың құрылуы үшін патриоттық тәрбиенің маңызы өте зор екені ақиқат.

Өскелең ұрпақты тәрбиелеудегі өмірлік бағыттар мен идеологиялық құндылықтары туралы мәселе қазіргі кезде әрбір білім беру мекемелері үшін ең өзекті мәселелердің бірі болып отыр.

Тәрбие жұмысының мақсаты қашанда қоғамның объективті қажеттілігінен туындайды. Ал қазіргі Қазақстанның әлеуметтік қызметі – құндылықтар жүйесі мен идеялар өзгерістермен ерекшеленеді. Қоғам жоғарғы оқу орындарының алдына өз кәсібін жетік білетін және әлеуметтік қоғамдық қызметке толық араласа алатын жас мамандарды дайындау міндетін қойып отыр. Осыған байланысты жоғарғы оқу орындарындағы тәрбие жұмыстарының мақсаты – білімгерлерге өзінің қалаған мамандығына деген сүйіспеншілікті қалыптастыру мен адами құндылықтарды құрметтей білетін, креативті ұрпақ тәрбиелеу.

Оқу, ғылым мен тәрбие жұмысы – үздіксіз процесс, білім берудің негізгі формасы. Тек айына екі рет қана патриот болуға болмайды. Патриоттық тәрбиеге бірзділік тұрғысынан қарау қажет, мысалы білім алушы студент жастар өздерінің ұлы Отаны туралы тек білім алып, жан-жақты спорттық сияқты байқауларда сайысып қана қоймай, сондай-ақ қарым-қатынас жасайтын, ғашық болатын, нағыз патриотқа айналатын патриоттық бірлестіктер мен клубтарда неғұрлым көп шоғырлануы қажет.

Қазіргі кезде патриоттық рухты, сананы тәрбиелеу, табиғатты мәдениетті аялайтын гуманистік ұстанымға сүйеніп, білімді, рухани-адамгершілік қуаты мол, дені де, жаны да сау, әлеуметтік белсенді, әр уақытта ізгілікке ұмтылатын, жасампаз тұлғаны қалыптастырудың негізгі қайнар көзі болып отырған университеттің жастар ісі жөніндегі комитеті белсенді жұмыс істейді.

Бүгінгі өскелең талап тұрғысынан келер болсақ, қазақстандық патриотизмді қалыптастыру үрдісінде әрбір адамның мүдделік сезімі факторына ерекше назар аударған жөн. Ол үшін әрбір адамда, бүтіндей қоғамдық орта мүдделік сезімді ояту қажет, патриоттық қасиетті қалыптастыру деген сонда ғана шындыққа айналады.

Патриоттық тәрбие адамгершілік тәрбиесінің бір бөлімі бола тұра, рухани, қоғамдық-саяси, толеранттық, азаматтық, эстетикалық және т.б. гуманитарлық тәрбиенің басқа да жақтарымен тығыз байланысты.

Жас азаматтарды патриоттыққа тәрбиелеудің ерекшелігі – Қазақстан жастарын тәрбиелеу жүйесіндегі осы бағыттың орнын анықтайды. Бұл ерекшелікті білу, сондай-ақ тәрбиелеу жұмысының практикасында оны есепке ала білу. Білім жүйесінде патриоттық тәрбиені жүзеге асыруға және анық жоспарлауға мүмкіндік береді. Тәрбиелеуге кешенді тұрғыдан маңызды қарау принципімен қатар жүреді.

Сонымен бірге бар күш жастардың әлеуметтік талаптарына, жастардың өздерінің керек екендіктерін, қоғам үшін бағалылығын түсінуіне бағытталуы керек. Жастар шығармашылығы мен белсенділігіне деген әлеуметтік тапсырыс патриотизмнің құндылығын меңгеруге үлкен жағымды серпін береді, оның тиімділігін оқу, тәрбие, өзін-өзі тәрбиелеу мен өзін-өзі жетілдіру процестеріне ықпал етуін кенеттен арттырады.

Қазіргі Қазақстанның жастары – жаңа тәуелсіз мемлекетте туып-өскен, қанатын кеңге жайып, өркендеуге ұмтылған ұрпақ. «Ерім деп еңірейтін ел болмаса, елім деп еңірейтін ер қайдан болсын» демекші, Елбасымыз бен ел ағалары келешектің тұтқасын ұстар жас толқынға барынша қамқорлық жасап, қолдау танытуда.

Жаңа білімнің тізгінін ұстайтын еркін елдің ертеңгі шығармашыл кемеңгерлерін тәрбиелеу бесіктен, баланың нәрестелік шағынан басталып, үздіксіз даму барысында ғана қалыптасатыны белгілі.

Ұрпақ тәрбиесі – маңызды әлеуметтік-педагогикалық құбылыс. Себебі адамның болашақтағы барлық саналы өмірі оның бала күнінде алған тәрбиесіне байланысты.

Қазіргі қоғамдағы жариялылық жағдайында білім мен тәрбиенің ұлтымыздың озық дәстүрлері мен тәжірибелеріне негізделуіне айрықша ден қойылуы тиіс. Себебі, жаңашыл мектептерде педагогикалық

білім берудің мақсат-міндеттерін толық анықтау, білім мазмұнын жаңалау, оқытудың жаңа тиімді әдіс-тәсілдерін жетілдіру, жаңа мазмұндағы оқу-әдістемелік құралдар мен бағдарламаларды жасау республика ғалымдары мен көптеген ғылыми-зерттеу орталықтары назарында.

Қазақ халқы да бала тәрбиесіне қоғамдық мән берген. Оның аса жауапты қоғамдық мәселе екендігін мойындай отырып, халықтың әр түрлі әлеуметтік топтары бала тәрбиесінің мақсаты мен міндетін, оны іске асыру жолдарын өз мүддесіне сай, өзінше шешуге тырысқан.

«Отансыз адам – ормансыз бұлбұл» деген сөз тегін айтылмаса керек. Кез келген адамзат баласының дүниетанымын Отанға арналған идеялар құрайтыны талас тудырмайды. Ал саяси және басқа көзқарастар патриотизммен байланысты болған жағдайда ғана оның жеке тұлға үшін маңызы арта түспек.

Патриотизм деген не? Егер осы сөздің этимологиялық мағынасына сүйенсек, онда бұл «patris» деген латын сөзінен шыққан, сөзбе-сөз аударғанда «Отан» деген сөзді білдіреді. Осыған негізделіп, әртекті сөздіктер патриотизмді өз Отанына сүйіспеншілік пен жанқиярлық, оның өткені мен болашағы үшін мақтаныш, өзінің жеке және топтық мүдделерін елдің ортақ мүдделеріне бағындыруға әзірлік, атамекенді қорғау болып табылатын әлеуметтік сезім ретінде түсіндіреді.

Сонымен, патриотизм – кешенді рухани және әлеуметтік феномен, оған өз еліне деген сүйіспеншілік, оның тарихы мен мәдениетіне деген зор құрмет, өзінің күші мен қоғамның күштеріне деген сенім кіреді. Патриотизм – идеология және психология, саясат пен адамның Отанға деген ерекше, көтеріңкі, шын берілген қатынасын білдіретін қызмет. Ал қазақстандық патриотизмнің ерекше құбылыс екенін ескеру маңызды, өйткені Қазақстанның көп ұлтты халқының ортақ Отанға қатынасы жайында сөз болып отыр.

Патриотизм сезімі туа біткен сезім болып табылмайды, оны адам бойына дарыта білу керек. Бұл – күрделі, көп жоспарлы процесс. Оған тарихи сананы, яғни елдің батырлық және қайғылы оқиғаларын сараптап, елдің тарихына, мемлекеттік рәміздеріне, заңдарына, әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлеріне құрметпен қарау кіреді. Бұл процесс отбасы тәрбиесіне, күнделікті қолданылып жүрген дәстүрлерге, еліміздегі өмірдің деңгейі мен сапасына, әлеуметтік бағдарламалармен қанағаттандырылғандыққа, яғни адамның өз елін мақтан тұтуына мүмкіндік беретін барлық факторларға едәуір дәрежеде байланысты болады. Бұл жайында Елбасы Н.Ә. Назарбаев былай дейді: «Әрбір қазақстандық өзінің ұлттық тиесілігіне карамастан, Қазақстан – бұл оның құқықтары мен бостандықтарын қорғауға ылғи да дайын болатын, оның қанына сіңген туған мемлекеті екенін сезінуі тиіс. Тек осы жағдайда ғана қазақстандық патриотизм сезімін арттыру және тәрбиелеу үшін түпкілікті негіз пайда болады, тек осы жағдайда ғана отандастар қазіргі уақытта Қазақстан ретінде бүкіл әлемге әйгілі мемлекетке тиесілігі үшін мақтаныш сезімін байқайды».

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың “Қазақстан-2050” Стратегиялық бағдарламасында: “Жастарды қазақстандық патриотизмге шығармашылық жағынан дамыған жеке тұлға ретінде тәрбиелеу қажет. Бүгіннен бастап ұлттық мінез-құлық, биік талғампаздық, тәкаппарлық, тектілік, білімділік, биік талғам, ұлттық намыс қасиеттерін сіңіріп қалыптастыруымыз керек” [3], – деп ерекше мән беріп тоқталған болатын. Бұлай екпін түсіріп айтуының өзі қазіргі еліміздің саяси-әлеуметтік, экономикалық тұрғыдан тәуелсіздікке жетіп отырған тәуелсіз мемлекеттігіміздің тұрақтылығын сақтап, оны болашаққа аманат етуді көздейді.

Міне, осы тұрғыдан келсек, мемлекеттік дәрежедегі мәселе білім беру саласында патриоттық сезімде тәрбиелей оқыту мәселесінің өзектілігі әрқашан да маңызды болып қалмақ.

1 Н.Ә. Назарбаев еліміздің жоғарғы дәрежелі білім ордаларында Әл-Фараби атындағы «Қазақтың Ұлттық», Л.Гумилев атындағы «Евразия», «Назарбаев» университеттеріндегі дәрістері.

2 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан білім қоғамы жолында».

3 Н.Ә. Назарбаев Қалың елім – Қазағым” жинағында.

4 Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына арналған жолдауы “Қазақстан-2050” Стратегиялық бағдарламасы.

5 Бюлегенова Б.Б. Ұрпақ тәрбиесі – адами фактордың негізі «Ұлт тағлымы» наурыз, 2014 ж.

Резюме

В данной статье раскрываются вопросы о казахстанское патриотическое воспитание студентов являющиеся неотъемлемой составляющей культуры общества и культуры личности.

Summary

This article presents issues about the culture of interethnic communication students are an integral part of culture society and culture of the individual.

РЕКЛАМА И ТРЕБОВАНИЯ К ЕЕ СОЗДАНИЮ В СИСТЕМЕ ПОДГОТОВКИ СОВРЕМЕННОГО СПЕЦИАЛИСТА

Л.Б. Щерблюк – доцент КазНПУ им Абая кафедры дизайна ИИКиС

В статье рассматриваются вопросы подготовки специалистов по рекламе с учетом современных требований. В связи с подготовкой студентов по специальности «графический дизайн» перед нами, преподавателями, стоит очень не простая задача – подготовить высококвалифицированных специалистов в области рекламной индустрии, востребованных на рынке труда. Работа дизайнера по созданию рекламной продукции складывается из многих составляющих. Это, прежде всего, наличие серьезных знаний по основам рекламного искусства, развитие способности креативно мыслить, создать новую, оригинальную рекламную продукцию, которая оправдает издержки на ее производство.

Для решения этих задач имеется четкая система учебных дисциплин и продуманная методика преподавания, которая имеет конечной целью готовность к практической деятельности выпускников в рекламных бюро, фирмах, на производстве.

Ключевые слова: Реклама, творческий подход, системность, знания

Современное видение работы дизайнера над созданием рекламной продукции заключается в умении сформулировать креативную идею, на основе которой уже можно создавать новую рекламную продукцию, новый рекламный образ. Умение отвлечься от стереотипов, от того, что уже занимает решающие позиции, а значит, уже приелось, примелькалось и не имеет прежнего успеха. Но идея, творческая мысль не рождаются на пустом месте. Нужны серьезные знания основ рекламного искусства, широкий кругозор, владение современными компьютерными программами, знание основ тиражирования рекламной продукции и многое другое.

Реклама призвана действовать быстро, активно, рационально и позитивно. Для этого используются различные приемы создания рекламного образа, рекламного объекта.

Рассмотрим более подробно систему работы дизайнера над рекламной продукцией товаров и услуг.

Определив начальную установку: **для кого? на чем? где?**, начинается работа над рекламной продукцией. Рассмотрим более подробно начальную установку.

«**Для кого?»** Необходимо иметь данные о потребителе товара или услуг, которые будут рекламироваться. Возраст, социальную среду, увлечения, предпочтения и т.п. На основе этих знаний решаются, какие средства воздействия взять за основу, какое изображение или какой рекламный образ будет адекватен поставленной цели. Главная задача рекламиста – поиск потребителей новой продукции, а значит нужно определить мотивы и желания потребителей, удовлетворить эти желания и вызвать новые желания и потребности.

«**На чем?»** На основе знаний видов рекламного воздействия определяется носитель рекламной информации и вид рекламной продукции.

Телевещание (национальное, местное, кабельное):

- видео-клип;
- флеш-бек;
- заставка;
- объявление, бегущая строка;
- спонсорское упоминания «в пакете»;
- представительский фильм.

Радиовещание:

- аудио-клип;
- радио-спот;
- музыкальное Лого.

Журнальная и газетная реклама:

- форэскиз, лей-аут, оригинал-макет;
- икона;
- заставка.

Полиграфическая продукция:

- стикерс, листовка;
- постер, полупостер, календарь;
- флаерс;

Наружная реклама:

- билборд, лайт-бокс, остановки транспорта, бандмау;
- эры, троллы;
- пневмостенды и конструкции;
- фасадная композиция, малые архитектурные формы;
- витрины;
- городской транспорт, специальный транспорт.

Представительская и выставочная реклама:

- буклеты, проспекты;
- фирменный стайлинг, реклам-релиз, представительская папка;
- сувениры и униформа, акции, элементы делового стиля.

Партизанские способы рекламы:

- граффити;
- афиши, наклейки;
- ступеньки, колонны, консоли;
- слухи, юмор, сарказм.

После решения вопроса «для кого?» и «на чем?» определяется размер и форма изображения и текста на рекламных носителях.

Текстовая часть рекламы также зависит от вопросов для кого, на чем и где? Текст может быть очень кратким (слоган, девиз, логотип), если основной акцент ставится на изобразительный образ. Если же реклама имеет строгий деловой характер, то увеличивается роль текста и, естественно, его размер.

Содержательная часть рекламы состоит из различных объектов. Объект первичного ряда – это то, что бросается в глаза в первую очередь. Объекты вторичного ряда – это изображения или текст, которые выполняют роль фона, на котором происходит событие. Важно грамотно распределить акцентирование рекламных идентификаторов (рекламный образ, логотип, название фирмы, и др.), с учетом представляемых услуг.

Цветовое решение. Цвет активно влияет на восприятие человеком рекламной продукции. Все зависит от тех ассоциаций, которые вызывает тот или иной цвет. Использование сочетаний нескольких цветов требует соблюдения контрастности решения в черно-белом варианте для удобства восприятия рекламы. Реклама это не просто яркая картинка с названием определенного продукта, это, прежде всего, хорошо продуманные детали, ведь даже правильно подобранные цвета приносят, какой бы то ни было, успех продукции.

Техника исполнения рекламной продукции. Владение современными техническими средствами графики и знания по тиражированию рекламной продукции позволяют дизайнеру учитывать все тонкости в период проектирования.

Все выше перечисленные факторы очень важны в создании рекламы, но самым важным фактором является идейная сторона рекламы. Любая реклама имеет свою нацеленную на нее аудиторию. Значит надо знать запросы этой аудитории. Спортсмены или люди увлеченные спортом, молодые женщины и девушки, интересующиеся новинками косметики, пожилые люди, следящие за здоровьем, – все это разные слои потребителей товаров, а значит и реклама должна иметь различные формы решения. Различные формы подачи зрительного ряда и текстового содержания.

Восприятие информации только этими группами людей уже позволяет понять, как по разному специалисту по рекламе нужно подойти к созданию рекламы товаров и услуг для каждой из них. Пожилые люди не торопливы. Они могут спокойно рассматривать плакаты, прочитать текстовую часть. Молодежь в постоянном движении. Им достаточно взглянуть на иллюстрацию и понять назначение товара. Картинка и в первом и во втором случае играет роль активного притяжения внимания, а затем вступает в силу заголовков или слоган. Очень важно, чтобы изображение и слоган или текст имели четкую смысловую согласованность, иначе вся информация затруднена для восприятия.

Роль иллюстрации и текста меняется в зависимости от назначения товара и от его новизны. Особенно важна текстовая реклама для новых, только что внедряемых товаров, где нужны подробности нововведений и преимуществ. Но, все-таки, наиболее эффективными являются рекламы с использованием изобразительного и текстового приемов. В случае хорошо известного бренда можно ограничиться изображением и логотипом.

Эффективность рекламы во многом зависит от умения воздействовать на потребителя. Знание методов воздействия позволяет рекламистам более грамотно выстроить систему работы. В своей книге « Рекламисту о дизайне. Дизайнеру о рекламе» Сергей Пронин дает неоценимые советы по практической работе. Очень полезно ознакомиться с книгой «Искусство создания рекламных объявлений» Тома Хьюза.

Многие авторы сходятся во мнении, что к методам воздействия можно отнести такие приемы рекламы как: «утвердительные высказывания», «выборочный набор информации», «использование слоганов, лозунгов, девизов», «концентрация на нескольких чертах и особенностях товара и услуг», «дополнительное свидетельство» – свидетельство может быть обезличенным или с указанием конкретных уважаемых и знаменитых лиц, «победившая сторона» указывающая количество людей, выигравших или довольных результатом этого товара, «использование авторитетов», «сравнение» – разумное и рациональное сравнение с аналогичным товаром, но тактичное, не унижающее достоинств других товаров и др.

Не только знания основ рекламного искусства являются залогом успеха в работе дизайнера. Очень важным фактором в создании рекламной продукции является ее новизна, свежесть идей, умение креативно мыслить. Эти качества необходимо в себе развивать. Для этого существует определенная методика. Замечать интересное, странное, почти нереальное в простых вещах и событиях, не бояться показаться смешным, самостоятельно думать, оттачивать свои идеи, воспринимать критику позитивно, как основу для самоанализа своих ошибок и промахов, быть смелым и дерзким – вот тот путь саморазвития рекламиста. Вот только небольшая часть советов, данных в книге Сергея Пронина «Рекламная иллюстрация: креативное восприятие» глава 4, которую советую внимательно прочитать.

И в заключении этой небольшой статьи хочется пожелать начинающим дизайнерам постоянно учиться, знакомиться с новинками спец литературы, брать на вооружение все достижения компьютерной технологии в решении практических задач, развивать в себе качества, необходимые для решения творческих задач.

1 Сергея Пронина «Рекламная иллюстрация: креативное восприятие». Книга первая. 2002 г. www.Prodesing.ru

2 Пронин С. «Рекламисту о дизайне. Дизайнеру о рекламе» Книга вторая. 2003 г. www.Prodesing.ru

3 Том Хьюз «Искусство создания рекламных объявлений».

Түйін

Мақалада маманның дайындығының сұрақтары жарнамаға есебімен қазіргі талаптардың қарастырылады.

Summary

In the article the questions of preparation of adsmiths are examined taking into account modern requirements.

УДК: 37.04,012

СПЕЦИФИКА ПОСТАНОВКИ УЧЕБНОГО НАТЮРМОРТА В СИСТЕМЕ АКАДЕМИЧЕСКОЙ ЖИВОПИСИ

С.Н. Коротин – доцент кафедры живописи художественно-графического факультета
КазНПУ имени Абая

Процесс создания натюрморта начинается задолго до его практического выполнения. Преподавателем обдумывается содержание будущей постановки. Определяется четкая учебная задача с учетом возможностей студентов, их умений и навыков. При постановке учебного натюрморта соблюдаются основные педагогические принципы – наглядность, доступность, последовательность, систематичность подачи материала. Выбирается сюжет, т.е. создается определенный образ натюрморта в воображении преподавателя. Необходимо помнить, что предметы в натюрморте должны быть организованы тематически, иметь смысловую связь и решать определенные задачи. Написание натюрморта способствует развитию у студента следующих навыков и умений: владение основами композиции; знание основных законов перспективы; грамотное использование пропорциональных отношений; правильное применение тона и цвета; умение передать конструктивные особенности и материал изображаемого предмета; умение передать характер освещения, тональное и цветовое своеобразие постановки; владение художественными материалами и живописными приемами.

Ключевые слова: натюрморт, искусство, навык, умение, художник, знание, студент

Натюрморт составляется из предметов, которые подобраны тематически, связаны смысловым содержанием и несут в себе определенную идею. При постановке натюрморта часто можно видеть серьезные ошибки, которые влияют на ход выполнения всей работы. Это случайно подобранные предметы, не соответствующие теме, перегруженность или, излишняя простота предметов, непродуманность освещения, отсутствие ритма, сложность формы предметов, дисгармония предметов по цвету, форме или фактуре, несоответствие фона к выбранным предметам, отсутствие явно выраженного центра композиции, несоблюдение пропорций, повторение однообразных форм, перегруженность при формировании складок. Все эти промахи ведут к тому, что студенты теряют интерес к постановке, не могут осуществить правиль-

ное выполнение работы, не понимают цели и задачи направленные на усвоение материала и выработку навыков мастерства.

При постановке учебного натюрморта должны решаться такие задачи как: передача ритмического расположения форм, расстановка цветовых акцентов, сопоставление по особенностям пластики формы предметов, по светлотному и хроматическому контрастам, выявление объемных форм светотенью и, главное, на обучение целостному видению группы предметов в их тоновом и композиционном единстве. Живописная задача в натюрморте может заключаться в установлении различий в цветовых характеристиках в пределах постановки, подобранной в одном колорите (теплом, или холодном) в светлой или темной гамме. Это помогает развитию способности достигать колористической цельности. Для каждой постановки продумываются свои учебные задачи. Подбирая предметы для составления натюрморта нужно учитывать следующее: все они должны быть собраны сообразно смысловому значению и увязаны между собой, т.е. объединены тематически, близки по своему практическому назначению и нести в себе определённую идею. Необходимо учитывать их размеры, форму, материал, цвет, чтобы составить гармоничную композицию. В учебных натюрмортах используются предметы быта. К примеру: разнообразная посуда (кувшины, крынки, вазы, кружки, горшки, подносы), различные предметы домашнего обихода, старинные или современные (утюги, прялки, часы, керосиновые лампы, книги). Кроме предметов обихода используются драпировки, отличающиеся по цвету, тону и рисунку. Богатый выбор овощей, фруктов, ягод; всевозможные мелочи, такие например, как монеты, трубки, веера; даже необычные, казалось бы, на первый взгляд, вещи, вроде скомканного газетного листа, ширмы, старой коробки. Такой широкий выбор предметов позволяет сравнивать и сопоставлять пропорции и особенности формы одного предмета с другим, что помогает постепенному раскрытию существенных особенностей натуры. Большую роль играет и фактура предметов. Прозрачное стекло, игра его граней, блеск металла, шероховатость глины, мягкость драпировок и другие свойства поверхности, могут помочь в создании художественного образа. Для преподавателя важно иметь собственную обширную материальную базу, собранную из различных предметов разнообразных по фактуре, объему, цвету, из различных материалов (глина, металл, стекло, дерево, ткань). Из большого количества предметов легче собрать интересную, цельную, продуманную и гармоничную постановку.

Когда предметы будущего натюрморта отобраны, приступают к поиску композиционного решения. Находят место для каждого предмета, выделяют наиболее значительный из них по величине или наиболее яркий по цвету, помещая его в центре композиции. Размещение остальных предметов подчиняется главной мысли композиции. Предметы перемещают в пространстве до тех пор, пока не будет найден нужный вариант в решении характера освещения, пространства, цветовой гармонии всей группы, выражающий главную мысль постановки, выявляющий живописные качества предметов, красоту и своеобразие их форм, материала и т.д. Подбор предметов также определяет и цветовой строй, который может быть ярким, красочным, спокойным, теплым или холодным. Подбирая драпировки для постановки, нужно помнить о том, что они должны соответствовать общему замыслу и не вносить диссонанс. Ставить натюрморт нужно просто, естественно, соблюдая некоторые правила: не ставить предметы в один ряд, создавать плановость и глубину пространства, не сбивать предметы в кучу, но и не ставить далеко друг от друга. Линии предметов должны быть разными по наклону, создавая ритм и движение. В организации композиции используют различные виды ритмов – линейные, тоновые, цветовые. Ритм организует изображение. Заложенный в структурную основу натюрморта, он создает зрительный каркас, который руководит нашим зрительным восприятием. Сопоставляя одни элементы постановки с другими, мы выделяем главные из них и сосредотачиваем на них внимание. Однако не любая повторяемость может создать нужный в композиции натюрморта ритм. Излишне назойливое нагромождение ритмов усложнит композицию, сделает ее сухой и маловыразительной. В связи с этим следует избегать нарочитой расстановки предметов. Зритель не сможет спокойно воспринимать группу, если светлые предметы (или пятна) через один будут чередоваться темными. Такое чередование вносит пестроту и дисгармонию в общую тоновую гамму. Это относится и к цветовым построениям. Надо создавать гармонично организованный ритм, делать мягкие переходы от одного элемента к другому. Особую роль играют контрасты. Произведение, построенное на еле заметных колебаниях света и тона, без определенных, акцентирующих внимание зрителя «вспышек», кажется однообразным, монотонным, лишенным живописной выразительности. Резко звучащие контрасты (масштабные, тоновые) создают напряжение, динамику. В противоположность симметрии, динамическое изображение строится на резких сдвигах центра композиции с оси картинной плоскости. В этих случаях ритмы направлены на достижение зрительного равновесия масс. В натюрморте важна цельность, продуманность. Собранные в одну группу предметы должны составлять гармоничную

композицию подчиненную композиционному центру. Сопоставляйте большие и малые формы, белое и темное, разные по форме предметы. На заднем плане, как правило, ставятся крупные предметы, имеющие простую лаконичную форму, не разбитую мелкими деталями. Они воспринимаются относительно переднего плана, как уходящие вглубь. Из-за чрезмерно активных по тону и фактуре предметов, поставленных на задний план, студенты могут не справиться с поставленной задачей и не сумеют правильно «увести» их, тем самым показав пространство. На переднем плане устанавливаются более мелкие и низкие предметы. Тщательно и детально прописанные, они зрительно выступают вперед и притягивают наше внимание. Мелкие предметы на переднем плане подводят зрителя к центру композиции. Располагая композиционный центр, как бы условно, на втором плане, мы зрительно раздвигаем пространство в глубину. Это позволяет компоновать остальные части натюрморта, используя разные возможности их соединения с центром. Продумывая сюжет и композиционную схему учебной постановки, преподаватель должен помнить, что она может быть статичной или динамичной. Статичная композиция формируется прямыми горизонтальными линиями или слегка наклонными. В таких постановках создается впечатление покоя. Статичные постановки организуются по принципу подчинения какой-нибудь геометрической форме. Состояние покоя характерно также для симметричных композиций. В таких натюрмортах части уравновешены по массам, тону и даже форме. В них, как правило, композиционный центр совпадает с геометрическим и одна часть почти зеркально похожа на другую. Натюрморты с такой композиционной схемой тяжело организовать, они скучны для студентов. Статичные постановки чаще ставятся в начале обучения, когда ещё не нужно решать сложные пространственные задачи. Более интересными и эмоциональными для восприятия считаются динамичные постановки с явно выраженным движением в композиции. Если линии в композиционной схеме натюрморта устремлены вглубь постановки, взгляд движется вслед за ними, и таким образом, легче передавать пространство. Движение в натюрморте также можно передать, если использовать одну или несколько диагональных линий в расположении предметов. Причём, это могут быть как предметы, так и драпировки. Наш взгляд привычнее движется слева на право, как мы читаем. Это также учитывается при постановке натюрморта. В учебных натюрмортах, грамотно поставленных преподавателем, глаз не должен хаотично прыгать с одного предмета на другой. Если расположить предметы и складки драпировки так, что они будут находиться на условно замкнутой линии, глаз будет направлен по ней скользить, повторяя её движение. При этом наш взгляд непроизвольно будет останавливаться на каждом предмете, позволяя его подробно рассмотреть и полюбоваться. На начальном этапе выбирают простые по форме, разнообразные по цвету, материалу, соразмерные друг другу предметы. Натюрморты из двух-трех предметов быта ставятся относительно легко. Основную трудность представляет построение пространства, которое не должно быть глубоким (обычно из трех планов). Создать впечатление глубины и объема в живописи можно еще на этапе обдумывания постановки. Ближе воспринимаются предметы, теплые по цвету, яркие, контрастные, детально проработанные. Холодные, нейтральные и обобщенно прорисованные воспринимаются относительно первого плана как уходящие в глубину. Удачно пишутся предметы с гладкой поверхностью, хорошо принимающей рефлекс окружающей среды, но надо избегать слишком бликующую керамику, живопись такой поверхности требует опыта и цельного видения формы. Трудны в изображении вещи из пластмассы и матовые неглазурованные, их сложнее вписать в среду натюрморта из-за слабо видимых рефлексов. Более трудными для написания считаются предметы, форма которых раздроблена мелкими деталями, украшениями и трудно воспринимается по конструкции. Натюрморт помещается на каком-нибудь фоне. Фон подбирается в соответствии с замыслом преподавателя для лучшего решения учебных задач. Обычно берут гладкий, спокойный, нейтральный фон (стена, картон, ткань), который способствует объединению предметов. Либо, наоборот, делается контрастный фон для того, чтобы подчеркнуть объем предметов. В учебной постановке фон не должен быть активнее предметов. В первых натюрмортах лучше применять нейтральные тона: сероватые, серовато-зеленые, серо-голубые. Особенность нейтрального фона в том, что на него сильно действуют оттенки предметов натюрморта, и если его писать одним локальным цветом, например серым, то фон будет казаться чужим рядом с предметами. Велика роль драпировок, служащих не только условным фоном, но и помогающих связать предметы постановки. Складки и направления драпировок лучше уложить так, чтобы они замыкали изображенное пространство, направляли взгляд зрителя к центру композиции. На начальном этапе обучения для фона берем разные по цвету и тону драпировки, сочетая их таким образом, чтобы они помогли построить пространство в натюрморте. Собранные в одну группу, эти предметы должны составлять единую гармоничную композицию, подчиненную композиционному центру, смысловому и сюжетному замыслу. Если основной предмет (или группа предметов) в натюрморте смещен в какую-то из сторон, то с противоположной стороны необходимо увеличить свободное

пространство и в противовес поставить более мелкие предметы или разместить активные складки драпировки. Но, рядом с крупными вещами не желательно располагать слишком мелкие предметы. Нужны какие то промежуточные по величине предметы. В уравновешенности натюрморта имеют значение не только массы предметов, но и их тон. Маленький, тёмный объект может уравновесить большой, но более светлый по тону. Преподаватель при постановке натюрморта учитывает, что одинаковые по высоте предметы должны быть разными по форме или цвету и ставить их надо на разный уровень, чтобы избежать однообразия. По мере усложнения учебных задач возникает необходимость постановки натюрморта в разных уровнях (выше или ниже уровня глаз), делаются составные многоуровневые постановки.

Для каждого натюрморта надо искать наиболее подходящее освещение. Одни и те же предметы при разном освещении воспринимаются неодинаково. Освещение может быть естественным, искусственным или смешанным. Учебные натюрморты, как правило, пишутся при естественном освещении, но надо помнить, что такие натюрморты сильно зависимы от погоды и времени суток, поэтому следует придерживаться одного и того же временного промежутка. Преподаватель находит наиболее выразительное освещение в зависимости от поставленной цели. Наиболее удобным считается верхнее боковое освещение. Именно при нём лучше читается объём предметов. Устанавливая источник света, следует подобрать наиболее удачное расстояние от него до натюрморта. Приближение источника света к натуре усиливает контрасты светотени, высветляет рефлексы. Освещение от естественного источника света (окна) более мягкое, а от искусственного (софита, лампы) более контрастное, резкое. Следует помнить также о тенях, падающих от предметов на плоскость и друг на друга. Они должны гармонично вписаться в единое тоновое решение натюрморта. Слишком резкие и тёмные пятна теней могут испортить целостность постановки, нарушить композиционное равновесие. Можно поставить натюрморт и против света, например, на подоконнике. Предметы тогда будут смотреться силуэтом, и, подбирая их для такого натюрморта, особое внимание следует уделить их форме. При освещении спереди (лобовом) тяжело выявить объём предметов, поэтому в учебных постановках такой вид освещения лучше не использовать. Такое освещение используется для написания натюрмортов в декоративной манере письма.

Окончательным этапом работы над постановкой является внимательный анализ композиции. При этом необходимо рассмотреть натюрморт с разных точек, найти несколько удачных вариантов написания работы. Желательно сделать несколько зарисовок или набросков этюдного характера, уточняя окончательное расположение предметов, расставляя правильные акценты, формируя направление складок и обобщая всю постановку в целом. Уточняется выбор формата и его размер (квадратный, вертикальный, горизонтальный), подбирается материал исполнения. Такой подход к организации занятий, несомненно, будет способствовать лучшему усвоению материала студентами, повышению их интереса к учебной дисциплине, а также будет способствовать развитию их творческих способностей.

1 Выборнова Г. Роль освещения в натюрморте. - Художник; 6. 1984.

2 Кантор А.М. Предмет и Среда в живописи - Советский художник.

3 Пучков А.С., Триселев А.В. Методика работы над натюрмортом - Просвещение, 1982.

4 Шитов Л.А., Ларионов В.Н. Живопись - М.: Просвещение.

Түйін

Бұл мақалада натюрморт қойылымына байланысты мәселелер қаралған.

Summary

The article describes the solutions to the still life set up problem.

УДК: 374. 14.91

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА ЗНАНИЙ В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Ж.Б. Шарипходжаева – магистр, ст. преп, КазНПУ имени Абая

В данной статье рассматриваются педагогические особенности самооценки взрослых в учебном процессе. Даются определение научно-категориального аппарата проблемы исследования.

В заключении Государственного стандарта высшего образования Республики Казахстан указано, что новый социальный заказ общества определен в виде требований к уровню подготовки выпускников высших учебных заведений, в свою очередь он нацелен на изменение учебных программ, а также введению новых технологий обучения, направленных на усвоение навыков, соответствующих современным требованиям, на повышение качества знаний студентов. Отсюда следует, что в образовании, нацеленном на результат, на повышение качества знаний и формирование ключевых компетенций, возникает необходимость применения информационных технологий.

Ключевые слова: знания, студент, формирования, педагог, инновация, технология, процесс, практика

Инновационная технология – процесс организации активности и развития управления. Инновационная технология обучения – выбор педагога с обучающимися методов и способов, в результате чего фундаментально меняется мотивация студентов к учению [1].

В результате педагогического новшества и единства динамики осуществляется усвоение педагогическим сообществом инновационных технологий и эффективное использование их на практике научно - обоснованного обучения. Инновация в образовании по структуре является комплексной деятельностью. Конкретно: появление произведения, его усвоение, распространение новизны и внедрение в практику, создание педагогического новшества, а также его усвоение педагогическим объединением, внедрение в практику и использование. Инновационный процесс, начиная с открытия новшества и внедрения его в практику, продолжается до его реализации. К инновационным технологиям относятся: личностно-ориентированное, интеграционное, информационное, дистанционное, развивающее, модульное обучения. Среди них мы решили рассказать об интеграционной и информационной технологиях [2].

Интеграционная технология – процесс связи и интеграции наук. Интеграция мирового образовательного пространства – тенденция сближения мировой образовательной системы в целях создания единого образовательного пространства. Сегодня это в нашей стране характеризуется вхождением высших учебных заведений в Болонский процесс с переходом в кредитную систему обучения в мировом образовательном пространстве. Казахский национальный педагогический университет им.Абая с 2004 года перешел в кредитную систему обучения. В связи с переходом в кредитную систему обучения в названном университете по нескольким специальностям бакалавриата, магистратуры, докторантуры подготовлены государственные общеобязательные стандарты, типовые учебные планы и программы, учебно-методические комплексы, электронные учебники и внедрены в педагогический процесс. В университете по 38 специальностям готовятся магистранты. Интеграция схожа с понятием собирать, но собирать – это логический процесс перехода от индивидуального к общему, а интегрирование характеризуется появлением нового качества. Итак, интеграционная технология – это объединение содержания, нахождение центрального направления, обновление его в содержательном плане, значит она помогает найти общие основы сближения предметных знаний. Доказательством этому можно считать интегрирование в высшем учебном заведении методик изобразительного искусства и трудового обучения, и преподавание их в качестве дисциплины «Художественный труд». Технологию интеграционного обучения можно эффективно использовать и в преподавании других дисциплин, например, в обучении языка и литературы и др.

В связи с новой ролью информации в современном мире процесс информатизации общества является одним из важных направлений мирового научно-технического прогресса. Основная цель информатизации образования в Республике Казахстан на сегодняшний день – повышения качества национального образования путем создания единого образовательного информационного центра на основе применения мультимедийных технологий в качестве одного из современных информационных технологий.

Одной из сложных вопросов в педагогике высшей школы является оптимизация студентов в будущую специальность, развитие профессиональных навыков, об образовании сказано: «Главный критерий проведения реформы образования на должном уровне – достичь такого уровня подготовки специалистов, чтобы каждый гражданин нашей страны, получивший необходимые знания и навыки, был бы востребованным в любом государстве мира» [3]. В связи с целью соотнесения образовательной системы с передовым мировым новшеством обучения, перед высшими учебными заведениями стоит задача внесения проблем качественного изменения.

В начале XX века Ж.Аймауытов сказал: “Если ребенок, после окончания школы, на мир, на жизнь других и на свою жизнь будет смотреть умными сознательными глазами - это и есть конечная цель образования. Школа должна в этом направлении стать сильной основой совершенствования ребенка” [4]. Отсюда можно сделать вывод, что идея автора жизненна, значит, учитывая то, что сегодняшний школьник – завтрашний студент, необходимо обеспечить реализацию задач по направленности содержания высшего образования к общечеловеческим ценностям, по созданию образования на принципах личностно-ориентированного, результативно-творческого обучения.

Век информационной цивилизации требует перехода от компьютерной грамотности к информационной грамотности. В результате чего реализуется цель перехода к информационной культуре. Главная задача информатизации процесса обучения – формирование информационной культуры личности. Информационная культура – особое мышление, необходимость соответствия требованиям современного информационного общества. Главная задача информатизации процесса обучения – формирование информационной культуры личности.

Информационная культура – компьютерная грамотность, информационная коммуникативность, усвое-

ние диалогического режима, эффективная реализация поиска необходимой информации. Поэтому главной задачей образования в высшем образовании нынешнего времени является воспитание компетентной личности, конкурентоспособной, готовой усвоить национальную культуру, знания разного направления, в информационном пространстве ловко и быстро действующую, усвоившую новые информационные технологии.

Компетенция с этой точки зрения – способность эффективно решать проблемы и задачи, возникающие в ежедневной жизни человека. М.М. Чошанов, рассматривая компетенцию как взаимосвязь знаний, умений и навыков, предлагает следующую формулу: скорость применения знаний + целесообразность методов + критическое мышление [5].

Можно сделать заключение, **что информационная компетенция** – это способность применения возможностей информационно-коммуникативных технологий в решении проблем обучения, быта и задач профессионального направления. В связи с ускоренным развитием информационно-коммуникативных технологий использование термина «информационно-коммуникативная компетенция» является эффективным. Информационно-коммуникативная компетенция – способность человека решать любые проблемы и задачи, используя компьютер, информационные оборудования и телекоммуникации.

В заключении информатизации системы образования Республики Казахстан указано: основная цель информатизации всех уровней образования – система взглядов, определяющая задачи, пути, механизмы и направления.

Информационная технология обучения – комплекс производственных процессов в технологическом перечне, программно-техническое оборудование, математические и кибернетические способы, обеспечивающие сбор, хранение, переработку и перевозку информации на основе современной компьютерной техники.

Информатизация образования состоит из нескольких этапов:

I этап: всеобщее усвоение современных информационных технологий – открытие компьютерных классов, усвоение телекоммуникативных средств, интерактивной системы, базовых фактов, программно-оборудования путем специальной подготовки преподавателей и студентов.

II этап: активное внедрение современных информационных оборудования в традиционные предметы обучения, пересмотр содержания знаний, программное обеспечение, компьютерные курсы.

III этап: фундаментальная перестройка непрерывного образования, дистанционное обучение, изменение методологических основ обучения.

Студентам необходимо усвоить инновационные технологии: телеконференции, электронную почту, электронные учебники, мультимедийные системы. По системе кредитного обучения увеличивается индивидуальная, персональная, коллективная работы, меняется форма организации учебного процесса. Внедрение современных информационных технологий в учебный процесс кардинально меняет функции преподавателя, потому что он и исследователь, и программист, и организатор, и советник, также он не только принимает знания студентов, но и учит принимать персональное решение в разных жизненных ситуациях.

Эффективность внедрения информационных технологий в процесс обучения:

- Возможность проведения учебного процесс в зависимости от уровня подготовки, способности, своеобразных способностей, интересов и потребностей студентов;

- Склонность познавательных действий студентов к самостоятельности, поиску;
- Возможность повышения и совершенствования стремлений студентов к самообразованию;
- Усиление межпредметных связей в обучении, комплексное обучение явлений и событий;
- Повышение приспособленности процесса обучения, готовность применять их на практике;
- Возможность изменения форм и методов организации самостоятельных работ студентов.

Мультимедийную технологию рассматриваем как структурное подразделение информационной технологии.

Мультимедийные технологии – способы подготовки электронной документации с видео и аудиозаписями, разнообразными мультипрограммными возможностями под управлением интерактивного программного оборудования.

Мультимедиа влияет на повышение роли инновационных решений и научных знаний как источника информационных новостей, рассматривает возможности роста технологий и создания новых интеллектуальных технологий. Мультимедиа как технология открывает пути для свободного интегрирования информационного общества к мировому культурному процессу, позитивно влияет на поиск различных впечатляющих форм и методов саморегулирования. Анализ исследований о мультимедийной технологии в педагогической науке позволил выделить общие правила:

- Усвоение студентами системы применения мультимедийных технологий;

- Знание студентами механизма реализации применения мультимедийных технологий;
- Знание методов совмещения традиционных и интерактивных методов;
- Умение самостоятельно выбирать мультимедийные технологии по характеру работы.

Учитывая эти возможности, в Казахском национальном педагогическом университете материальная база в достаточном объеме оборудована разнообразными информационными источниками, необходимой компьютерной техникой для обучения созданию электронных учебников, предусматривается широкое применение мультимедийных технологий в образовательном процессе. Итак, наша основная задача – усовершенствовать педагогическую систему, если быть точнее, для усиления профессиональной подготовки студентов университета по специальности «Информатика» планируется обеспечить учебными программами дисциплин по выбору, специальных курсов; дидактическими и методическими материалами, сессиями, учебно-методическими комплексами, специальными учебными пособиями, позволяющими эффективно проводить занятия по созданию и применению электронных учебников. При создании электронных учебников учитывалось следующее:

- Формирование базовых знаний студентов по созданию и применению электронных учебников;
- Вариативность процесса обучения преподавателей созданию электронных учебников, касающихся разных информационных и телекоммуникационных технологий;
- Подготовка будущих учителей для оценки качества создаваемых и применяемых электронных учебных пособий.

Исследователь, читающий лекции студентам по специальности «Информатика», по своей научно-исследовательской работе, применяя мультимедийные технологии в совместной работе студентов и преподавателей, а также направляя студентов проводить самостоятельную поисковую работу, дипломную работу довел до создания электронных учебников. В самостоятельной работе студентов учитывалась главная особенность мультимедийных технологий – системы, направленной на ценности, а также соответствие образцов самостоятельных работ студентов в созданных электронных учебниках целям обучения и преподавания дисциплин в высшем учебном заведении.

Содержание создаваемых электронных учебников состоит из следующих разделов: введение, структура компьютера, рабочий стол, счетная доска, графический редактор paint, текстовый редактор Word, запись звуков, Media Player, Internet Explorer, Тест, Глоссарий, Фильм, Справочник. Конечно, электронные учебники в зависимости от уровня исполнения будут разной. Выполнение дипломных работ студентами является гипертекстовыми учебниками среднего уровня.

В связи с результатами выполненных заданий студентами с применением мультимедийных технологий необходимо контролировать обеспечение источниками получения дополнительных материалов. В получении источников информации по сравнению с другими информационными устройствами возможности мультимедийных технологий намного выше. Потому что студент при получении интерактивной информации, при управлении имеет возможность лично сам изменять ее, усваивать результаты, давать конкретные ответы программным вопросам, свободно их применять. Поэтому во всех высших учебных заведениях с каждым курсом в изучении всех дисциплин возникает необходимость применения мультимедийной технологии под непосредственным руководством преподавателя. Это в системе кредитного обучения требует выполнения совместных работ студента и преподавателя, разных видов самостоятельных работ, требующих творческого поиска, как рефераты, курсовая, дипломная работы, проекты научно-исследовательских работ (малая научная академия студентов университета) и т.д. Практическое применение мультимедийной технологии в учебном процессе дало возможность определить следующие уровни.

Первый уровень – подготовка к выполнению самостоятельных работ, повторение ранее изученного материала, усвоение новых знаний;

Второй уровень – формирование навыков применения усвоенных знаний при выполнении самостоятельных работ по мере необходимости;

Третий уровень – систематизация и подведение итогов полученных знаний при творческом выполнении самостоятельных работ.

Четвертый уровень – подготовка к творческой деятельности и получение результатов на основе собранного материала.

Руководствуясь этими уровнями, можно считать, что одним из видов применения информационных технологий в самостоятельной работе студентов является его портфолио. Оно охватывает систематизацию, сбор и оценку педагогических достижений. Портфолио в переводе с французского означает «пересказать», «делать заключение», «вести» также «страница», «сборник», «пакет достижений»; с итальянского языка – «папка документов», «папка специалиста». Портфолио в экономике знаний высшей школы является основным направлением, а педагог – один из тех, кто его реализует в жизни. Портфолио

студента – один из показателей качества знаний обучающегося, поэтому качественно выполненная самостоятельная работа показывает результативность обучения.

Дисциплина «Методика организации воспитательной работы в высшем учебном заведении» при подготовке специалистов ставит перед собой следующие задачи: применение информационно-коммуникативной технологии, интерактивной доски, аудио-видео материалов, повышение качества электронных учебников, в процессе их общественного развития формирование научных взглядов, пропаганда здорового образа жизни, в процессе обучения усвоение методов сбора и хранения информации в компьютерах, усвоение навыков планирования и организации научных исследований и умение перерабатывать материалы исследования. Актуальность научно-исследовательских работ студентов характеризуется направленностью к проблемам будущей профессии, умением видеть и делать научные открытия в свете требований общества, демонстрацией связи современной отечественной и зарубежной науки и практики. Студенты по результатам выполненных научно-исследовательских работ с применением информационно-коммуникативных технологий участвуют в республиканских и международных конференциях, делают доклады, публикуют свои статьи на страницах печати.

Итак, в высших учебных заведениях в повышении качества знаний, начиная с бакалавриата до послевузовского образования, применяются информационно-коммуникативные технологии; руководствуясь принципами системности, последовательности, реализуется работа по подготовке высококвалифицированных творческих специалистов, любящих свою специальность, усвоивших ключевые компетенции.

1 Заключение государственного стандарта высшего образования – Алматы, 1998 г.

2 Образование и наука Энциклопедический словарь – Астана, 2008 г.

3 Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 442 стр.

4 Чошанов М.А. Гибкая технология проблемно-модульного обучения.

5 Методическое пособие. - М.: Народное образование, 1996. - 160 с.

Түйін

Оқу үдерісіндегі ересектердің өзіндік бағалауын ғылыми зерттеулер нәтижесінде көрсеткен. Зерттеу жұмысы аппаратының ғылыми-санаттық анықтамасы берілген.

Summary

This article discusses the pedagogical features of self-esteem of adults in the learning process. We give the definition of scientific research problems categorical apparatus.

УДК:340/100

КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ

Б.А. Альмухамбетов – д.п.н., директор ИИК и С, КазНПУ им. Абая,
Т.К. Торошов – магистрант Ошского гуманитарно-педагогического института

Коммуникативность как направление появилась не сегодня и не вчера. Ее появление обусловлено жизненной необходимостью, т.е. если мы хотим научить человека общаться на неродном языке, то учить его этому нужно в условиях общения. С целью создания наглядного примера русскоязычного общения нами были созданы адаптированные для учащихся речевые ситуации. Речевые ситуации являются ключевым средством обучения коммуникативным методам. Элементы данного средства обучения (опоры, иллюстрации, карточки, задания в конвертах, музыка и др.) используются в разных сочетаниях между собой, образуя определенные способы обучения в рамках рассматриваемого метода.

Ключевые слова: коммуникативность, реч, язык, компетенция, диалог, лексика

Рассмотрим основные способы применения коммуникативного метода:

Во-первых, восприятие лексики, т.е. формирование лексических навыков говорения у учащихся путем использования моделей словосочетаний.

Во-вторых, усвоенный лексический материал следует использовать во фразах диалогического общения на 2-х языках для запоминания и закрепления порядка слов в предложении.

В-третьих, перевод диалогического текста с одного языка на другой проводится при помощи дидактического материала.

В-четвертых, в процессе обучения диалогическому общению по речевым ситуациям, когда учащиеся работают в парах или в коллективе, мы прибегаем к использованию функциональных опор.

В-пятых, импровизация, т.е. речетворчество учащихся. Обучающиеся составляют, собственные варианты диалога из школьной, общественной жизни.

В-шестых, работа с грамматическим материалом по моделям методом сопоставления.

В-седьмых, работа над монологическими текстами и стихотворениями по методу ИНСЕРТ (INSERT) – интерактивная система знаков для эффективного чтения и мышления.

Таким образом, вышеперечисленные коммуникативные и интерактивные направления в обучении неродному языку дают возможность усвоить русский язык в динамике развития, эмоционально и осознанно. Взаимоотношения обучающихся, в любом случае, являются предметом общения, на них (взаимоотношения) направлена их мысль, они (взаимоотношения) определяют характер деятельности, характер общения. Именно во взаимоотношениях реализуется потребность общающихся, вследствие чего она (потребность) становится мотивом их деятельности. Мотив к общению не может возникнуть, если нет взаимоотношений.

Цель общения также связана с взаимоотношениями: она заключается в решении задач, связанных с их урегулированием, изменением.

Результатом общения всегда являются измененные взаимоотношения.

Существуют и способы общения:

- а) перцептивный, когда ученики воспринимают друг друга зрительно, интуитивно;
- б) интерактивный, когда ученики взаимодействуют друг с другом;
- в) информационный, когда они обмениваются мыслями, интересами, чувствами.

Средствами, с помощью которых достигается цель общения в устной форме, служат говорение и аудирование плюс паралингвистика (жесты, мимика), пракселика (движение, позы).

Каждый из общающихся в результате воздействия друг на друга интерпретирует (истолковывает) получаемую информацию. Поэтому продуктом общения всегда является интерпретация информации.

В чем проявляется коммуникативность обучения?

Во-первых, в учете индивидуальности каждого учащегося. Во-вторых, коммуникативность проявляется в речевой направленности процесса обучения. Она заключается в том, что путь к практическому владению говорением как средством общения лежит через само практическое" использование языка, чем упражнение больше подобно реальному общению, тем оно эффективнее. Поэтому языковые упражнения типа «поставьте существительное в нужном падеже, глаголы в нужном времени» не должны допускаться. В-третьих, **коммуникативность** проявляется в функциональности обучения. Функциональность, прежде всего, определяет методику работы по усвоению лексической и грамматической стороны говорения. Она предполагает, что слова, как и грамматические формы усваиваются сразу в деятельности, на основе ее выполнения: учащиеся выполняют какую-либо речевую задачу, подтверждают мысль и в процессе этого усваивают необходимые слова или грамматические формы. В-четвертых, коммуникативность предполагает ситуативность обучения, она мотивирует высказывание, развивает качество речевого умения.

Таким образом, ситуативность – это соотнесенность любой фразы с взаимоотношениями общающихся, с контекстом их деятельности. В-пятых, коммуникативность означает постоянную новизну процесса обучения. Это новизна речевых ситуаций (смена предмета общения, условий общения и т.д.), это и новизна используемого материала (его информативность), это и новизна организации урока (его видов^ форм и разнообразие приемов работы).

Новизна – это постоянное комбинирование материала, которое, в конечном счете, исключает произвольное заучивание (диалогов, тестов, высказываний), наносящее огромный вред обучению общения, и обеспечивает продуктивность говорения. Учет индивидуальности каждого ученика – это значит, что учитель должен уметь учитывать индивидуальные особенности не в одной, а в трех его подструктурах: как индивида, как субъекта, и как личность.

Индивидуальная подструктура для учета и развития способностей в процессе общения.

Н.: а) воспользовавшись благоприятной ситуацией (прохождение темы «Спорт» или «Туризм – это здоровье»), сыграть на спортивных увлечениях, для того, чтобы вызвать интерес к предмету;

б) развивать недостающие способности.

Субъектная подструктура для вооружения каждого ученика рациональными именно для него приемами учения, способными в определенной мере компенсировать недостающие способности.

Н.: а) формировать учебные умения;

б) ликвидировать пробелы в усвоении материала при помощи дополнительных занятий.

Личностная подструктура для учета личностных особенностей учащихся с целью вызова коммуникативной мотивации.

Н.: а) регулярно использовать интересный, индивидуализированный материал;

б) научить работать в парах и группах со слабыми учащимися (наставничество).

Таким образом, нам, учителям, использующим коммуникативный метод, необходимо знать индивидуальные особенности каждого ученика.

Суть коммуникативного метода обучения в том, что в ходе совместной деятельности один постоянно регулирует поведение другого с помощью речи. Далее приводятся следующие параметры совместной учебной деятельности:

- ◆ мотивы, обеспечивающие включение в деятельность;
- ◆ цели, которые ставит ученик;
- ◆ эмоции и т.д.

При обучении русскому языку необходимо учитывать следующие типы отношений:

1. **отрицательное отношение** – типичные мотивирования отказов у этих детей: «партнер будет только мешать в работе, отвлекать», работа будет хуже, а сами дети хуже запомнят материал. Поэтому они открыто проявляют недовольство тем, что вынуждены подчиниться нажиму учителя и участвовать в бесполезной, по их мнению, работе;

2. **безразличное или нейтральное отношение** – характерно для учеников, привыкших беспрекословно выполнять распоряжения учителя. Ни особенности данного способа работы, ни получаемый результат их обычно не интересует. На вопрос: «Ты хочешь работать вместе с другими? Тебе нравится работать?» Ответ: «Не знаю» либо просто «Да»;

3. **положительное, нерасчлененное, аморфное отношение** – для учеников связано с новизной этих форм работы, их необычностью. Их содержательное взаимодействие в группе не интересует. Им так работать интересней, легче: «если не знаешь, друг подскажет»;

4. **положительное, осознанное, основанное на предыдущем опыте отношение школьников к своей учебной деятельности** ~ ученики знают, что возможны разделение труда, взаимопроверка и самооценивание, они серьезно ищут основания для совместной работы и начинают искать свои подходы, ставить и достигать цели;

5. **положительное, личностное, действенное отношение** – школьники ищут реальных путей делового взаимодействия друг с другом, оценивают свои и чужие действия, именно их вкладывают в общий результат. Радость дети испытывают от того, что им удалось согласовать свои действия, мотив сотрудничества на лицо.

1 Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению – М.: Просвещение, 1991 г.

2 Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. - М.: Русский язык, 1989 г.

3 Рамзина Т.А., Полидова М.А. Коммуникативные упражнения. - М.: Русский язык, 1989 г.

4 Леонтович О.А. Введение в межкультурную коммуникацию. – М., 1981 г.

Түйін

Мақалада педагогтың құзырлығының кәсіби педагогикалық құзырлығына негізделу барысы жөнінде айтылған.

Summary

This article defines the basic approaches the relationship of competence and expertise in the skill of the teacher. Improving the skills of interpersonal skills in communication skills and teaching techniques and professional level of performance (teaching) of communication of the future teacher.

ӘОЖ 612.766.1: 796 (078.8)

БЕЛСЕНДІ ҚИМЫЛ-ҚОЗҒАЛЫС, ЗОР ДЕНСАУЛЫҚ КЕПІЛІ

Р.Ж. Нарибай – б.ғ.к., доцент, Абай атындағы ҚазҰПУ,
Ж.Шынықұлов – студент, Абай атындағы ҚазҰПУ

Ежелден, қозғалыстың жоқтығы жұмыскерлік қабылеттің төмендеуіне, салмақтың артуына, түрлі дерттің туындауына әкеп соғатыны, керісінше жеткілікті дене белсенділігі күшті және төзімді адамдардың қалыптасуына ықпал ететіні белгілі болған. Қимыл-қозғалыстың тапшылығынан жүйкеге, жүрекке айтарлықтай күш түсіп, қан айналымы нашарлап, жүрек қан тамырларының ауруы байқалады, тіндердің оттегімен қоректенуі нашарлайды.

Суасты жүзгіштеріне (моряктар) жүргізілген зерттеулер, теңіз астындағы 1,5 айдан соң, олардың тұлға және аяқ бұлшық еттерінің күші 20-40%-ға, ал 4 айлық уақыттан кейін – 40-50%-ға төмендеп кеткенін көрсеткен.

7-8 күн қозғалыссыз жатқан адамдарда, сұлықсыздық (апатия), жаңылып қалушылық, ойын тиянақтай алмау, ұйқының бұзылуы, бұлшық ет күшінің күрт төмендеуі, күрделі ғана емес қарапайым қимылдардың өзінде де координацияның нашарлауы, бұлшық еттер жиырылғыштығының кемеюі, ет ақуыздарының физикалық-химиялық қасиетінің өзгеруі, сүйек ұлпаларында кальций құрамының азаюы сияқты функциональдық өзгерістер білінген.

Мақалада жаңа технологияның қарыштап дамуы адамның өміріне, денсаулық тұрғысынан қарағанда кері әсерін тигізіп отырғаны және тиімді жүктемелі қимыл-қозғалыс арқылы оның орнын толықтыру қарастырылған.

Түйін сөздер – қозғалыс тапшылығы, денсаулық, дене жаттығуы, қайта қалпына келтіру

Соңғы жарты миллион жылдан бері адамзат өз генетикалық құрылымының өзгерісінсіз дамып келе жатыр. Өте ертедегі ата-бабаларымыздың өмір сүрген жағдайы кейінгі ұрпақтарымен салыстырғанда тіршілік етуін қамтамасыздандыратын әртүрлі қозғалыстарға қойылатын талаптар жағынан айырмашалығы орасан зор. Ертедегі адамдарға қажетті қол күшімен атқарылатын дене еңбегі, тіпті біршама қимыл-қозғалыстар, қазіргі заманауи адамдарға керек болмай қалды. Біз өмір сүру талабымызға сай өте аз дене күшін жұмсайтын болдық. Бірақ-та, адам генінде сан мыңдаған жылдар бойы қалыптасып бекітілген қозғалыс белсенділігінің нормасы, ол үшін анахронизм болған емес [1].

Ерте заманнан-ақ жеткілікті дене белсенділігі күшті және төзімді адамдардың қалыптасуына ықпал ететіні, ал қозғалыстың жоқтығы жұмыскерлік қабылеттің төмендеуіне, семіздік пен ауруға әкеп соғатыны белгілі болған [1, 2].

Шындығында, қазіргі жақандану кезінде біздің қоғамымыздың даму үрдісіндегі жандану, ел өмірінің барлық әлеуметтік жақтарын жаңарту, жақсарту жайындағы көптеген мәселелер күрделеніп отырғаны белгілі. Сол сияқты нарықтық қатынасқа көшу мен экономикалық реформалау жаңа технологияның қарыштап дамуы адамның өміріне, денсаулық тұрғысынан қарағанда кері әсерін тигізуде. Мысалы, прогрестік жетістіктер, (компьютер, автокөлік, ұялы сымтетік т.б.) адамдарды күнделікті қозғалыс пен ауыр жұмыстан көбірек босатқан сайын, соғұрлым қозғалыс белсенділігінің орнын толтырудың тәуелділігі артып отыр.

Дене қозғалысының азаюы көптеген мүшелер мен жүйелердің вегетативтік қызметіне проприорецептивтік жұмысының төмендеуіне алып келеді. Бұлшық еттің жиырылуы, ұзақ уақытты белсенділіктің төмендеуі, буындардың қимылдық көлемінің шектелуі осының айғағы. Қимыл-қозғалыстың тапшылығынан жүйкеге, жүрекке айтарлықтай күш түседі. Мәселен, қан айналымы әлсіреп, жүрек қан тамырларының ауруы байқалады, тіндердің оттегімен қоректенуі нашарлайды. Жүректің ишемиялық ауруларында миокардтағы қан айналымының бұзылуы себебінен қажетті мөлшерде оттегі және қоректік заттардың жеткізілуі кемиді [3].

Соңғы кезде демографиялық келеңсіз құбылыстармен (бала туылудың кемуі, өмір сүрудің қысқаруы) бірге физиологиялық пісіп-жетілмеу бұл дене сапалары мен дағдылардың қалыпты дамуына, семіздік, жақыннан көргіштік, омыртқа жотасының қисаюы, жалпақ табандылық т.б. аурулардың көптеп пайда болғандығы және кездесіп жүргендігі баршамызға белгілі. Бұл құбылыстар адам өмірінің соңына дейін теріс із қалдыруы мүмкін.

Олар жасөспірімдік кезеңде жыныстық дамуды тежеп, дене және ақыл-ойдың жұмыс қабілетін төмендетіп, ерте қартаюға әкеп соғады. Физиологиялық пісіп-жетілмеуді болдырмау және оның алдын алудың ең тиімдісі қозғалыс белсенділігін арттыру. Дене тәрбиесімен және спортпен айналысу тек денсаулықты нығайтып жұмыскерлік қабілетті жоғарылатып қана қоймай, әсіресе жасөспірімдердің темекі, есірткі, ішімдік т.б. заттардан аулақ болуына септігі өте зор.

Адам ағзасының қалыпты тіршілігі қамтамасыз етілуі үшін әруақытта бұлшық еттердің белсенділігі өте қажет. Бұлшықет аппаратының жұмысы бас миының дамуына және де орталықаралық, талдағышаралық қарым-қатынастың үзіліссіз жүруіне септігі мол. Жеткілікті қозғалыстың болуы энергия өндірілуін, жылудың пайда болуын жоғарылатып, тыныс, жүрек-тамыр тіпті барлық жүйелердің қызметтік жағдайларын жақсартады.

Кейбір жануарлар қозғалыстың жоғалуын өте қиындықпен бастан кешіреді. Мысалы, тәжірибелік тышқандарды бір ай бойы *акинезия* жағдайында ұстағанда, олардың 60%-ы, ал гипокинезия жағдайында 80%-ы тіршілігін жалғастырған. Тар торда қозғалыссыз өсірген балапанды далаға босатып жібергенде ауладағы азғана жүгірістің өзінен өліп қалған.

Адамдар да қимыл-қозғалыстың төмендеуін ауыр сезінеді. Суасты жүзгіштеріне (моряқтар) жүргізілген зерттеулер, теңіз астындағы 1,5 айдан соң, олардың тұлға және аяқ бұлшық еттерінің күші 20-40%-ға, ал 4 айлық уақыттан кейін – 40-50%-ға төмендеп кеткенін көрсеткен. Бұдан да басқа теріс өзгерістер байқалған [4].

Қозғалыссыз 7-8 күн жатқаннан кейін-ақ адамдарда функциональдық өзгерістер: сұлықсыздық (апатия), жаңылып қалушылық, ойын тиянақтай алмау, ұйқының бұзылуы; бұлшық ет күшінің күрт төмендеуі, күрделі ғана емес қарапайым қимылдардың өзінде де координацияның нашарлауы, бұлшық еттердің жиырылғыштығының кемеюі, ет ақуыздарының физикалық-химиялық қасиетінің өзгеруі, сүйек ұлпаларында кальций құрамының азаюы білінеді [4].

Дүние жүзі халықтарының сексен бес пайызы барлық тұрмыстық-коммуналдық жағдайлары жеткілікті өмір сүруде.

Күнделікті дене жүктемелерінің жоқтығынан адам қажиды да, оның кез келген мүшелерінде ауру козады. Мысалға, қатерлі өскіндерді қояндардың денесіне екенде ауыр жұмыс істеуге жаттыққан қояндарда қатерлі өскін баяу дамыған да, ал жаттықпаған күші жоқ қояндарда жылдам дамидыны белгілі болған. Денеге түсетін жүктемелер көлемі азайғанда ішкі мүшелердің, жүйелердің қызметі де баяулап, қоздырғыштарға қарсы күресі нашарлайды, ауру туындайды.

Көптеген зерттеуші ғалымдар, дене жүктемелерінің азаюынан жүрек-тамыр ауруларының этиологиясында семіздік пен тірек-қимыл аппаратының бұзылуы едәуір орын алатынын дәлелдеген. Жүректің ишемиялық ауруларында миокард қан айналымының бұзылуы себебінен қажетті мөлшерде оттегі және қоректік заттардың жеткізілуі кемиді. Миокард инфаркті - өте қауіпті кең таралған жүрек ауруы. Ел ішіндегі екі өлімнің негізгі себебі миокард инфаркты және мидағы қан айналымының бұзылуы болып табылады [5].

Дене белсенділігі жоғары адамдарда бұл аурулар жоққа тән. Осы бағытта көптеген зертеулер жүргізілген және де жүргізілуде. Авторлардың басым көпшілігі жүрек-тамыр жүйесі ауруларынан қайтыс болатындардың саны, дене белсенділігінің төмен адамдарда 2 немесе 3 есе жиі кездесетіндігіне тоқталған [5]. Белсенді қозғалыс режимдерін ұстанған адамдар бірінші инфаркттен кейін өмір сүре алады. Бұл жерде өмір сүру кезеңдеріндегі әр уақытта дене қозғалысының белсенділігі өте қажет екенін атап айтқан жөн және де балалық жасөспірімдік кезеңдеріндегі жүрек-тамыр жүйесіндегі ауытқулар жойылып кетеді.

Екінші қауіпті фактор липидтер алмасуының бұзылуына байланысты – дене салмағының артуы. Толық адамдар қанындағы сары суда холестерол мен триглицеридтер мөлшерінің жоғарылауын болдырмауға бірден-бір себеп. Салмақ артуының басты себебі бұлшық ет жұмысы кезіндегі шығындалған энергия мен тағамға келіп түскен энергия пропорциясының әртүрлілігі. Қазіргі кездегі постулаттанған липопротеидтің жоғары тығыздығының (ЛПЖТ) антиатерогендік функциясын есепке ала отырып, жоғарыда келтірілген фактілер, қан сарысуындағы липидтер тасымалдануының нашарлауы және атеросклероздың пайда болуы, тамақтану режимінің бұзылуы мен дене жүктемелері төмендеуінің бірлесуінен деп қорытындылайды.

Дене жүктемелерін түсіру арқылы түрлі жаттығулармен айналысқанда ағзаның оттегімен жабдықтауы артады. Нәтижесінде ағзаның барлық мүшелерінің өміршеңдігі артады, тері жақсарады, адам ағзасы жаңарады, денсаулығы жақсарады. Бұлшықеттер шынығады, жақсы демалады, қатайды, буындардың созылғыштығы артады. Нәтижесінде сымбатты да ширақ дене мүсіні, жеңіл де әдемі жүріс, жақсы көңіл-күй пайда болады. Дене жүктемесі арқылы тамаққа деген тәбетті де реттеуге болады. Мұндай жаттығулар адамның өмірлік күшін арттырады, адам тез шаршамайтын, қайратты да, қажырлы болады, шыдамдылығы артады. Дене тәрбиесімен айналысатын адамдардың ұйқысы да жақсы болады, терең ұйықтайды, ұйқысы қанық болады, ал мұндай адамдар нәтижелі еңбек ете алады, демек, жұмысы да өнімді, кәсіптік мүмкіндігі де мол болмақ [6].

Жүйелі түрде дене жүктемелерін түсіру арқылы шынықтырумен айналысу вегетативтік жүйелер қызметінің деңгейін едәуір жақсартады, өйткені: 1) ағзаның функционалды мүмкіндіктерін, оның басты жүйелерінің жұмысын максималды ұлғайтады; 2) адам ағзасының тұтастай алғандағы тыныс-тіршілігінің үнемділігін, тиімділігін арттырады.

Жүйелі дене жүктемелері кепілді түрде адам өмірін ұзартады деп мәлімдеуге болмайды, бірақ шыныққан, белсенді өмір салтын ұстанатын адамдар аз қозғалатындарға қарағанда тең жағдайда артық та сапалы өмір сүретіні анық. Тұрақты түрде жаттығатын, шыныққан, салауатты өмір салтын ұстанатын адамдар көбіне өзінің паспорттағы жасынан да жас болып көрінетіні, олардың биологиялық жасы аз болатыны, өзге қатарларымен салыстырғанда 10-20 жыл жас көрінетіні жасырын емес. Өйткені тұрақты да тиімді дене жүктемесі, қимыл-қозғалыс ағзаның энергетикалық потенциалын арттырады, физиологиялық бейімделу резервтерін жоғарылатады [7].

Денсаулық – тек бір ғана адамның емес, ол, барлық қоғамның бағасыз байлығы, қасиеті. Жақындарымен, дос-жарандарымен кездесіп, хош айтысқан сәттерде бірі-бірінен деннің саулығын сұрап білу және тілеу, бағалы да бақытты өмірдің ең алғы шарттары болып саналады. Денсаулық, бізге өміріміздегі ең негізгі алға қойған жоспарларымыз бен мақсаттарымыздың сәтті шешіліп, орындалуына, қиыншылықтарды жеңіп шығуға көмектеседі. Адамның өзі саналы сақтап және нығайтып отыратын мықты денсаулығы, оған ұзақ-та, белсенді, қуанышты ғұмыр сыйлайды.

Ғылыми деректерге сүйенсек, егер адам баласы барлық гигиеналық ережелер мен салауатты өмір салтын ұстанса, оның өмір сүруі 100 жыл тіпті одан да ұзақырақ болу мүмкіндігі бар екен [7].

Өкінішке орай, көптеген адамдар салауатты өмір салтының ғылыми негізделген қарапайым нормаларын орындамайды. Соның салдарынан әртүрлі қиыншылықтарға душар болып зардабын тартады.

Бір жағынан денсаулық дегеніміз – ағзаның өзін айнала қоршаған сыртқы орта факторларына бейімделуі, дамуы және қалыптасуы. Қазіргі таңда денсаулықты бірнеше түрге бөліп қарастыруға болады.

1. Физикалық денсаулық – ағза жүйесі мен мүшелердің өсу деңгейі. Оның негізін морфологиялық және функциялық кезектер қалайды. Олар ағзаның бейімделу реакциясын қамтамасыз етеді.

2. Соматикалық денсаулық – ол адам ағзасы мен мүшелердің арасындағы биологиялық жағдайы. Оның негізін ағзаның жеке басы дамуының биологиялық бағдарламасы реттейді.

3. Психикалық денсаулық – ол адамның психикалық сферасының жағдайы. Ауруды болдырмау, адам өмірінің мақсатын болжау, мұның бәрі биологиялық және әлеуметтік қажеттіліктерден туындайды.

4. Рухани денсаулық – ол адамдардың ақпараттарды қабылдауға деген қабілеттілігі мен мотивациялық іс-әрекетінің арасындағы қарым-қатынастардың сипаттамасы мен сапасын көрсетеді. Оның негізгі бағалық жүйелері индивидтердің қоғамдағы орны мен оның мотивті түрде орнығуы. Ол адамның көңіл күйін анықтайды. Өйткені рухани денсаулық адамдардың жомарттылығын, сүйіспеншілігін, жан дүниесінің сұлулығын көрсетеді.

Көп адамдар қозғалыссыз тіршілігін денсаулығының нашарлығынан деп ақталады. Адамдар денеге күш түсіру, мысалы баспалдақпен көтерілу жүрекке зиян деп есептейді. Шындығында бәрі де керісінше, қозғалыстың жоғалуы денеге түсірілген жүктемеге қарағанда қауіптірек. Дене шынықтырумен айналысатын адамдардың тірек-қимыл аппаратына, ұлпаларына жасалған отадан кейінгі ауруханада емделу кезінде де жүрек қан тамырлары мен тыныс алу бұлшықет жүйелерінде биохимиялық көрсеткіштердің өзгерісі, веналық қан қысымының төмендеуі, микроциркуляцияның бұзылуы кездескен [8]. Дене шынықтырумен айналысатын адамдардың вегетативтік жүйелер қызметін қайта қалпына келтірудің реабилитациялық міндеттері мынадай:

- қызметтік жағдайын жоғарылату;
- ұлпалардағы зат алмасуын жақсарту;
- денсаулықты қайта қалпына келтіру;
- өндірістік және тұрмыстық жағдайларға бейімделу мүмкіндігін арттыру.

Денсаулықты қалпына келтіруді екі кезеңге бөліп көрсетуге болады:

кешенді жүйесінің бірінші кезеңінде, емдік гимнастика, сегментарлы массаж, жалпы вибрациялық массаж, вакуум массаж, амортизаторлық резинкалармен жаттығулар, жүріп 3-5 қабаттардың сатысына көтерілу, суда жүзу, ойындар, еңбек терапиясы, оттегі қоспалы витаминдер қабылдау әсіресе С мен В топтарының витаминдері өте қажет болып табылады.

Қайта қалпына келтірудің кешенді жүйесінің екінші кезеңінде гантельдермен жаттығулар, жүзу, велосипед, шаңғы тебу, тренажорларда жаттығу, контрасты душ, диетотерапия, фитотерапия (шөппен емдеу) витаминдер қабылдау ұсынылады [9, 10, 11].

Қорыта айтқанда тиімді қимыл-қозғалыстың мықты емші екенін есте сақтап, ұстанымға айналдырған жөн.

1 Гринченко М.В., Ефимова Т.Я. Сколько нужно двигаться. – М.: Знание, 1995, - №2. – С. 13.

2 Медведков В.Д., Медведкова Н.И. Роль физической активности в детоксикации детей // Тез. докл. межрегион. конф. - Пермь, 1996. – С. 23.

3 Очанов Р.Г. Чтобы защитить сердце. - М., 1984, - 40 с.

4 Загрядский В.П., Сулимо-Самуйло З.К. Физические нагрузки современного человека. - Л., 1982. - 92 с.

5 Амосов Н.М., Мурахов И.В. Сердце и физические упражнения. – М., - 2005. – 64 с.

6 Медведков В.Д., Медведкова Н.И. Роль физических упражнений в оздоровлении дыхательной и кровеносной систем. // Актуальные проблемы физической культуры: Мат. регион. научно-практ. конф. - Ростов-на-Дону, 1995, Т.5. - С. 117-121.

7 Амосов Н.М. Преодоление старости. – М., 1996. – 190 с.

8 Орешкин Ю.А. К здоровью через физкультуру. - М.: Медицина, 1990. – С. 26-27.

9 Медведков В.Д. Элиминационная физическая культура – новое научное направление и реабилитационное средство. Мат. 2 научно-метод. конф. кафедр гуманитарных и социально-экономических дисциплин. - Пермь, 1994. - С. 151-152.

10 Озолин Н.Г. Современная система тренировки. – М.: ФиС, 1970. – 477 с.

11 Штурмер Ю.А. (ред.). Роль и задачи спортивно-массового туризма в физическом воспитании и оздоровлении населения // Сб. науч. труд. – М., 1990. – 170 с.

Резюме

Издревле известно, что отсутствие активных движений способствуют понижению работоспособности, увеличению веса (массы) тела, способствуют возникновению различных заболеваний, и наоборот, активная деятельность активизируют силовые и выносливые качества человека.

Summary

Anciently known that the lack of active movements help to lower activities work weight gain (body weight), contribute of various diseases and vice versa activism activate power and endures qualities of a person.

ТҰЛҒАЛЫҚ-БАҒДАРЛЫ БІЛІМ БІРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ БОЙЫНША БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Б.Б. Жақыпақынов – а.ғ.д., доцент, *І.Жансүгіров атындағы ЖМУ,*

Қ.Ә. Құлатаев – аға оқытушы, подполковник,

БӘД теориясы мен әдістемесі кафедрасы, Абай атындағы ҚазҰПУ

Мақалада Тұлғалық-бағдарлы білім беру технологиясының аксиологиялық мәні ашылып, оның педагогикалық теориядағы орны мен тәжірибедегі әдіснамасы қарастырылады. Аталмыш технология оқушыларға өзін-өзі тану, өзін-өзі тәрбиелеу, өзін-өзі басқару, өзін-өзі актуализациялау, өзін-өзі кемелдендіру үдерісінің практикалық тетіктерін меңгеруге мүмкіндік береді. Тұлғалық-бағдарлы білім беру технологиясы оқушыларға өзін-өзі тану, өзін-өзі тәрбиелеу, өзін-өзі анықтау, өзін-өзі басқару, өзін-өзі актуализациялау, өзін-өзі кемелдендіру үдерісінің практикалық тетіктерін меңгеруге мүмкіндік береді. Сондықтан бұл технология барынша қолданбалы болып саналады, яғни тәлімгерлердің бойындағы теориялық білімдерді ғана шыңдап қоймай, өмірлік тәжірибелік іскерліктер мен дағдыларды да қалыптастыруға арналған.

Түйін сөздер: тұлғалық-бағдарлы білім беру технологиясы, өзін-өзі тану, өзін-өзі дамыту, өзін-өзі паш ету, ынтымақтастық педагогикасы, рефлексия

*XXI ғасыр педагогикасының міндеті – Ғалам тұңғызынан
Жаратушыны іздеу емес, адамның өне бойынан құдіретті бастауларды ояту.*

А.П. Сейтеуев

Тұлғалық-бағдарлы білім беру технологиясы педагогикалық теория мен тәжірибенің әдіснамасын түбірімен өзгертеді. Ол білім беру үдерісін тұлғалық-мәндік деңгейге көтереді. Оқушының мәндік деңгейінің дамуына қолдау көрсету педагогтан ерекше маңызды менталдық жігерді талап етеді. Өйткені педагог тарапынан берілген түсінік оқушы үшін *дұрыс* бола бермейді, өз тәжірибесінде жасалмаған дүние меңгерілмейді, өмірлік тәжірибеде басынан өткерілмеген нәрсе *маңызды* бола алмайды, оқушының абыройын көрсетпейтін нәрсе *пайдалы* болмайды. Осыған орай, педагогикалық ықпал етудің тәсілін таңдау кезінде тәжірибені дамытуға, тәлім алушылармен бірлесе отырып, оны жаңартуға деген талпыныс маңызды болып табылады.

Тұлғалық-бағдарлы субъектілік негізі бар диалогтық педагогиканың қағидалары бойынша оқушылардың оқу іс-әрекетін ұйымдастыруға деген әдістемелік бағыттар олардың бойында өз-өзіне сенімділік, өзін-өзі тану мен өзін-өзі дамытудың дағдылары, басқа адамдармен үйлесімді қарым-қатынас орнату қабілеті және табиғатқа құндылық тұрғыдан қатынас жасау сияқты өмірлік маңызды құзыреттіліктерді қалыптастыру үшін қолайлы жағдай туғызуға бағытталған.

Аталмыш педагогиканың қағидасы бойынша жүргізілген сабақ педагогикалық әдістер мен тәсілдердің бай қоржынын қалыптастыра отырып, тәрбие үдерісінің үздіксіздігін қамтамасыз етеді. Адами құндылықтар әрбір жасқа тән дүниетаным арқылы меңгерілетіні белгілі. Өзінді, басқа адамдарды тану, қоршаған әлеммен өзара байланыс орнату, адам өмірінің жоғары мәні болып табылатын ақиқат пен махаббатқа қол жеткізу ресми түрде емес, азара сенім орнаған жағдайда ғана іске асады, ол кезде тәлімгерлер еркін ойлай алады, өз пікірлерін ортаға салып, өз дарындары мен қабілеттерін көрсетеді.

Оқытушының сұрақтары интерактивтік өзара әрекеттестікке, полилог қалыптастыруға түрткі болуы тиіс. Бір-біріне қарама-қарсы пікірлер тәлімгерлерге ақиқатты ұғынуға септігін тигізеді. Көптеген ұстанымдардың болатындығына көз жеткізген тәлімгерлер шынайы шешімді іздеуге тырысады.

Туындаған сұрақтарға жауап іздеу кезінде тәлімгерлер дұрыс ойлауға, сөйлеуге және шешім шығаруға үйренеді. Өйткені, мұндай экзистенциалдық терең диалог үшін ең басты нәрсе – жаңалықты ашу емес, диалогқа қатысушылардың тұлғалық өзіндік өзгеруі. Сондықтан тұлғалық-бағдарлы білім беру технологиясы тұлғалық даму мен оқушының адам болып қалыптасуын қамтамасыз ететін заманауи білім берудің өзіндік үлгісі бола алады.

Диалог бір-біріне қайшы келетін көзқарастарды анықтауға, белгілі бір мәселеде түрлі көзқарастар мен заңдылықтарды белгілеуге және мәселенің шешімін табудың мүмкін жолдарын анықтауға бағытталған. Қойылған сұрақтар тек рационалдық қана емес, сонымен бірге экзистенциалдық өлшемге ие.

Тұлғалық-бағдарлы білім беру технологиясының аксиологиялық мәнін ескере отырып, тұлғаның құндылықтарға қатысты қажеттіліктерінің жоғарылауы үшін жағдай туғызатын **ізденіс-бағалау-таңдау-жобалау** әрекеттерінің үйлесімділігіне қатысты ғалымдардың (Е.В.Бондаревская, А.Б.Кирьякова, Г.К.Нурғалиева) ұсыныстары назарға аламыз [1, 2, 3].

Бұл төмендегілерді қамтитын көп сатылы үдеріс:

1) әлемге, «әлем бейнесіне» деген адами қатынасты қалыптастыруға бағытталған қоғам құндылықтары тұлғаның меңгеруі;

2) тәлімгерлердің өзіне құндылық тұрғыдан қарауы мен өзінің «Мен» бейнесін қалыптастыруға бағытталған құндылықтарды меңгерудің негізінде тұлғаның өзгеруі;

3) тәлімгерлердің болашаққа, «болашақтың бейнесіне» құндылық қатынасын қамтамасыз етуге негізделген тұлғаның өзін-өзі жобалауы немесе болжауы.

Е.В. Бондаревскаяның пікірінше, тұлғалық-бағдарлы бағыттың әдістемесі формаларды, әдіс пен тәсілдерді біріктіреді. Ол мынандай талаптарды қамтиды: диалогтық, әрекеттік-шығармашылық қасиет, тәлімгердің жеке дара дамуына қолдау көрсетуге құштарлық, оқушыларға өз бетінше шешім қабылдау үшін қажетті еркін кеңістік беру, білім алу мен мінез-құлықтың сәйкес мазмұны мен тәсілін таңдау [1].

А.Б. Кирьякова әзірлеген бағдарлану үдерісінің осы кеңістіктік-уақыттық үлгісі ақиқатты меңгерудің жастық ерекшеліктері мен тетіктерін түсінуге мүмкіндік береді: құндылықтарды меңгеру кіші мектеп жасында орын алады, олардың қалыптасуы – жасөспірім кезеңінде, ал жобалау – жастық кезеңде жүзеге асады. Құндылық тетіктері (ізденіс, бағалау, таңдау, жобалау) инвариантты болып табылады [2].

Тұлғалық-бағдарлы білім біру технологиясы тәлімгерлердің одан әрі өзін-өзі дамыту және өзін-өзі паш ету мақсатында өзі және қоршаған орта туралы білім алуларына бағдарланған шығармашылық іс-әрекеттерін жандандырады. Сабақ жүргізудің әдістемесі өмірде және үнемі өзгерістегі замануи әлемде өзін-өзі толықтай паш етуіне қажетті тұлғалық және әлеуметтік құзыреттіліктерді қалыптастыруға бағытталуы тиіс. Аталған мақсатқа жету үшін мәселе шешу сияқты және интерактивті әдістер қолданылады. Олардың тиімділігі замануи психологиялық-педагогикалық ғылымда кеңінен дәлелденген.

Классикалық әдістермен қатар инновациялық әдістемелер де пайдаланылады: мәселені бірлесіп талқылау, пікірталас, жұптық және микротоптық жұмыстар, рөлдік ойындар, жағдайды саралау, түрлі шығармаларды зерделеу, берілген тақырыпқа зерттеу жүргізу.

Пән сабақтарында оқушылар пікір таластырып, ой-толғам жасайды, жобалайды, модельдейді, сурет салады, ән айтады махаббат сезімдерін білдіреді, кешіре білуге, мейірімді әрі шыдамды болуға үйренеді, дау-дамайларды шешуге дағдыланады, өздерінің «Менінің» жоғары мәнін түсінуге қол жеткізеді.

Тұлғалық-бағдарлы білім біру технологиясы ынтымақтастық және шығармашылық педагогикасы ретінде тәлімгерді қайталанбас және айырықша микроәлем, өмірді қабылдауда өзіндік бір өзгеше тәжірибесі бар жаратылыс ретінде қабылдайды. Бұл технология бойынша білім беру үдерісінің мақсаты – тәлімгер тұлғасын дамыту, оның мүмкіндіктерінің ашылуына, өзін-өзі толықтай паш етуге жағдай туғызу. Тұлғалық-бағдарлы білім беру жүйесіндегі тәлімгер – бұл өздігінен білім алу үдерісінің бастамашысы, өзге тәжірибені тасымалдаушы емес, өз тәжірибесінің жасампазы. Ол бірнеше жүзжылдықтар барысында жинақталған мәдени құндылықтарды бойына сіңіріп қана қоймай, құндылық жасаушы іс-әрекетке қабілетті. Тәлімгер тұлғасының дамуы, оның қайталанбас әлемінің бейнесінің қалыптасуы тек педагог іс-әрекетіне немесе алдын ала белгіленген нұсқаулар мен кеңестерге ғана байланысты емес, олар үздіксіз шығармашылық ізденіс, рефлексия, тұлғалық дамуға ұмтылыс, ішкі диалогтық болғанда ғана жүзеге асады.

Тұлғалық-бағдарлы білім біру технологиясы білім беру үдерісінің көпмақсаттылығынан, «жұмсақтығынан», жеке даралыққа негізделгендігінен бастау алады. Тәрбиеші де, тәлім алушы да оның қос авторы болып табылады. Тәрбиелеу мен оқыту адам рухының тереңіне бойлауға арналған шығармашылық әрекеттер ретінде түсіндіріледі. Бұл бағыт адамның жан дүниесіне сай болатын оның келбетін ашуға бағытталған, яғни тәрбиелеу мен оқыту тәлімгердің жеке мақсаттары мен ішкі ұстанымдарын негізге ала отырып жүзеге асады.

Тұлғалық-бағдарлы білім біру технологиясы әрбір адамның өзінің өмірдегі орны мен мәнін табуына, әлеуметтік жағымды құндылықтар жүйесін қалыптастыруына жағдай жасауды көздейді. Мұндай әдістемелік жүйе әрбір тәлімгердің білімдік-ағарушылық мүмкіндіктерін барынша кеңейтіп, оның жеке өмірінің түрлі қырларын ашады. Оның негізінде мәдени алуандықпен (этникалық, әлеуметтік-таптық, діни-конфессионалдық және т.б.) ұштасқан жас ерекшелік, жыныс, анатомиялық және психологиялық ерекшеліктер, табиғи қасиеттер мен қабілеттер, қажеттіліктер мен ниеттер, мотивтер мен қызығушылықтар жатады.

Оқу орнының тәрбие жүйесінде тұлғалық-бағдарлы білім біру технологиясының толықтай жүзеге асуы үшін төмендегілердің болуы шарт:

- тәлімгерлердің өзін-өзі дамытуына, өзін-өзі паш етуіне және өзін-өзі анықтауына ықпал ететін ағартушылық (білім беру) ортаның жасалуы;

- даму үстіндегі денсаулық сақтау инфрақұрылымы мен технологиясының болуы;

- тәлімгерлер мен педагогтардың тұлғааралық өзара қатынастары мәдениетінің үздіксіз даму жағдайында болуы;

- тәрбиелеу мен білім беру мәселесінде отбасы мен қоғамның тығыз өзара әрекеттесуі.

Тәлімгерлердің тұлғалық тәжірибесінің негізгі қайнар көзі білім беру ұйымының тарапынан жасалған стандартталған білім беру үдерісі екені белгілі, сонымен қатар өмірлік жағдайлардың кеңістігі ретіндегі оқу орны дамуға орасан зор ықпал ететін, гуманитарлық жобаларды еркін жүзеге асыратын ағартушы орта болып табылады.

Білім беру ұйымында барынша кең гуманистік ортаны қалыптастыру жағдайында ғана тәлімгерлер білім траекториясын саналы таңдауы мүмкін. Осындай жағдайда балалық және жастық кезеңдер адам болмысының дербес және өзіндік құнды сатыларына айналады [3].

Тұлғалық-бағдарлы білім біру технологиясы әрбір оқушының өмірлік жағдайларды өздігінен ұғынуына және қалауына сай қалыптастыруына, балалық, ересек, жастық кезеңдегі қайшылықтарды жеңе білуіне, өз күш-жігеріне сенуіне және ынтымақтастық жасай білуіне септігін тигізуге бағытталған. Тұлға дамуының нақты осы тетіктері оқушылардың таңдау еркіндігін, өз басындағы қиындықтардың шешімін табуын, яғни, өз өмірінің субъектісі болуының интегралдық құзыреттілігін қамтамасыз етеді.

Әрбір адамға жауапкершілігі мол жеке таңдау жасауды жүзеге асыру маңызды. Оның қалыптасуы оқытудың жеке дара траекториясын қолдану кезінде ойдағыдай жүзеге асады. Білім алушылар өздеріне айтарлықтай маңызды салаларда өздері үшін білімділік пен тәрбиелілікке қол жеткізудің мен-траекториясын анықтап алады.

Тұлғалық-бағдарлы білім біру технологиясы оқу-тәрбие үдерісіндегі педагогтың басым рөлін теріске шығарып, бұл үдерісті тең құқылы, тәрбиеленушіні өз дамуының жасампазына айналдыратын, субъект-субъект қатынасы негізінде ұйымдастыруға тырысады. Білім беру ашық әрі шығармашылық диалог ретінде қарастырылады. Осындай жағдайда адамның тұлғасы өзгеріске ұшырап, жемісін береді, себебі диалог тек рационалдық сипатқа ғана ие емес, сонымен қатар оған рефлексиялық терең қарым-қатынас тән [4].

Оқытушы мен оқушы тең құқылы субъектіге, педагогикалық үдерістің жасампаздарына айналған кезде олардың арасындағы қатынастар шынайы субъект-субъектілі сипатқа ие болады. Тәлімгер ұстаз алдындағы оқу және тәрбие мақсатына қол жеткізу құралынан оның педагогтың қолдауындағы «өзіндік дамудың білімдік мақсатына» айналады.

Оқытудың тұлғалық-бағдарлы үлгісі тек мына жағдайларда жүзеге асырылады:

- шынайы ынтымақтасу негізінде, яғни тәлімгермен қатынасты өзара әрекеттесу негізінде құрған кезде;

- өзінің көзқарасын тәлімгердің көзқарасымен үйлеструге ұмтылған кезде;

- тәлімгердің пікірін тыңдап, ести алғанда;

- әлемге оның көздерімен қарай білгенде.

Аталмыш технологиямен білім беру арнайы ұйымдастырылып, келесі үдерістерді қамтиды:

1) әлеммен эмоционалдық-құндылық қатынасқа негізделген адамзаттың әлеуметтік-мәдени тәжірибесін игеру;

2) рухани-адамгершілік салада нақты білімдік деңгейге қол жеткізуде, танымдық және тұлғалық мәселелерді шешуде тәлімгерлердің жеке тәжірибесін қалыптастыру;

3) тұлғаның жеке тәжірибесі мен мінез-құлығын байыту, әлеуметтік және жеке тәжірибенің өзара әрекеттестігі, әлеуметтік іс-әрекеттің көпқырлы түрлерінде тұлғаның шығармашылық мүмкіндіктерін ашу;

4) адамгершілік заңы тұлғаның өз заңы бола алатындай тұлғалық автономияны дамыту;

5) адамгершілік таңдауда тұлғаның маңызды мәселелерді шешу тәжірибесін қалыптастыру.

Тұлғалық-бағдарлы білім біру технологиясы мынандай жалпы мақсаттарды алдына қояды:

а) әрбір тәлімгердің өзінің жан дүниесін сезінуіне және өзінің дербестігін түсінуіне ықпал ету;

ә) өмірлік маңызы бар мынандай түйінді құзіреттерді мақсатты түрде дамыту арқылы жеке тұлғаның жан-жақты қалыптасуына жағдай жасау:

- өзінің өмірлік позициясын анықтау;

- әр түрлі мәселелерді адамгершілік нормаларға сәйкес конструктивті шешу;

- өзіне, адамдарға және қоршаған әлемге ізгілікті қарым-қатынас жасау;

- адамдарға қолдан келгенше көмек беру, туыстарына және жақындарына қамқорлық көрсету;

- өзімен өзі үндестікте өмір сүру; ойы, сөзі және ісі бір болып, әрекеттерде шынайы болу;

- жасампаздық белсенділікті, азаматтықты және отансүйгіштікті тану;

- адамгершілік тұрғысынан таңдау жүргізе алу және өз ойы, сөзі мен ісіне жауапты болу;

- қоғамға қызмет ету дағдыларын іс жүзінде дамыту.

Белгіленген жалпы мақсаттар күнделікті практикада келесі жолдармен жүзеге асырылуы мүмкін:

- жеке тұлғаның өзін-өзі анықтауына және өзін барынша паш етуіне көмектесетін жасампаздық құндылықтарды үйретуге бағытталған біртұтас білім беру үдерісін құру;

- тәлімгерлердің жас ерекшеліктерін ескере отырып, жеке тұлғаның рухани-адамгершілік әлеуетінің дамуына ықпал ететін ақпараттық білім беру кеңістігін құру;
- барлық оқу пәндері мазмұнының құндылық мәнін күшейту;
- қоғамға қызмет етуге бағытталған оқудан тыс және мектептен тыс тәрбие рөлін арттыру;
- мектеп пен отбасының әлеуметтік серіктестігін, ұстаздардың ата-аналар, қамқоршылар, тәрбиешілермен тығыз ынтымақтастығын дамыту арқылы жеке тұлғаның рухани-адамгершілік қалыптасуы үшін жағымды алғышарттар жасау.

А.И. Кочетов педагогикалық жағдаят пен педагогикалық қатынастардың маңызын ескере отырып, былай деп жазады: «Егер, ойша педагогикалық жағдаятты «жасушаға» теңестірсек, онда «молекула» - педагогикалық қатынас, ал «атом» – сол жағдаяттағы тәлімгерлердің іс-қимылы немесе ұстаздың әрекеті болып табылады» [5, 81 б.].

Білім беруді тұлғалық-бағдарлы білім біру технологиясы бойынша ұйымдастыруда келесі үдерістер жүйесі жүзеге асады:

- адамның қабілеттерін ашуға және оның физикалық, психикалық, рухани, әлеуметтік және шығармашылық әлеуеттерін үйлесімді дамытуға бағытталған білім берудің жалпы мақсатын анықтау;
- жалпыадамзаттық құндылықтарды түсінуді, өзін, өзгелерді және өмірді түсіну дағдыларын қалыптастыруды, шешім қабылдау барысындағы жағдаяттарды бағалауды, табиғаттың сақталуын және адамдардың жақсы тұрмысын қамтамасыз ететін адамгершілік таңдау жасай алу іскерлігін дамыту;
- айналасындағы адамдармен қарым-қатынастың адамгершілік, кәсіби аспектілерін ескере отырып, өзара әрекет ету іскерліктерін жетілдіру;
- өзін-өзі паш ету және қоғамға қызмет ету үшін, өз халқының және жалпы адамзаттың өркендеуі үшін рухани-адамгершілік құндылықтарды қолдана білу іскерліктерін дамыту;
- күнделікті тәжірибеде рухани-адамгершілік, кәсіби білімдер мен іскерліктерді қолдану.

Оқу пәндерінің базалық мазмұнының құрамын анықтау үшін негіздеме болатындар: адамзаттың рухани және әлеуметтік тәжірибесі, әлем мәдениеті, халықтар даналығы, ғылым. Жалпыадамзаттық құндылықтар туралы ұғымдар жүйесі мен олардың адам өміріндегі көрінісі оқу пәндерінің базалық мазмұнының құрылымдық элементтері болып табылады. Осылар арқылы өзін тану, өзгелерді тану, әлемді тану, адамзат тәжірибесін тану тұрғысында мазмұндық желілер анықталған.

Жеке тұлғаға бағдарланған білім беру келесі үдерістерді қарастырады:

- тәлімгерге құндылық тұрғысынан қарауды, оның қажеттіліктері, қызығушылықтары мен мүмкіндіктерін барынша есепке алуды;
- тұлғаның өзін-өзі жетілдіруіне арналған жағымды жағдайлар тудыруды;
- дамыта оқытудың әдістері мен формаларының әр түрлілігін, пәннің мазмұнын адамгершілік таңдау жасау мен ойлануға арналған өмірлік мысалдармен және жағдаяттармен толықтыруды;
- тәлімгердің тұлғалық, рухани өсуінің ішкі динамикасына көңіл бөлуді;
- білім беру үдерісі субъектілерінің тілектестік диалогын ұйымдастыруды;
- оқу орны, отбасы, қауымдастықтардың өзара бірлесіп, тығыз байланыста әрекет етуін;
- білім мекемелерінде ізгілік, сүйіспеншілік, әділдік және өзара түсіністік атмосферасын құруды.

Адамгершілік құндылықтар әрбір жасқа лайықты әлемді қабылдау арқылы меңгеріледі. Адам өмірінің ең басты мәні тұрғысынан өзін, өзге адамдарды тану, қоршаған ортамен өзара қарым-қатынас жасау, ақиқат пен махаббатты түсіну тәлімгер ойлана алатын, өзінің пікірін жеткізе білетін, дарындары мен қабілеттерінің ашыла түсетін, формальды емес жағдайда өтеді.

Оқу сабақтарында ұстазбен ашық диалог жүргізіліп, әлеуметтік-рөлдік ойындар мен тренингтерде адамдардың өзара қарым-қатынас әлемі зерттеліп, өмірлік бақылаулар бойынша пікір алмасады, қоғамға қызмет етудің практикалық дағдылары дамытылады. Денсаулықты сақтауға, нығайтуға септігі тиетін әр түрлі стандартты емес сабақ түрлері: ойын-сабақтар, ойлану-сабақтары, пікір-сайыс сабақтары, театрландырылған сабақтар, шығармашылық сабақтар, конкурс-сабақтар, фантазия-сабақтар, концерт-сабақтар, экскурсия және т.б. сабақтар пайдаланылады.

Жеке тұлғаға бағдарлап білім беру бойынша оқу үдерісін ұйымдастырудың маңызды шарты – балалардың жас және психологиялық-физиологиялық ерекшеліктеріне сәйкес эмоциялық жайлылықты қамтамасыз ететін денсаулық сақтау ортасын құру. Сабақта әрекет түрлерінің алмастырылуы оқуға жағымды мотивтерді қамтамасыз етеді.

Оқытудың әдістері мен нысандарының кең нұсқалылығын қамтамасыз ету мақсатында сабақтарды арнайы кабинеттерден тысқары (концерт залында, мектеп алаңдарында, табиғат аясында, өндіріч орынында, мұражайда, сурет галереясында, театрда және т.б.) орындарда ұйымдастыру қарастырылады.

Алған білімдерді күнделікті өмірде практикалық түрде қолдана білу және қоғамға қызмет етуге белсене қатысу өте маңызды. Интерактивтік әдістеме бойынша білім беру үдерісі әрбір қатысушының жеке тұлғалық ерекшеліктерін мойындау негізінде жүргізіледі.

Білімнің әрбір деңгейіне арналған бағдарламаға сәйкес оқулықтар, оқу-әдістемелік құралдар, хрестоматиялар, арнайы дәптерлер, көрнекі-иллюстрациялық (үнтаспа, бейнетаспа т.с.с.) материалдардан құралатын оқу-әдістемелік кешен пайдаланылады.

Бұл технология оқытушының рөліне айрықша көңіл бөледі, сондықтан ол қазіргі оқыту мен тәрбиелеу әдістерін, психологиялық білімдерін, тәлімгерлердің жас ерекшеліктерін ескере отырып, педагогикалық үдерісті дербес құра алу біліктілігін жетік меңгеруі тиіс. Ұстаз сабақта жеке тұлғаның шығармашылық әлеуетін, оның қабілеттері мен мүмкіндіктерін ашуға көмектесетін оқытудың әртүрлі дәстүрлі, дәстүрлі емес түрлерін, интерактивті нысандары мен әдістерін қолданады [6].

Балаларға деген махаббат, әрбір баланың ерекшелігін құрметтеу, шыдамдылық, «ізгі ақыл» мен «жылы жүрек» – қоғамға қызмет етудің үлгісі болып табылатын педагогтың ең басты қасиеттері. Ұстаздың құндылыққа бағдарланған әрекеті тәлімгерлердің білім алуына, даналықты, адамзаттың мәдени жетістіктерін ұғынуына, өзара түсіністікті және қоғамның барлық мүшелерімен жағымды қарым-қатынас жасауды үйренуіне мүмкіндік береді.

Ұстаз әрбір тәлімгердің ерекшелігін ескере отырып, олардың қоршаған ортада өзінің жеке тұлғалық «Менін» жете түсінуіне көмектеседі. Ол – дайын білімдерді жеткізуші емес, жас ұрпақты өмірлік маңызды іскерліктер мен дағдыларды игеруге жетелейтін танымдық үдерістің жетекшісі. Ұстаз балалармен бірге пікір таластырады және ойланады, жаңалықтар ашады, таңданады және күмәнданады, бірлескен шығармашылықта қызығушылықпен өмірдің ақиқатына көз жеткізеді, сыныпта жағымды жағдай туғызады. Осының барлығы тәлімгерлердің құзіреттіліктерін дамытуға, күтілетін нәтижелерге қол жеткізу үшін жағдай тудыруға ықпал етеді.

1 Бондаревская Е.В. Теория и практика личностно- ориентированного образования. - Ростов-на-Дону: Издательство Ростовского педагогического университета, 2000. -352 б.

2 Кирьякова А.В. Теория ориентации личности в мире ценностей (монография). - Оренбург, 1996. - 187 б.

3 Нурғалиева Г.К. Психолого-педагогические основы системы ценностного ориентирования личности. - дис. д.п.н. – Алматы: ҚазҰПУ им. Абая, 1994.

4 Плигин А.А. Личностно-ориентированное образование: история и практика. Монография. – М., 2003.

5 Кочетов А.И. Как заниматься самовоспитанием. - Минск, Высшая школа, 1986.

6 Степанов Е.Н. Личностно-ориентированный подход в работе педагога: разработка и использование. - М.: ТЦ Сфера, 2003. – 128 б.

Резюме

Статья по доведению личностно-информационной технологии с открытой аксиологией, рассматривается ее педагогическая теория место и опыт методики. Вышесказанная технология дает возможность ключевому освоению самопознания учеников, самовоспитания, самоконтроля, самоактуализации, самосовершенствования практического процесса.

Summary

Article by bringing personal- information technology with open axiology considered her place pedagogical theory and methodology experience . The aforementioned technology enables the development of self- key disciples , self , self , self-actualization, self-improvement practice process.

ӘОЖ 378,14:796 (574)

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ САБАҒЫНДАҒЫ ҚОЗҒАЛЫС ОЙЫНДАРЫН ӨТКІЗУ

Е.Е. Оспанқұлов – Абай атындағы ҚазҰПУ, магистр, оқытушы

Бұл мақалада бала тәрбиесіне қозғалыс ойындар қолданылып сурақтары қарастырады. Аталған мәселе қазіргі уақытта өте өзекті болып табылады. Осыларға байланысты жанжақты дене тәрбиесінің құралдары ұлттық спорт қозғалыс ойындарының негізгі орындарын алады.

Ойындарды тандап алу өтілегін сабақтың алдында тұрған педагогикалық міндеттерге байланысты. Сонымен бірге сабаққа енгізілетін басқа да (ойыннан бөлек) материалдың мазмұны мен өту әдістерін ескеру қажет. Оқушылардың шаршауынан және қалыптан тыс қозуынан сақ болу үшін жүгіруге немесе секіруге арналған жаттығу сабағына, мысалы, секіру және қарсылық көрсетуге арналған сабаққа ойындарды енгізуге болмайды; белгілі бір сабақта гимнастика немесе жеңіл атлетика бойынша жаңа материалды өткенде оны жаңа ойын үйренумен ұштастыруға болмайды.

Түйін сөздер: дене дайындығы, қимыл-қозғалыс ойындары, ұлттық ойындар

Қозғалыс ойындарын оқушылардың дене жаттығуларымен шұғылдану барысында алған шеберліктері мен дағдыларына сәйкес өткізуі керек. Басқа сабақтардың ішінде ойынның мақсатқа сәйкес мейлінше тиімді болуын белгілеу қажет. Мысалы, көп уақытты алмайтын таныс қозғалыс ойындарын бұлшық етке түсетін едәуір күшке байланысты жаттығулардың алдында «денені қыздырыну» түрінде пайдалануға болады. Осындай жаттығулардан кейін ғана жай тұрып ойнайтын ойындарды өткізу керек (мысалы: жүру, допты лақтырып беру). Жаттығулардың алдында ерекше назар аударуды талап ететін жалпы жүгірумен, секірумен немесе қарсылық көрсетумен өткізілетін ойындардың орындауға қиындық келтіретінін ескеру қажет. Сол өткізілетін сабақ жағдайында ойнауға кететін уақытты күні бұрын белгілеп қоюдың маңызы зор. Алайда сабақтың барысын, шұғылданушылардың мінез-құлқын және көңіл-күйін ескере отырып, кейде белгіленген уақыттың шегінен шығып кететін де кез болады. Бір ойын түрінен басқа ойын түріне ұйымдасқан түрде, уақытты өткізбей көшу керек. Сондай-ақ сабақтың жүйелілігін сақтау мақсатымен ойынның басталуы мен барысын дәл ұйымдасқан түрде жүргізу қажет. Ойынды үйренуді жаттығу мақсатында өткізген кезде оның қызықтылығын, ойнаушылардың еркін қимыл жасауын ескеріп отыру керек.

Сыныптарда өткен жылдағы сабақтардан таныс ойындарды өткізіп, сонан соң жаңа ойынды үйренуді бастау қажет. Ойындарды әрбір тоқсандағы сабақтардың мазмұнына енгізген жөн. Әрбір тоқсанда ойындарды ойнау бұдан бұрын өткен оқу материалын баянды етуге, бекітуге көмектеседі және бұдан кейінгі тоқсанға белгіленген жаттығуларды жақсы меңгеруге себепші болады. Маусым жағдайы да ескерілгені дұрыс. Бірінші және төртінші тоқсанда өткізу үшін кең орынды (алаң, аула) қажет ететін ойындарды белгілеу керек. Екінші және үшінші тоқсанға біршама шағын бөлме, зал ішінде ұйымдастыруға тура келетін ойындар, сондай-ақ далада өткізуге келетін және шаңғы, шана, конькимен өткізілетін ойындар лайық. Ойындармен бір тоқсанды екінші тоқсанның есебінен толтыруға болмайды.

Ойындарды іріктеп алу нақты қойылған педагогикалық міндетпен анықталады. Сондықтан оны өткізу үшін таңдап алынған әрбір ойынды жеткілікті түрде дәл бағалау қажет. Ойындарды сабақтың мақсатына сай іріктеп алу үшін мына мәселелерді ескерген жөн:

1. Ұжымның (топтың) ұйымдасып, бірлесіп әрекет жасауы үшін ойынға қатынасушылар бір топқа біріктіріле ме, жоқ па немесе ойынның мазмұны бойынша ойыншыларды топқа (командаға) бөлу көзде ме, жоқ па, соны ескеру керек.

2. Әрбір ойынның ережесі болады. Ереженің мазмұнын, санын және оны өткізудің күрделілік деңгейін ескерудің маңызы зор.

3. Ұжымдағы өзара қарым-қатынас түрлері: ойын жүргізушісіз өткізілетін және жүргізушімен өткізілетін ойындар болып бөлінеді. Егер командалық ойын болса, онда ойнаушылардың «қарсы жақпен» кездесуіне себеп бар ма, жоқ па немесе ойынға қатысушылар басқа командадағы ойынның барысын өзгертуге тікелей ықпал ете ала ма, жоқ па және «қарсы» команданың ойыншыларының әрекет етуін қиындата ала ма, мұны да есте ұстанған жөн.

4. Ойынның рөлі. Белгіленген ойынның әрбір қатынасушысына алуан түрлі ойын рөлін кезекпен орындауға беру қиындыққа соқтыра ма, жоқ па, барлық қатынасушылар үшін бірдей рөл атқаратын ойынды, шамамен алғанда, бірдей шарт қамтамасыз ете ме, жоқ па, мұны да ескеру керек.

5. Ойында кедергілерден өту шарттары. Егер топтық ойын болса, онда бұл ойында бастаушыға қарсы жекпе-жек сайысы орын ала ма, жоқ па немесе ойын жүргізушілерімен сайыс басқа ойыншылармен өзара қолдау және өзара көмек көрсету арқылы жүргізіле ме, жоқ па, командалық ойынның шарты қандай: өзінің командасы үшін күрес жекпе-жек сайыс ретінде немесе мүмкін, жекпе-жек сайысуды жолдастарының өзара қолдауы және өзара көмек көрсетуі арқылы өткізе ме, жоқ па, соны ескерту қажет болады.

6. Қатардағы ойыншылар үшін әдеттегі қимылдар. Тек топтық ойындарда ғана емес, сонымен бірге командаға бөлініп ойнайтын ойындарда да бұл әрекеттер әр түрлі болуы мүмкін. Мысалы, қатысушылардың әрекеті шапшаңдыққа, ептілікке арналып, жақын қашықтыққа жүгіруіне байланысты өткізілетін ойындар; доппен, таяқпен және басқа заттармен ептілікке және шапшаңдыққа немесе секіру, қарсылық көрсету, күш көрсету арқылы кедергілерден өтуге байланысты қимылдар себепші болатын ойындар: ақырында, бағдарлауға және бақылағыштыққа жаттыға отырып, қатысушылардың алуан түрлі қозғалтқыш дағдыларын қолдануға тура келетін ойындар да болуы мүмкін.

7. Ойын тақырыбы тәрбие беру міндетіне сәйкес келетіндігін ескеру.

8. Ойындардың ерекшелік жақтары ойнаушылардың санына, жас ерекшелігіне, жынысына, денесінің жаттыққандығы мен ойынға даярлығына, денсаулық жағдайына, ойнаушылардың ынтасы мен ішкі талап-тілектеріне сәйкес келетіндігін ескеру.

9. Осы ойынды көпшілік арасында жүргізілетін жұмыс ретінде спорт секциясының сабағында жүргізу

керектігін және ойын алаңының шартын (қысқы, жазғы алаң) сай келетіндігін немесе бөлмеде ұйымдас-тыруға қолайлылығын, ойынды қолда бар жабдықтармен өткізу мүмкіндігін ескеру.

Белгілі бір ойынды өткізгенде жаңа, кенет кездескен жағдайлар, ойнаушылардың жағдайлары мен мінез-құлықтары ескеріліп, оның бұрын болжанған шарттары өзгеруі де мүмкін. Осындай жәйттарды ескеру негізінде басқарушы қимыл-қозғалыс ойынының мазмұны мен ережесіне белгілі бір өзгерістер енгізіп, ойынның маңызын көтеретін әдістемелік тәсілдер қолдануы мүмкін.

Жаңа ойынды түсіндіргенде оқушылардың ойынға даярлығын, қозғалыс ойындарына қатынасудан жеткілікті тәжірибесі бар екендігін ескеру қажет. Жеткіншектерге көбінесе қарапайым, бұрын үйренген ойындардың қиындатылған нұсқалары беріледі. Сондықтан ойнаушыларға қойылатын негізгі талаптар туралы белгілі бір дәрежеде мәлімет, нұсқаулар беруге аз тоқталуға мүмкіндік туады; осы нұсқауларға кететін уақытты қысқарту есесінен ойналатын ойынның техникасы мен тактикасы жөніндегі мәселелерге жете және толығырақ тоқталу керек.

Төменгі жастағы бастауыш сынып оқушыларына қарағанда, жеткіншектердің зейін қоюы тұрақты болады. Дегенменде оларға ойын басталар алдында қалыптан тыс толық және ұзақ түсіндіруден аулақ болуы керек.

Ойынды қызықты, түсінікті және қысқаша баяндай отырып, басқарушы ойынның барысында-ақ қосымша нұсқаулар бере алады. Мысалы, бастапқы қолайлы жағдайда-ақ белгілі бір қате әрекет, теріс тәсіл жасамау керектігі ойнаушыларға ескертіледі. Бір команданың ойыншысы белгілі бір ережені бұзған кезде жіберілген қатенің нәтижесінде «қарсы жақтың» командасы қандай артықшылық жағдай (ұпай жөнінде, тактикалық маневр жөнінде және т.б.) алатыны көрнекі түрде көрсетіледі. Ойынның барысында, қатысушылардың алаңда орын ауыстыру кезінде, ойыншылар өзара алмасқан кезде, командалар рөлдерін ауыстырған кезде және тағы басқа да алаңда орын ауыстырудың жай-жапсарымен іс жүзінде таныстыру жүргізіледі.

Кейбір жағдайда жаңа ойынды алдын ала түсіндіруді ойында кездесетін топтық техникалық тәсілдерді көрсетумен, шамамен алғанда, бірнеше ойыншы орындайтын жеке тактикалық әрекеттерді көрсетумен бірге жүргізу пайдалы болады.

Спорт алдымен ойынның біраз жеңілдетілген түрін өткізген жақсы. Ойынға қосымша ережелерді бірте-бірте енгізу керек және оқушыларды ойынның жаңа бөліктерімен, тәсілдерімен таныстыру қажет.

Жұмыс практикасы көрсеткендей күрделі қимылды ойындарды алдын ала «кіріспесіз» өткізу әрекеті сәтсіз болып шығады. Ойнаушылар барлық ережелерді бірден меңгеріп кете алмайды және техника мен тактика бойынша жеткілікті түрде даярлығы болмағандықтан көп қате жібереді. Ойын қызықсыз болады, балалар ойнауға ынталанбайды. Сонымен қатар, күрделі қозғалыс ойындарын ойдағыдай үйрену мақсаты мен сабақтар тәжірибесіне күрделі ойындарды үйренуге тікелей даярлық болып саналатын мейлінше қарапайым ойындарды енгізудің маңызы зор.

1 Уанбаев. Дене мәдениетінің теориясы мен әдістемесі.

2 Қасымбекова С.И., Темірғалиев Ю.Г., Тайжанов С. – Алматы, 2000 ж. – 47 б. 5-11 сыныптарға арналған дене тәрбиесі бағдарламасы.

3 Тайжанов С., Қасымбекова С.И. Қазақтың ұлттық ойындары. – Алматы: «Казстатинформ» баспасы, 2004 ж. – 116 б.

4 Тайжанов С., Қарақов А. Дене тәрбиесі. 2-кітап (Бастауыш сыныптарға арналған). – Алматы: «Үшқиян» баспасы, 2004 ж. – 116 б.

Резюме

В статье рассматриваются вопросы применения подвижных игр в воспитании детей, данная тема в настоящее время неоспорима актуальна, поэтому среди большого разнообразия средств физического воспитания принадлежит особое место национальным спортивным подвижным играм.

Summary

This article discusses issues of using dynamic games in parenting, this topic is now undeniable relevance, so among a wide variety of physical education has a special place national sports mobile games.

НҮРҒИСА ТІЛЕНДИЕВ – ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ МУЗЫКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ ҰЛЫ ТҰЛҒА

А.Т. Айтуарова – *өнер.ғ.к., Абай атындағы ҚазҰПУ-нің доценті*

Мақаланың мақсаты – қазақтың композиторы Нұрғиса Тілендиевтің ұлттық музыкалық мәдениетіндегі алатын орынын айшықтап ашып көрсету. Нұрғиса Тілендиевтің шығармашылығы қазіргі қазақ музыкасы тарихының жарқын беттерінің бірі болып саналады. Оның музыкасына деген халықтың қалтқысыз махаббаты, әндерінің, оркестрлік күйлерінің, киномузыкасының жаппай танымалдығы Нұрғисаның қазақ музыкалық мәдениетінің тарихында өшпес із қалдырған нағыз халық композиторы екендігінің анық айғағы.

Нұрғиса Тілендиев – әйгілі композитор, төлтума дирижер, кемел домбыраши. Ұсынылып отырған мақалада осы үш қасиеттің үйлесімі ғылыми тұрғыдан қарастырылып отыр. Н.Тілендиевтің «Ата толғауы», «Аңсау», «Аққу», «Махамбет», «Атадан мұра», «Қош керуен» т.б. оркестрлік шығармалары қазақ музыкасының халықтық аспаптық дәстүрлерін дамыта отырып, дәстүрлі күйдің жаңа үлгілері «халық аспаптар оркестріне арналған күйлер» болып табылады.

Н.Тілендиевтің аса танымал болған көптеген әндері шын мәніндегі халық әндеріне айналып кеткен. «Саржайлау», «Ауылдағы жеңеше-ай», «Біздің ағай тамаша», «Жан жарым», «Жан сәулем», «Құстар әні», «Әжеме» т.б. әндерінің айшықты, қарапайым қайырмалары адам жадында жылдам жатталып қалатындығымен қадірлі.

Түйін сөздер – дәстүрлі музыка, ана музыкалық тілі, халық эстетикасының жалғастырушы, еуропалық көпдауыстық, көне халық аспаптары, оркестрлік күй

Нұрғиса Тілендиев – әйгілі композитор, төлтума дирижер, кемел домбырашы. Осы үш қасиеттің үйлесімі кәсіби халық музыкасы өкілінің бес аспаптығын дәлелдейді. Нұрғиса - шығармашылық болмысының ерекше еркіндігі мен өзгешелігі жалпылық шеңберіне симайтын жалқы дүниенің перзенті. Дәстүрлі дүниетанымнан әлемге деген жалпы көзқарастың тұтастығы, белгілі бір объективизм туындайды. Нұрғисаның үздік шығармашылығын әуезі өміршең, толыққанды, тылсым сырымен баурайды... Дүниенің баяндылығын жырлайтын, халқының аманшылығын аңсаған, ұлттық сенімді ұран еткен Нұрағаның музыкасы дәстүрлі қазақ музыкалық шығармаларының тілін қазіргі заман биігіне көтерді.

Сонымен қатар, Нұрғиса Тілендиев – жазба ұлттық кәсіби композиторлық мектебінің өкілі. Ол қазіргі заманның музыкалық білім алған, шығармашылық қоржыны опера, балеттер («Алтын таулар» операсы, «Ортеке», «Достық жолымен», «Аққулар» балеттері), киномузыка, мультфильмдер, драма спектакльдерге арналып жазылған шығармалар құраған композитор. Бір ғажабы, кемел композитордың ерекшелігі сол, оның музыкасы не кәсіби халық музыкасына, не еуропалық бағыттағы композиторлық ағымға жатқызуға келмейді. Тарихқа жүгінейік.

Нұрғиса Тілендиев шығармашылығы Қазақстанда 70-ші жылдардың аяғы 80-ші жылдардың басында кең таныла бастады. Бұл кезең дәстүрлі қазақ мәдениетіне, оның ішінде музыкалық мұра, ауыз әдебиеті, сәулеттік ескеркіштер, тарихи оқиғаларға жаппай қызығушылық белең алғанымен белгілі. Осы уақытта, қазақ халқының көне тарихи кезеңдерін, тарихи тұлғалардың өмірін сипаттайтын көне есімдерге толы Ильяс Есенберлиннің, Әнуар Әлімжановтің тарихи романдарын оқу кең етек ала бастады. Көркемдік қиял элементтерінің кейбірі шынайы оқиғаға сәйкес келмесе де, олар тудырған романтикалық көзқарас ұлттың үрдісін тануға ұмтылған қалың оқырманның көңілінен шықты.

Осындай жағдайларды музыкалық мәдениет те бастан кешірді. Шешуші рөл фольклорист-ғалым Болат Шамғалиұлы Сарыбаев қызметінің үлесіне тиді. Ғалымның қайта қалпына келтірген көне аспаптары қазақ музыкалық тарихының, оның ырғаққа бай мәдениетінің қайта туып, жандана дамуына мұрындық болды. Сарыбаев құрған көне аспаптар ансамблі халық музыкасының бұрыннан қалыптасқан формаларына жан бітірді. Музыкалық мәдениетке Уәли Бекеновтің орындаушылық шығармашылығы да септігін тигізді. Ол насихаттаған нәзік лирикаға толы, әуезді «шертпе» стилі дәстүрлі ұлттық дүниелердің сахнасын айқара ашты. Тыңдарманға жылдам «төкпе» күйлермен қатар айшықты, бай, лирикалық аспаптық стиль ұсынылды.

1981 жылы Нұрғиса Тілендиев құрған «Отырар сазы» фольклорлық-этнографиялық ансамбль (кейінірек – оркестр) көптен күткен мәдени құбылыстың көрінісі еді. Аталған ұжым республикада кең танымал болды. Мұның себебі неде? Оркестрдің «фольклорлық-этнографиялық» деп аталуының өзі межелі мақсат – көне қазақ музыкасын қайта жандандыру екендігін дәлелдеді. Орындаушылардың сәнді қызылды-жасылды ұлттық киімдері, романтикалық атауы (көне қаланың атауы), ең бастысы Болат Сарыбаев өмірге қайта әкелген көне қазақ аспаптары – *саз сырнай, шаңқобыз, сыбызғы, жетіген, қылқобыз, дауылпаздың* дауыстары ансамбльдің ұлы шығармашылық мұратын айғақтай түсті. Оркестрлік типте бұрыннан қалып-

тасқан құрамға абайлап енген бұл аспаптар кейіннен ғажайып нәтиже берді: аспаптардың басқа топтары бұлардың үнін баса алмады, керісінше оркестрге ерекше рең беріп, ұжымның ұтымды ырғағына айналды. Сонымен ансамбль бірден репертуарындағы шығармалардың «шертпе» мақамымен танымал болды.

Тілендиев музыкасының дәл өз уақытында пайда болуы - оның өнерінің кең өркен жаюына, танымал болуына игі ықпал етті. Композитор концерттеріне бару озық үлгіге айналып өткен күн мен бүгінгі таңның музыкалық дәстүрлеріне бас ию - өзіндік дәстүр болып қалыптасты, Нұрғиса Тілендиев шығармашылығы дәстүрлі өнердің қайта дүниеге келуіне тікелей байланысты болды, оның музыкасы нағыз қазақ музыкасы деген жалпы ұғым қалыптасты.

«Отырар сазы» оркестрінің концерттері – халықтың шың ниетімен, ыждағатпен келетін мерейлі мерекесі еді. Бәлкім, бұл құбылыс Нұрағаның адамдық болмысымен байланысты болған шығар. Композитор тыңдармандарының алдында жан-жүрегін бүкпесіз ашып, музыкалық қарым-қатынастың дәстүрлі түрін тудырғандай болушы еді: сахналық орындау арасында шығармаларының шығу тарихынан қысқаша түсінік беріп, әзілге толы әдемі әңгімемен залды серпілтіп отыратын. Ал Нұрғиса қасиетті домбырасын қолына алғанда, маңайда айтып жеткізгісіз тыныштық орнап, ғажайып дүниемен кездесу, шыңайы өнер құпиясын тану сезімін туатын...

Нұрағаның бойынан буырқана шыққан тасқын күш, оның ерекше мәнері, өзіндік пәлсапасы бар әнші-ақындардың, қазақ мәдениетінің кәсіби таратушылары – сал-серілердің халық мектебінің өкілі болғандығынан шығар. Оның концерттеріндегі ақжарма атмосфера, емін-еркіндік – осының көрінісі. «Отырар сазының» концерттері ұлы композитордың дирижерлықты жасап, атақты «Құстар әнін» залмен қосылып, айтуымен аяқталушы еді.

Дәстүрлі қазақ мәдениетінен бастау алатын жоғары кәсібилік тек қызметтік аспектіден емес (тудырушы мен орындаушының синкретизмі

- тұтастығы, музыкалық қарым-қатынастың дәстүрлі формаларын тудыру), музыкалық тілдік тұрғыдан да аңғарылатын. Тілендиев *ана музыкалық тілінде* ойлап, қазақ музыкасының дәстүрлі, бейнелік-жанрлық жүйесін жүзеге асырды. Ән шығармашылығында композитор Жетісудың ән дәстүрін жалғастырып, оркестрлік туындыларында «шертпе» стилін дамытады. Сонымен қоса, Нұрғиса Тілендиев дәстүрлі қазақ мәдениетінің құнды жақтарын еуропалық жүйенің техникалық, айшықты мүмкіндіктерімен (оркестрлік көпдауыстық, үйлесімді гармониялық байланыстар, ладотональді қосындылар, тембрлік драматургия секілді) музыкалық әдістерді асқан дарындылықпен қосады. Нәтижесінде, *европалық* сапалы көркемдік жүйенің жетістіктерімен қаруланғын, сонымен қоса *қазақтың дәстүрлі* музыкалық танымның тұтастығын бойында *кәсіби музыка* өнерінің өкілінің *халықтық типі* қалыптасты.

Композитор шығармашылық қуаты, жалпы музыкалық танымы арқасында музыка өнерінің барлық жанрларында жемісті еңбек етті. Қарапайым екпінді әуендердің ұғымдылығы Тілендиев музыкасының Қазақстанның қазіргі заманғы музыкалық мәдениетінде алдыңғы орынға шығып, қалын қауымға танымал болуына зор ықпалын тигізді.

Тілендиев музыкасының айқын әлеуметтік табиғаты да соның себебі. Өйткені көпшілікке арналған музыка көркемдік құбылыс емес, әлеуметтік құбылыс. Кеменгер композитордың өміршең өнері қалалық мәдениет аясында өркендеуі кездейсоқ емес еді: ол дәстүрлі музыкалық контекстен айырылып, авангардтық мәдениеттен халықтық музыкаға ұқсас коммуникативті формалар таппаған ұлттық аудиторияның көркемдік талаптарын қанағаттандыра алды. Тілендиев замандастарына дәстүрлі халық музыкасының өзіндік концепциясын ұсынып, тыңдармандарының құптауын алды, өйткені көпшілік ұғымында музыкалық танымда қазақ халқының көне мәдениет дәл осылай көрініс табуы заңдылық еді.

Нұрғиса Тілендиев 1925 жылдың 1 сәуірінде Алматы облысы, Іле ауданы, Шілікөмер ауылында дүниеге келді. Талантты баланы тап басып таныған академик А.Қ. Жұбановтың көмегімен 12 жасар Нұрғиса қазақ халық аспаптары оркестріне (қазіргі Құрманғазы атындағы оркестр) орындаушы/домбырашы ретінде кіреді. Дирижерлік шеберліктің, орындаушылық өнердің бастапқы сабақтарын Тілендиев алғашқы ұстазы Ахмет Жұбановтан алған болатын. Сонымен қатар, Нұрғиса үшін халық аспаптар оркестріндегі қызмет Науша Бөкейханов, Қали Жантілеуов іспетті атақты халық домбырашыларының тұлғасындағы кәсіби өнерді зерттеу жөніндегі мектепке айналды.

Сұрапыл соғыс Нұрғисаның 18-дегі жасына жағаласа басталып кетті, 1943 жылы жас өз еркімен майданға аттанып, фашистік жендеттерімен аянбай соғысты, оған «Ұлы Отан соғысында Германияны алған үшін», «Берлинді алған үшін» медальдары сияқты жауынгерлің наградалары дәлел бола алады.

Соғыстан кейін Н.Тілендиев Құрманғазы атындағы Алматы мемлекеттік консерваториясының халық аспаптары факультетінде оқи жүріп, Қазақ ССР радиокомитетінің халық аспаптары оркестрін басқарады. Бұл ретте, әлбетте, кәсіби дирижерліктің қажеттілігі туады да, Нұрғиса 1949 жылы Мәскеу мемлекеттік

консерваториясының дирижерлік факультетіне (профессор Н.П. Аносовтың класын) оқуын жалғастыруға аттанды.

Оқуы тәмамдалғаннан кейін Нұрғиса Тілендиев 1952 жылдан бастап 1960 жылға дейін Абай атындағы опера және балет театрының симфониялық оркестрі бас дирижерінің орынбасары қызметін атқарады. Ал 1960 жылы Құрманғазы атындағы қазақ халық аспаптары оркестрінің бас дирижері болып, 1968 жылы «Қазақфильм» киностудиясының музыкалық редакциясын басқарады. Бірнеше жыл артқа тастап, Нұрағаң музыкалық этнографиямен әуестеніп, 1982 жылдан бастап, өмірінің соңына дейін бас дирижерлікпен қоса, оркестрдің көркемдік жетекшілігінің де тізгінін қатар ұстады. Күллі әлемге танымал «Отырар сазы» оркестрі азаматтығы мен өнерге адалдығының арқасында халық жүрегінен өзінің асқаралы орнын тапқан ұлы ғұламаның мәңгі өлмес, мәні кетпес шебер туындысы болып қала берді.

Нұрғиса Тілендиев Қаз ҚСР Мемлекеттік сыйлығының иегері 1978, ҚСРО халық әртісі 1984, Қаз ҚСР жоғары кеңесінің депутаты 1985, ҚР Мемлекеттік сыйлығының иегері 1995, «Халық қаһарманы» алтын жұлдызының иесі.

Нұрғиса шығармашылығы жанрлық диапозон кеңдігімен ерекше: композитор ән жазумен қатар, хорға арналған туындылар, домбыраға арналған күйлер, эстрадалық оркестрге, халық аспаптары оркестріне лайықталған шығармалар жазды, кино және мультфильмдерге, хроникалық-деректі ленталарға, драмалық спектакльдерге арнап музыка жазды. Композитордың тегерунді таланты еуропалық дәстүрдегі опера мен балет жанрларын да бағындыра алды.

Н.Тілендиевтің аса танымал болған көптеген әндері шың мәніндегі халық әндеріне айналып кеткен. «Саржайлау», «Ауылдағы жеңеше-ай», «Біздің ағай тамаша», «Жан жарым», «Жан сәулем», «Құстар әні», «Әжеме» т.б. әндерінің айшықты, қарапайым қайырмалары адам жадында жылдам жатталып қалатындығымен қадірлі. Композитор үшін ән - сөзі мен әні астасқан, анық айтылатын әуен. Бұл ретте, композитор фольклордан иеленген ырғақ пен қайырмаларды қосып, ұтымды пайдаланып қана қоймайды - олар осы ырғақтық табиғатынан туындап, еркін түрде құрылады.

Атап кетерлік бір жайт, Нұрғиса әндерінің көпшілігінің тілі қазақ фольклорының әуен формулаларына сүйенумен қатар, кеңестік эстрадалық әндердің ырғақтарына негізделіп жазылған. Халықтық вокалдық элементтер кейде марштық және вальстік ырғақтардан құралған жат ұлттық әуенмен кіріге байланысса да, Тілендиев әуендері бейн-сезімдік реңін жоғалтпайды.

Нұрғиса шығармашылығының таңдай қақтырар тағы бір тұсы – қазақ халық аспаптары оркестріне, оның ішінде «Отырар сазы» фольклорлық-этнографиялық оркестріне арналып жазылған шығармалары болып табылады. Осы оркестрдің орындауына арналған Тілендиевтің барлық партитуралары қайталанбас ренде оркестрленуімен, әуендік тілінің, тембрлік-дыбыстық қатардың ерекшелігімен әйгілі. Соңғы қасиет Б.Сарыбаев өмірге қайта әкелген көне халық аспаптарының оркестр құрамына еңгізілуімен түсіндіріледі.

Бұрын қолданылмаған қазақ аспаптарының ырғағы дыбыстық палитраны едәуір байытып, оркестрдің мүмкіндіктерін біршама арттырды. Н.Тілендиевтің «Ата толғауы», «Аңсау», «Аққу», «Махамбет», «Атадан мұра», «Қош керуен» т.б. оркестрлік шығармалары қазақ музыкасының халықтық аспаптық дәстүрлерін дамыта отырып, дәстүрлі күйдің жаңа үлгілері «халық аспаптар оркестріне арналған күйлер» болып табылады. Тілендиев шығармашылығы көне дәстүрлердің жаңа қалыпқа түскен өмірімен тікелей байланысты деп атауға лайық.

Композитор тек «төкпе» стилінің ғана емес, сонымен қоса «шертпе» стилін дамытты – еуропалық оркестрлік жазу заңдылықтары қазақы дәстүрлі күйдің екідауысты негізін бұзбастан, айырықша тембрлік табиғаты мен шеңберлік құрылымы бар көне жанрдың өзіндік ерекшелігі мен құндылығын аша түседі.

Н.Тілендиевтің сан қырлы өнерінің ауқымды аумағы оның кинофильмдер мен мультфильмдерге арнап жазған музыкасы болып табылады. Бұл тұста композитордың кемел таланты, тіпті, бір басқа – ассоциациялық-көрнекті қырынан көрініс табады. «Қазақфильм» студиясы шығарған бірқатар фильмдердің тағдыры Нұрғиса Тілендиев атымен байланысты. Қазіргі таңда қазақ халқының бірнеше буын өкілдеріне сүйікті болып, қазақ мультипликациясының классикасына айналған «Қарлығаштың құйрығы неге айыр?», «Ақсақ құлан», балаларға арналған «Менің атым Қожа» фильмдерін музыкалық сүйемелдеуіңіз елестету мүмкін емес, өйткені музыка аталған туындылардың ортақ бітімнің айырылмас бір бөлігіне айналып кеткен. Атақты композитордың жарқыраған табиғи талантыға толы музыкасы кадр мазмұнын тура беріп қана қоймай, толықтыра түседі, ал көп ретте фильм драматургиясында негізгі рөлге ие болады.

Сұлтан Ходжиковтың атақты киноклассика болып табылатын «Қыз Жібек» фильмінде көш кезін суреттейтін музыкасында көңіл-күйді асқан дәлдікпен беретіні соншалық, осы шығарманы жеке орындауында да (кейіннен аталған фрагмент дара туындының мәртебесін алға) мерекелік думан, көпшіліктің тынымсыз тынысына толы даланың суретін көз алдына әкеледі.

«Қыз Жібек» фильмінде дәулескер домбырашыларға да қиындық тудыратын Дарабоз Аға домбырасының құдіретті қағыстарын естиміз. Бұл тұста композитордың тарлан талантының тағы бір тамаша қыры - кәсіби домбырашылық дарын бой көрсетеді. Нұрағаң қолындағы домбыра әуелей, әлдилей ән салады. Домбыралық штрихтің шебер техникасын еркін меңгерген қолмен шертілген шығармада нәзік ырғақтармен обертондар байқалып қалады. Ал Ыбырайдың «Гэкку» әніне жасалған вокалды аспаптық сөзсіз импровизацияны айтсаңызшы: терең философиялық лирикаға толы туындыда дүниенің баянсыздығының, қара бұлттай қаптап келе жатқан қасіретті қайтарудың мүмкін еместігінің сөз жеткізе алмас әсерін әуен жеткізген!

Нұрғиса Тілендиев шығармалары қазақ музыкасы тарихында қайталанбас із қалдырды. Композитор халық эстетикасынан еркелей аққан арда ағысты бүгінгі күннің музыкасының жаңа арнасына бұрды. Оның шығармашылығындағы дәстүрлі танымның асып төгілген ғаламат рухани күш-қуаты бізге адамгершілік асуларының асқан биігін мензейді.

1 Любимов Л.Д. «Искусство древнего мира», - М., 1980.

2 Лосов А.Ф. «Знак. Символ. Миф», - М., 1982.

3 Шахнович И.И. «Первобытная мифология и философия», - М., 1975.

4 Виппер Б.Р. «Искусство древней Греции», - М., 1972.

5 Любимов Л.Д. «Искусства зарубежных стран, первобытное общество, Древний Восток. Античность», - М., 1981.

6 Радциг С.И. «История древнегреческой литературы», - М., 1977.

7 Ярхо Б.И. «Эсхил и проблемы древнегреческой трагедии». - М., 1977.

Резюме

Цель статьи – показать роль и место казахского композитора Нургисы Тлендиева в современной музыкальной культуре Казахстана. Оригинальность и самобытность Нургисы Тлендиева – в том, что в его творчестве органично сплелись черты традиционного музыкального искусства казахов и современного массового. Нургиса сумел создать подлинно национальную массовую музыку, соединившую красоту истинно народных напевов и эстрадные ритмы, сложное искусство домбровистов-импровизаторов и европейские гармонические структуры.

Summary

The purpose of this article is to show the role and place of Kazakh composer Nurgisa Tlendiev in contemporary musical culture of Kazakhstan. Originality and identity Nurgisa Tlendiev is that in his work organically intertwined features of traditional music and contemporary art of Kazakhs mass. Nurgisa created a truly national mass music, connected with the beauty of true folk songs and pop rhythms, art dombra players improvisers and European harmonic structure.

УДК 32.012

ВРЕМЯ - В ФОКУСЕ ВНИМАНИЯ ХУДОЖНИКА...

А.Е. Татаева – к.филос.н., старший преподаватель, кафедра «Графики и дизайна»

Природа знать не знает о былом, ей чужды наши призрачные годы...

Тютчев

«Сегодня, как никогда, человеку важны не только материальные стимулы, но и духовные стимулы для развития. В условиях нравственного вакуума вызванного сломом старой идеологической системы, переоценкой ценностей, обусловленной сменой общественной формации, особенно важно... дать людям заряд высоких помыслов, приобщить молодое поколение к ценностям культурного многовекового духовного наследия народа, всей мировой цивилизации» отмечает Н.А. Назарбаев.

В художественном осмыслении жизни постигается ее многогранность, красота и величие. Мировое искусство во все времена стремилось в художественно-образной форме дать ответ на волновавшие человечество вопросы бытия. Оно не изучает человека в отрыве от природной и социальной действительности. Искусство рассматривает действительность в зависимости от стремлений, переживаний и идеалов человека. Окружающий мир становится объектом искусства в той мере, в какой он преломляется в мире чувств и мыслей человека. Искусство все чаще обращается к философским проблемам бытия, выявляет и воссоздает связь времен, движение истории.

Тема времени относится к основным, существующим в искусстве на протяжении столетий. Начиная с первобытных времен, человек проявлял значительный интерес к проблеме «хроносущности» бытия [1.212]. Интерес к этой теме понятен и закономерен. Художественное ощущение времени стало одним из важнейших аспектов содержания изобразительного искусства. Время является основой формирования

художественного стиля. Различные художественные направления, течения и школы определяются восприятием и особенностями переживания времени.

Существуют разные аспекты явления времени в искусстве:

- ощущение «вечности», осознание вневременности создания мира. Тема времени в изобразительном искусстве связывает воедино человека с вечностью. Отношение к категории времени как к атрибуту божественной упорядочивающей воли придает произведениям, тематически связанным со временем многозначительность. Ведь время в искусстве это образное, художественное воплощение представлений и размышлений об устройстве мира, о вечности и человеческой жизни, о неумолимом его течении и ежегодном возобновлении, круговороте. «...всякое художественное произведение представляет собой сложное единство знания и убеждения, познавательного и эмоционально-целостного начала. Именно в силу этого подлинное значение и содержание произведения можно выявить только в контексте анализа «духовной атмосферы эпохи», выразителями и носителями которой... является художник» [2.11]. Время – это персонифицированная вечность, Всевышний Отец, неведомое существо, заполняющее собой бесконечность. Согласно учению ислама, время одно из оснований мира... основа последовательного деления его на циклы, и хадис запрещает нам проклинать свой век, поскольку «век – это Бог» [3.67].

- отражение "исторического времени" в художественной традиции, формировании отдельных исторических типов искусства. История культурологической и философской мысли насчитывает немало попыток осмысления времени сквозь призму социокультурного развития. [4.16] Можно найти не только самые различные концепции, так или иначе связанные с исследованием понимания времени в различных типах культур, а так же и интерпретации времени как такового, в том числе и в изобразительном искусстве. Мы рассматриваем художественное произведение в контексте эпохи, основных направлений интеллектуальных поисков, которые двигаются параллельно медленно текущему историческому времени. В произведениях искусства отражается связь времен и поколений, настоящее, будущее и прошлое.

- особенное выражение пространственно-временных отношений в каждом из видов искусства. Разные способы их трансформации в художественное пространство и время. Возникает ощущение, что разрешение задачи изображения времени находится на грани различных видов искусства. Более того: взаимовлияние и взаимодействие видов искусства способствует появлению новых решений.

- время как предмет изображения может быть представлено в виде космических, планетарных, звездных и зодиакальных кодов. Время можно интерпретировать с точки зрения сакральных ценностей и эстетических норм, возрастных этапов человеческой жизни, цивилизационных принципов развития от рождения и расцвета до гибели. Время – существенный и решающий фактор жизни, который является большой загадкой для человека. Не в состоянии удержать его, человек всегда пытался его измерить, закрепить и изобразить. О популярности темы в искусстве говорит то обстоятельство, что изображения циферблата часов встречаются повсеместно. Часы это своеобразная мандала, символ отмеренного времени и вечного движения. Часы репрезентируют мировые силы, воплощают идею длительности, неотвратимости, неумолимости.

Часы песочные, солнечные, механические, электронные и т.п. олицетворяют скорость времени и мировой порядок, часы без циферблата или без стрелок говорят о «пустом» времени, о безвременьи [5.521].

- в изобразительном искусстве время довольно часто представляется в виде аллегорий и символов. Время стало частью системного представления о мире, в котором оно было соотнесено со сторонами света и направлениями ветров, первоэлементами, временами суток, возрастами человека и темпераментами. Символами вечного течения времени служат спираль, вращающиеся фигуры, колесо, розетка, круг зодиака, переполненная чаша или кубок (летнее солнцестояние) [3.65]. Основным сюжетом темы времени первоначально был уход и возвращение божества света, тепла и плодородия. Вся природа подчиняется универсальному ритму смены времен года. В свою очередь дневной цикл делится на три видимые части: восход солнца, полдень, закат и четвертую невидимую – полночь. Это соответствует также четырем периодам жизни человека: детству, расцвету, зрелости и дряхлости [6.32]. В течение тысячелетий человек пытается передать размышления о времени посредством изобразительного искусства, с помощью аллегорий и символов. Сменяющие друг друга культурные эпохи обогатили иконографию темы времени. Великие мастера создали выдающиеся индивидуальные интерпретации, изначально претендующие на некий универсализм. На них лежит отблеск сакрального, несмотря на то, что, чаще всего они воспроизводят жизнь обыденную.

1 Тойнби А.Дж. *Постижение истории*. – М.: Айрис-пресс, 2006.

2 Диденко В.Д. *Искусство и философия*. - М.: Знание, 1986.

3 Жюльен Н. *Иллюстрированный справочник символов*. - Изд. «Урал ЛТД», 1999.

4 Шуб М.В. *Интерпретация времени (на анализе культуры первобытного общества)*. *Вопросы культурологии*, - №2\2009.

5 *Энциклопедия символов, знаков, эмблем (сост. В.Андреева и др. – М.: Локид; миф. 2002)*

6 Сведенборг Э. *Тайны неба*. - Киев, 1993.

Резюме

В данной статье раскрываются вопросы о культуре межнационального общения студентов являющееся неотъемлемой составляющей культуры общества и культуры личности.

Summary

This article presents issues about the culture of interethnic communication students are an integral part of culture society and culture of the individual.